

mu klb nov vga ...
Leto IV.

1914

4. števil.

VEDA

DVOMESEČNIK
ZA ZNANOST IN
KULTURO

USTANOVILI:

IVAN PRIJATELJ

BOGUMIL VOŠNJAK

ALBERT KRAMER

UREJAJO:

IVAN PRIJATELJ

(slovstvo, jezikoslovje, umetnost, kulturna zgodovina)

BOGUMIL VOŠNJAK

(pravna in državna znanost, politika)

KAREL OZVALD

(filozofija, psihologija, pedagogika)

BORIS ZARNIK

(prirodoslovje)

VLADIMIR KNAFLIČ

(politična ekonomija, osrednje uredništvo)

Leto IV.

Lastnina založbe „Vede“.

Gorica, Gosposka ulica 7.

Vsebina četrte številke:

I. Članki in razprave.

1. KAREL OZVALD:	Sodobno stanje filozofskega prizadevanja v Nemcih. (Konec prih.)	Str. 337
2. VJEKOSLAV KLAJČ:	Mladi dani Pavla Rittera-Vitezovića. (Konec prih.)	354
3. JOSIP AGNELETTO:	Gospodarski položaj Slovencev	368

II. Gradivo.

4. FRAN X. ZIMMERMANN:	Nova Zhopova pisma. (Konec)	380
5. IVAN KOŠTIÁL:	Dodatek k Zhopovim pismom	392
6. DRAGOTIN LONČAR:	Sernečeva polit. korespondenca. (Konec prih.)	398

III. Pregledi in referati.

Zgodovina. A. Jenko: † Tadija Smičklas. I. Koštiál: Slovenska imena z Goriškega iz l. 1291. Narodopisje. I. Koštiál: Slaw. Brautwerbungs & Hochzeitsgebräuche. Filozofija, psihologija, pedagogika. Simon Dolar: Občno vzgojeslovje z dušeslovnim uvodom. K. O.: Hrvatski filozof o temeljih logike. Znamenit kongres. Biologija. Boris Zarnik: O ploditvi močelk. Boverijevi nazori o uzrokih raka. Število kromosomov pri človeku. O določitvi spola pri *bonellia viridis*. O uplivu žive snovi na delovanje nekih encimov. *Euanthropos dawsonii*. Zavod za eksperimentalno biologijo. Polit. ekonomija. V. K.: Trgovskopolitično razmerje med Avstroogrsko in Balkanom. (Konec prih.) Publicistika. Dr. Zober: Prijatelju „Dom in Svet“-u.

Gorica, dne 1. avgusta 1914.

KAREL OZVALD:

Sodobno stanje filozofskega prizadevanja v Nemcih.

(Poročilo o *Jahrbücher der Philosophie* II.¹)

Načelo delitve dela v modernem znanstvu je človeka postavilo pred tale fait accompli: ako hočeš zasledovati znanstveno prizadevanje na tem ali onem poprišču, tedaj moraš tudi tukaj vpoštevati Ibsenov neizprosni »Vse — ali nič!«. Ako je, recimo iz čisto človeških razlogov, samo en izsledek pomembnejšega znanstvenika šel neopažen mimo tebe, brž opaziš, da se ti začne nit miselnega razvoja čudno frkati ali pa se, v važnejšem slučaju, celo utrga.

Zlasti pa to občuti, kakor vem iz osebnih razgovorov, danes tisti, ki skuša kolikor toliko biti »à jour« o sedanjem stanju filozofije. Zato je pač treba toplo pozdraviti namero založništva in uredništva, ki želi v obliki zbornikov (*«Jahrbücher»*) filozofski interesirane ljudi sproti informirati o važnejših pojavih na polju filozofskega izsledovanja in tako »pospeševati plodno vzajemnost med filozofskimi in znanstvenimi poprišči drugih ved in pa občno kulturo, kar je znak našega znanstvenega življenja.«

Prvi letnik (1913) tega zbornika govori — v obliki referatov — o teoretskih temeljih in metodah filozofskih ved (vpoštevajo se: spoznavna teorija, filozofija prirode, psihologija, filozofija zgodovine, sociologija, estetika); drugi (1914), ki hočem tukaj poročati o njem, je — istotako v obliki referatov — namenjen praktični filozofiji; tretji pa se hoče pre-

¹ *Jahrbücher der Philosophie. Eine kritische Übersicht der Philosophie der Gegenwart. Herausgegeben in Gemeinschaft mit zahlreichen Fachgenossen von Max Frischeisen-Köhler. II. Jahrgang. Berlin 1914. Verlegt bei Ernst Siegfried Mittler und Sohn.*

težno ozirati na metafiziko in filozofijo verstva. (Gl. Uvod, III., str. V.).

Moje poročilo se kreta v mejah »relata refero« in to iz dobro premišljenih razlogov. Prvič! Rad bi kar se le da vpošteval logično načelo istovetnosti, ki zahteva, da poročevalec podaj čitatelju kolikor mogoče neizpremenjene ali nepotvorjeno misli avtorjeve (le tako je namreč mogoče, »dass auch andere wieder darüber meinen«!); popolnoma se ta cilj kajpada ni dal vresničiti, ker poročam — o poročilih. Da pa tukaj dosežem, kar je vobče dosegljivo, navajam mnogo mest iz zbornika doslovno.² Relata refero, kar sem kupil, to bom lupil! — Drugič! Nemško izrazoslovje pa tudi nemški slog in philosophicis sta česotkrat zelo trda lupina, ki jo mora čitatelj pregrizti, ako hoče priti do jedra; in zato mislim, da ni bil brezploeden posel, če sem skušal po naše tudi poprečnemu inteligentu razumljivo povedati, kar je nemški mislec izrazil s svojim učenjaškim, običajnemu smrtniku ne vselej prozornim besedilom.

Po vsebini imajo »Jahrbücher II.« tole lice:

1. Predgovor. Str. III.

2. Temelji teorije o vrednotah. (Poroča Oskar Kraus, Praga). Str. 1.

3. Svoboda volje. (Poroča Otto Braun, Münster). Str. 49.

4. Etika. (Poroča Max Scheler, Berlin). Str. 81.

5. Sociologija. (Poroča Othmar Spann, Brno). Str. 119.

6. Pedagogika. (Poroča Rudolf Lehmann, Poznanj). Str. 151.

7. Pomen psihologije za pedagogiko, medicino, jurisprudenco in nacionalno ekonomijo. (Poroča August Messer, Giessen). Str. 183.

8. Pregled obravnavane literature. Str. 219.

9. Imenik. Str. 238.

*

1. TEMELJI TEORIJE O VREDNOTAH.³

Teorija o vrednotah »ima nalogo, pokazati, kako pride človek do pojmov vrednota, prednost, korist in pa, kako zgolj s

² Citirane strani se vedno odnašajo na »Jahrbücher II.«

³ Gl. o tem predmetu še: III. Etika.

pomočjo svojega duha spoznava vrednote in prednosti.« (Str. 35).

Kaj pomenijo besede: dober, boljši, za nič, slabši, koristen, škodljiv ... ter razjasniti tukaj se očitujoče zakonitosti, to so stvari, ki so v najnovejšem času z novim čarom zainteresirale človeškega duha osobito na področju etike, pravne filozofije in politike (zlasti v gospodarskih vprašanjih).

Poročevalec K r a u s popelje čitatelja v cel labirint različnih naziranj o teoriji vrednot, vzemši s seboj za orientacijo B r e n t a n o v spis »Vom Ursprung sittlicher Erkenntnis« (1889), »to danes najznamenitejše delo na poprišču teorije o vrednotah.« Tu srečavaš, z vsemi odtenki, mnenja, ki uče, da ocenjujoči človek ustvarja vrednote (subjektivizem), tam se seznaš z naziranjem, da take vrednote so, bodisi da človeški duh zanje ve ali ne (objektivizem). K r a u s se odloči za objektivizem, pritrjuje R ü m e l i n u, ki pravi: »Duh ne proizvaja, temveč le odkriva vrednote in razlike med vrednotami.« (Str. 18).

K r a u s končuje svoj referat z besedami, ki jih je izrekel berlinski filozof S t u m p f v svojem rektorskem govoru (1908): »Vsa umetnost Nietzschejevih besed ne odtehta priprostega stavka, ki ima tudi za našo dobo pravi ključ ter vsebuje skrivnost vse velikosti: Samo ta, ki izgubi svojo dušo, si jo ohrani. Ta formula se neizgovorjeno izraža v velikem pokretu za socialno, v objektivno smer obrnjeno etiko, v pokretu, ki kakor vihar koraka preko vsega, še toli duhovito formuliranega subjektivizma, ker nepriemerno globlje temelji v človeški naravi. Kdor ne živi v objektivnih interesih, ta je zaigral svoj delež.«

II. SVOBODA VOLJE.

Kako stališče zavzameš nasproti »svobodi volje«, to zavisi od tega, kaj si v najglobljem svojem jedru, t. j. od tvojega svetovnega naziranja. »Zato se prav za prav ne more noben avtor osmeliti, da bi hotel spor za vselej veljavno »razsoditi«, — pojasnitev svoje teze, jasna kritika nasprotnih argumentov je cilj, ki se da tukaj doseči. In tako ima pričujoče poročilo o raznih naziranjih v prvi vrsti nalogo, da prikaže, kolikor mogoče, svojevrstnost slehernega mnenja, nikar poskušajoč, se lotiti presojanja pod vidikom svoje, če le možno »nove« teorije. Saj leži pač kritika že

v izboru, ki je na tem poprišču bil prav posebno potreben.« (Str. 50).

Početkom svojega poročila Braun omenja, da se v najnovejšem času vedno bolj povdarja »volja kot samostojna funkcija naše duševnosti«, osobito od izsledovalcev, ki se poslužujejo eksperimentalne metode. Nato analizira pojme determinizem pa indeterminizem s posameznimi odtenki pri znamenitejših mislecih, ki so se lotili tega vprašanja, ter preide k poskusom, ki »iščejo novih poti, da bi premagali staro nasprotje determinizma pa indeterminizma.« V ospredje stopajo tukaj: Bergson, Eucken in Joel, zlasti prvi. »Bergson se je dvignil na stališče nad nasprotjema ter ju razkrinkal kot nesporazumljenje. Značilno za eno izmed glavnih smeri modernega mišljenja je stremljenje, uteči mehanizmu in se bližati istinitemu življenju duše. Ta novi pojem življenja igra veliko vlogo v sodobni filozofiji. Nietzsche je mnogo prispeval k temu s svojo navdušeno filozofijo življenjskega opoja. V pojmu življenje imamo pristop k novemu idealizmu in k novi metafiziki, ki se skuša otresti intelektualizma. Na ta ali oni način se javlja pojem življenja v vsej moderni filozofiji, še v oni marburške šole, ki se sicer najbolj oddaljuje od živega.« (Str. 73).

In ta novi idealizem se danes zelo trudi, da bi po novih poteh prišel do nove rešitve vprašanja o svobodi volje. »Dogma mehanizma in determinizma je nauk od včeraj. Nastala je pod vplivom naturalistnega svetovnega naziranja, ki se mora danes vedno bolj umikati novemu idealizmu — vsaj v znanstveno orientiranih krogih. Vedno bolj se začenja čutiti svojevrstnost duha, duhovne osebnosti, in v tem se ob enem pričenja gospodstvo novega nauka o svobodi. Ta nauk o svobodi se ne more več imenovati »indeterminizem«, ker je nasprotje do determinizma spoznal za napačno trditev. Vsako definicijo svobode je treba odkloniti, ker te poskus, objektivirati nekaj neobjektivnega, zapelje na napačno pot. Svoboda kot istovetna z voljo, pristopna edino le doživljanju, a prav radi tega izvestna nad vse — tako stoji to naziranje pred nami kot izraz dobe, ki se začenja zavedati same sebe. Prav gotovo se zopet pojavijo časi, ko pride naturalizem do oblasti, ko nauk o svobodi zopet postane drugačen. Vsi smo tega mnenja, da ima naša doba svoj nauk iskati po poteh, ki so na nje opozorili Eucken, Bergson, Joel.« (Str. 80).

III. ETIKA.

Scheleer, ki izmed vseh poročevalcev našega zbornika največ govori v prvi osebi, piše:

»Etika te ali one dobe bistveno zavisi od nje osebnih začetnikov in od vsakikratnega stanja na poprišču celotnega znanstva; poleg tega pa jo določuje tudi svetovni položaj pravnosti v tej ali oni dobi, jasneje povedano, ethos njenih vodilnih plasti: t. j. pravila, ki jih vsebuje pravna zavest kake dobe in po katerih se daje eni vrednoti prednost pred drugo in ki tudi obvladujejo norme dejanja pa zakone pravnega odobravanja in neodobravanja«. (Str. 81).

Za etično literaturo iz najnovejše dobe je značilno dvoje stvari: 1) z vedno večjim povdarkom stavijo izsledovalci »vprašanje po smislu in možnosti neposredne evidentnosti (razvidnosti), t. j. take, ki ne sloni na dedukciji iz tega ali onega načela«; 2) vedno bolj vsaksebi gresta a) filozofska etika, ki ji tvori temeljni problem »porazdelitev in notranja razvrstitev vrednot po razvrstitvi »višje« in »nižje« in pa evidentni red nadcenjevanja, ki odgovarja tej razvrstitvi«, pa b) tisti spisi etične vsebine, »ki posezajo v velike notranje boje sedanosti o etičnih vprašanjih samih.« — In posledice tega? »Ta dualizem ima za posledice, da se čisto filozofska etika, ne da bi se približevala konkretnim vprašanjem, večinoma izčrpava v pojmovnem razpravljanju o zadnjih metodah in načelnih vprašanjih, dočim se v drugem delu etičnega knjištva čestokrat ščeperita diletantizem in filozofska nekompetentnost, ki bi hotela s stališča tega ali onega vprašanja (n. pr. vprašanja, ki se tiče socializma, plemenske higijene, spolne morale itd.) in z enega znanstvenega področja (n. pr. psihologije čustev, biologije, higijene itd.) vesoljnost pravnega ocenjevanja vreči iz tečajev.«⁴ (Str. 83).

Prizadevanja na polju filozofske etike so v zadnjem času po večini bila le »podrobnejša izpeljava ali pa bolj ali manj uspela spojitve tradicionalnih etičnih smeri.« Močno je na izsledovalce vplival zlasti Wundt, ki vidi v pospeševanju kulture duha vrednoto vseh vrednot.

⁴ Prim. Goldscheidovo uvaževanje vredno načelo: »Etični faktorji se ne smejo prej uvajati v socialno politiko, dokler ni popolnoma zadoščeno načelu, da se ima človeški material in človeška sila porabljati z največjo štedljivostjo«. (Str. 104).

Proti Wundtovi »kulturni etiki« navaja Scheler celo vrsto zanimivih pomislekov. »Kolikokrat kaže zgodovina najvišji kulturni razcvit duha združen z nizkim stanjem občne pravdnosti! Ker proizvode duha ustvarja in uživa vedno le neznatna manjšina v posameznih narodih in človeštvu, bi na pospeševanju teh proizvodov temelječe pravno načelo tudi ne moglo biti obče obvezno. Istotako bi se naši pravni zavesti protivila misel, da so vsi tisti ljudje in narodi, kojih duhovna kultura je minila za vselej, ne da bi še kaj vplivala na našo, izgubili obenem razne vrednote svoje pravdnosti. In poslednjič je pravna vrednota kake osebe od vseh osebnih vrednot najmanj v zvezi s tem, kar je oseba storila za kulturo duha: tako prizadevanje za kulturo duha je vselej združeno s celo vrsto srečnih slučajev (kakor so zdravje, imetek itd.), ki niti niso v proporcionalnem razmerju z nadarjenostjo duha. In vrh tega dobiva kultura duha, kar se tiče njene višine in vrednosti, v prvi vrsti narodno in na vse zadnje še osebno obliko; a v kolikor je stvarna in obče človeška, se približuje civilizatornim vrednotam koristi, oziroma zgolj tvarnim nositeljem duhovnih vrednot (knjigam, zbirkam slik in kipov itd.)« (Str. 87).

Poleg cele vrste etičnih poskusov, ki slone na tradiciji, pa je vendar opaziti že precej s čisto novih vidikov stavljenih vprašanj, ki »utegnejo celotni značaj etike znatno preustrojiti«; zlasti velja to o vedno močnejšem stremljenju, znanstveno etiko osnovati na solidnem temelju pojma »vrednota«, kar si — po Brentanovem zgledu — zlasti prizadevajo Meinong, Ehrenfels, Cornelius, Krüger, Münsterberg, Stumpf, Husserl, Scheler, Kraus. »In pred strožjim presojanjem se v istini pokaže, da vsi imperativi in norme slonijo na dožitkih vrednot in pa na ocenjevanju.« (Str. 90).

Scheler dokazuje, da so vrednote prav tako kvalitete predmetov, kakor n. pr. barve, in da jih doznavamo, »čutimo«⁵ s pomočjo svojevrstnih duševnih aktov. »Tako je tudi omogočeno, da se vzame za predmet etičnega izsledovanja zakonitost tega čutenja ter na njem temelječega nadcenjevanja in zapostavljanja, ki je nezávisna od narave psihičnega subjekta, in pa tej zakonitosti odgovarjajoča razvrstitev vrednot, ki ne zavisí od zgodovinske izpremembe empiričnih dobrin in katere stopnjevanje po

⁵ O bistvu tega čutenja gl. n. pr. Ozvald, »Psihologija«, str. 91.

»višje« in »nižje« ima svoj koren v bistvu vrednot samih.« (Str. 91).

Scheler odločno odklanja tisto v novoveki etiki malone izključno vladajoče mnenje o subjektivnosti in relativnosti vrednot. »Samo sposobnost za čutenje vrednot torej zavisi od duševno-telesne organizacije ter se z njo izpreminja in razvija, ne pa tudi vrednote same.« (Str. 92).

Evidentnost, s katero dam tej vrednoti prednost pred ono, je nekaj tako prvobitnega, kakor evidentnost, če pravimo, da je ta sodba resnična in ona ne. »Za »višje« se pokažejo trajne vrednote nasproti nestalnim; tiste, ki dajejo globlje zadovoljstvo, nasproti onim, ki nudijo le plitvega; po svojem bistvu manj deljive vrednote, ki jih vsled tega lahko postane deležno vedno več oseb (n. pr. umetnost); vrednote, ki »fundirajo« druge (n. pr. življenje) nasproti »fundiranim« (n. pr. kultura).« (Str. 93).

Kaj vse da je dobro, zlo, plemenito, blago, nesramno..., tega posameznik in družba odkrije vedno več. »Etični absolutizem pravi nič ne izključuje, marveč celo zahteva, da pride vsa obilica pravnih vrednot in činovnega razmerja med njimi ena za drugo in polagoma in, rekel bi, od raznih strani človeku do zavesti in sicer s pomočjo posebnega uvidevanja, ki odgovarja nadarjenosti ljudstva, in pa, da tega procesa ne smemo nikoli imeti za končanega.« (Str. 95).

V posebnem (4.) poglavju proučuje Scheler, »ktero mesto v činovnem razmerju vrednot gre specifično življenjskim vrednotam⁶ pa tem odgovarjajočim vrlinam in normam«. Saj vemo, da je v zadnjem času pognala močne korenine »biološka« etika. »Zlasti je postalo razmerje vitalnih vrednot do vrednot čutno prijetnega in koristnega na eni, do stvarnih vrednot duha (kulturnih vrednot) in vrednot osebe na drugi strani etičen problem, ki utegne najbolj biti otrok svoje dobe.« (Str. 95).

Dočim je še Spencerju in Darwinu, ki življenjskim vrednotam ne priznavata samostojnosti, »hedonizem (ugodje) najvišje načelo pravnega ocenjevanja«, skušajo Fouillé, Guyau, Nietzsche, Driesch in Bergson »etične vrednote umeti kot podvrste življenjskih vrednot, etične norme kot podvrste in posledke življenjskih zakonov.« Tako je n. pr. Nietzsche po-

⁶ Kakor so: zdravje, bolezen, rast in pojemanje življenja, moč, pogum itd.

stavil tezo: »Dobro je vse, kar ti pospešuje življenje, a zlo, kar ti ga ovira.«

Scheler odklanja etiko na bioloških temeljih. »V krogih, ki se ukvarjajo s tem problemom, je še vse premalo razširjeno uvidevanje, da se iz bioloških teorij sploh ne da dobiti etika, ampak k večjemu nauk, kako je mogoče najbolj smotreno vresničiti samosvojo vrsto pozitivnih življenjskih vrednot.« (Str. 105). Nad vitalnimi stoje vrednote, ki zaslužijo, da se jim žrtvuje življenje — »nadživljenjska vrednota spoznanja resnice, nadpodročje življenja se vzpenjajoče vrednotno kraljestvo pravičnosti in ljubezni, npravna vrednota osebe in kulture, ki brezdvomno biva in ima svoj koren v razvrstitvi vrednot, katera velja sama po sebi, nevisno od kakega koli razmerja do vitalnih lastnosti njenega nositelja in nevisno od tega, ali pospešuje, oziroma ovira življenje.« (Str. 102).

Dočim na osrednja vprašanja etike v zadnji dobi nismo dobili kdovekaj jasnih odgovorov, je izsledovanje rodilo tem več plodov »na torišču obmejnih vprašanj, ki etiko spajajo deloma s psihologijo, deloma s pravno filozofijo, deloma z moralno genealogijo in preko načela o svobodi volje z metafiziko in spoznavno teorijo.« (Str. 105). Omeniti je treba zlasti nove izsledke o zaznavanju tuje duševnosti, o bistvu sočutja, ljubezni in sovrastva, volje in njenih zakonitosti itd. Dočim so se prej te vrste vprašanja najraje prepuščala duhovitim domislekom ali pa se odpravljala z najcenejšimi običnimi opazkami, je omenjeno izsledovanje pokazalo, da je tudi spričo teh vprašanj mogoče podrobno in točno raziskovanje, ki naj odgovori na strogo postavljeno vprašanje: resnično ali neresnično?« (Str. 109).

Kdor se zanima za razvoj sodobne etike, ta bo Schelerjevo poročilo že radi tega toplo pozdravil, ker podaja bogat pregled novejše etične literature!

IV. SOCIOLOGIJA.

To poročilo je nadaljevanje lanskega, kjer je Spann referiral o literarnem stanju metodološkega vprašanja, t. j. vprašanja, »kako more družba biti samostojen predmet izsledovanja, ali, kar je isto, kako je mogoča sociologija?« (Str. 119). Letošnje (II.) poročilo pa jemlje stvar na plat sociologije v misel, t. j. vprašanje, »kako si imamo misliti družbo kot enotno celoto, na

kakem vsebinskem načelu temelji ta celota?«, z drugimi besedami -- »utemeljitev pojma sociologija po njegovem formalnem ustroju in po njegovi vsebini.« (Str. 119).

Pojem sociologija, t. j. »veda o družbi kot enotni celoti«, se da doumeti na dvojni način: »ali kot neke vrste mehanizem, v katerem so posamezni deli nekaj samostojnega, neizpremenljivega in ki jih le kakšna od zunaj prihajajoča gonilna moč (korist, jačje gospodstvo) spravi do enotnega dejstvovanja; ali pa kot neke vrste organizem, v katerem so deli le razmeroma samostojni ter se kot udje, organi, izvrševalci raznih poslov rede od življenja in življenjskih sil celote.« (Str. 119). Prvo naziranje, ki pravi, da je posameznik edini, rekel bi, steber družbe, da družba sestoji samo iz posameznikov, se imenuje individualizem; a drugo mnenje, ki trdi, da temelj družbe tvori skupnost in medsebojnost posameznikov, je univerzalizem (ali kolektivizem).

Individualizmu ni družba ničesar drugega, nego svota delov. »Zato je bistven princip te družbe svoboda«. Na individualizmu sloneča družba se javlja v treh temeljnih oblikah: a) kot anarhizem, ki »zanika stalen red skupnega življenja in potemtakem tudi države«, b) kot *macchia velleizem*, ki sta mu družba in država le »zmaga močnejšega nad slabejšim«, in c) kot teorija o pogodbi (ali kot prirodno pravo), ki izvaja državo iz prvotnega, neurejenega stanja ljudi, ki je bilo »boj vseh zoper vse«. »Da bi temu boju napravili konec, se ljudje združijo v državo in sicer na ta način, da svojo gospodovalno oblast izroče nekemu sredotočju ter tako ustvarijo red, pravo in zakon. Ta prapogodba daje družbi in državi po svojem jedru znak društva (Verein).« Država je torej organizacija, ki ima posameznika ščititi ter skrbeti za njegovo varnost. »To, kar uče Quesnay, Rousseau, Smith, Ricardo, ves politični liberalizem in smer svobodne trgovine, so le oblike in vrste tistega na prirodnem pravu temelječega individualistnega naziranja o državi, družbi in gospodarstvu.« (Str. 120).

A vse drugači argumentira univerzalizem, ki pa ni le obrnjen individualizem. »Ako je individualizem tisto naziranje o družbi in državi, ki posameznika stavi nad celoto, pa univerzalizem ni nasprotno teorija, ki bi kratkomalo stavila celoto nad posameznika. Le čisto skrajne oblike univerzalizma gredo tako daleč; načeloma pa ohrani individuum tudi za univerzalistno mišljenje svojo neizgubno notranjo vrednost in moralno avtonomijo.« (Str. 121).

Problemi univerzalizma so »mnogo težji in bolj zamotani« od vprašanj individualizma. Spañ je tega naziranja: »Jaz bi univerzalizem obrazložil v tem smislu, da vidi v duhovno-moralni medsebojnosti posameznikov pravo ustvarjajoče in oživljajoče načelo življenja. Realnost pojava družba potemtakem ni v soštevanju posameznikov (kakor spričo individualizma), temveč v tistem svojevrstnem načinu bivanja, ki se očituje v spojitvi (Verbundenheit) duhov. — Ker je torej jedro in osišče človeškega sožitja duhovna medsebojnost ljudi, postaneta rast in izpremema, ki ju ima človek od človeka, čisto svojevrsten pojav. Medsebojno podžiganje in vzbujanje, medsebojni razvoj enega ob drugem, ki gre daleč ven čez mehanski-koristno skupno pomoč, postane tvorni princip posameznika, duhovno-moralni porodni zdravnik in družba je vsled tega tvorno načelo individualnega življenja, življenjska oblika posameznika. — Družba s tako samosvojo bitnostjo in takim dostojanstvom ni več zgolj svota, samo zveza v svrhu varnosti, značilna naloga sta ji marveč notranja medsebojnost in odgovornost: država postane iz uredbe za pomoč vzgojna uredba, kulturni institut s tistim smotrom in načelom, ki tvori temelj duhovno-moralnemu razvoju posameznika, z dobrim.« (Str. 121).

Razne oblike univerzalistnega kova so: teokratska država, socializem, ki pa ima bolj v mislih skupnost gospodarskega dejanja in nehanja, nego li duhovno stran, socialna reforma, »ki hoče v sedanjí, individualistni red gospodarstva, s pomočjo organizacije v prid prikrajšanim razredom, zanesti univerzalistnih vezi«, nacionalizem (»v duhovno-kulturnem oziru«) in še druge z manj jasno očrtanimi konturami.

Poleg individualizma in univerzalizma se v nekíh mejah da govoriti še o tretjem pojmu človeške zajednice (Gemeinschaft): o samoti (Abgeschiedenheit), ki pa je ni mogoče vzeti za temelj državi in družbi. »Samota je tisto stanje, ki ga doživlja po-božen puščavnik ali človek, ki se je notranje umaknil počenjanju sveta, skušajoč edinole živeti zajedno z bitjem božjim, kateremu se daruje; a skupnost z ljudmi in nalogami njihovega življenja pušča v nemar ali pa jo omejuje na vnanjosti.« (Str. 122).

Vsaka izmed teh treh vrst zajednice je torej naperjena v svojo smer. »Dočim individualizem absolutno uveljavlja notranjo samostojnost posameznika, dočim je univerzalizmu za podlago družabnost posameznika, njegova narava, ki ima svoje korenine

v zajednici, tvori spričo samote jedro življenja tisto silno in do samovlade dvignjeno čustvo, da je človek zavisen od vesoljnosti. Zajednica z ljudmi se tukaj sicer zavrača, ali vendar gre tudi tukaj za pojem zajednice in v nekem smislu celo za pojem družbe.« (Str. 121).

Po tem »orientirajočem pregledu vprašanj in teorij« poroča Sp a n n o najnovejši literaturi, ki se tiče samote, individualizma, univerzalizma, nacije.

1. Sociologija in mistika.

O mističnem pojmu družbe govore — »v prevodih ali novih izdajah prastarih spisov« —: dela srednjeveške mistike, indijskih Upanišad in kitajskih modrijanov.

»Najčistejši in najgloblji pojem o samoti je razvil mojster Eckehart«, čigar dela so sedaj prevedena iz srednjeveške v sodobno nemščino. In kaj je po Eckehartovem mnenju jedro samote? »Predpogoj in predstopnja ji je univerzalizem, družabnost in moralnost ji je doumljiva samo na univeralistni podlagi! Nasproti ljubezni in njenim vrstam, usmiljenosti in ponižnosti, t. j. nasproti skupnosti z ljudmi in stvarmi, utemeljuje mojster Eckehart samoto kot najvišjo stopnjo, ki ji je predstopnja torej vesoljna zajednica ljudi, t. j. univeralistno umevanje človeškega sožitja. — Kajpada je treba priznati, da pojem samota vsebuje še drug element: mistično opuščanje individualnosti in motrenje stvari pod tem vidikom, da je istinitost le dozdevanje (podobno Eleatom).« (Str. 125).

Indijska filozofija, kakor se zrcali v zbirki »Šestdeset Vedovskih Upanišad« (prevedel P. Deussen), je sicer srednjeveški mistiki zelo podobna, ali »pojma samota ni tako ostro razvila, kar je v zvezi z nerealnostjo sveta in življenja, ki v mnogih Upanišadah stopa poleg panteizma v ospredje«. Socialno naziranje te filozofije je uveljavljeno v nauku o življenjskih postajah, ki jih je troje: učenec kakega brahmana, družinski oče, puščavnik v gozdu. Puščavniku, ki v gozdu razmišlja, je cilj — »obrniti se od ljudi in sveta.« (Str. 127).

Kitajski filozofje Kungfutse, Laotse, ki je prvak med njimi, Liä-dsi, Dšuang-dsi stopajo danes deloma v čisto novi obleki pred nas, t. j. v prevodih, ki jih je R.

Wilhelm priredil po kitajskih izvirnikih in ne po angleških predstavah, kakor je to prej bilo običaj.

Nauki teh mož so v prvi vrsti državna filozofija, t. j. modrovanje o državi, ki mu je predmet »praktična etika, država, vladanje države in način življenja«. Ker so si njih nazori v svojem jedru podobni, nam poročevalec predločuje le eno sliko te državne filozofije in sicer kakor jo je očrtal Kungfutsse.

Kungfutssejevo naziranje o družbi se opira na dve osnovni misli: »Življenju in obstoju sleherne zajednice bodi podlaga v notranjosti gospodujoče dobro, popolnoma нравno urejena medsebojnost vseh, zlasti vladarja in uradnikov na eni, pa ljudstva na drugi strani; in dalje: sleherni izmed teh нравnih medsebojnosti postane trajna še le po strogih oblikah in obredih.« (Str. 132).

»Vzvišeno pojmovanje države in vladanja!«, pripominja poročevalec Spann. »Nič hlapčevskega in despotskega, temveč čisto нравen državni red, ki stavi najvišje zahteve na нравnost državnih voditeljev in državljanov.« (Str. 133).

Vzlic mističnemu temelju pri posameznih filozofih pa »sta kitajsko družboslovje in etika vseskozi univerzalistna.« (Str. 129).

2. Individualistna literatura.

Poročevalec omenja pred vsem troje spisov iz l. 1912. R. Redslob je spisal knjigo »Državne teorije francoskega narodnega zbora l. 1789.«⁷ Redslob si je postavil nalogo, državne teorije francoskega narodnega zbora predstaviti po posameznih problemih in pokazati njih vire, stvar, ki je bila do sedaj neobdelana. V glavnem je Redslob ugotovil, da stoji narodni zbor pod vplivom narodne teorije o prirodnem pravu iz prosvetljene dobe in pa zajedno pod vplivom empirično-zgodovinskega mišljenja, ki ima svoje korenine v angleškem in ameriškem ustavnem delu.« (Str. 134).

Potem govori Spann o obširnem Hasbachovem delu »Moderna demokracija«,⁸ ki ga diči pisateljevo »dalekosežno izkustvo, temeljitost in bistrornost.«

⁷ Robert Redslob, „Die Staatstheorien der französischen Nationalversammlung von 1789. Ihre Grundlagen in der Staatslehre der Aufklärungszeit und in den englischen und amerikanischen Verfassungsgedanken“. Leipzig 1912.

⁸ Wilhelm Hasbach, „Die moderne Demokratie. Eine politische Beschreibung“. Jena 1912.

»H a s b a c h skicira v uvodu zgodovino prirodnega prava, demokratskih in liberalnih idej od 16. do 18. stoletja. Ostali del obsega tri knjige; prva govori o razvoju moderne demokracije v Severni Ameriki, Franciji in Švici po odpadu angleških kolonij v Severni Ameriki. Druga knjiga pretresa oblike demokracije — neposredno, reprezentativno, pseudoreprezentativno, parlamentarno — in pa njih vrste, politično, socialno demokracijo in socialdemokracijo. Tretja knjiga pa proučuje mehanizem demokracije: volilno pravo, pravico glasovanja, stranko in politiko po poklicu.« (Str. 136).

Avtorjeva sodba »o demokraciji kot državni obliki« je neugodna; zlasti pa mu je zoperno delovanje strankine organizacije. »Stranka nastopa kot zastopnica ljudstva in je orodje voditeljev, ki so čestokrat poslovojdje velikega kapitala. Majhni in ubogi, ki večinoma prevladujejo v strankah, postanejo neredkokrat tržno blago bogatinom in mogočnikom.« (Str. 136).

Tretji spis, ki se odlikuje po posebni socialno-filozofski jasnosti, je »Prirodno pravo in sociologija«, ⁹ ki mu je duševni oče Ad. Menzel. »Jedro prirodnega prava Menzel dobro vidi v družabni pogodbi, ki je razlaga in kritika človeških stikov.« In Menzel opravičeno zanika, da bi se sociologija radi svoje širje izkustvene podlage stavila v strukturno nasprotje s prirodnim pravom.« (Str. 138).

3. Sistematska literatura.

»Med individualizmom in univerzalizmom stoji oboje sistematskih del tega poročila, ki sta jih spisala Georges Chatterton - Hill in F. Tönnies.« (Str. 139).

Tönniesov spis ima naslov »Zajednica in družba«, ¹⁰ To delo je sicer »bogata zakladnica za vse tiste, ki se zanimajo za ta predmet in za psihologijo vobče«; ali vendar le s težavo slediš pisatelju pri pojasnjevanju pojmov zajednica in družba, ki sta glavna os njegove knjige. »Ako sem prav razumel, ¹¹ so

⁹ Adolf Menzel, »*Naturrecht und Soziologie*«. Wien und Leipzig 1912.

¹⁰ Ferdinand Tönnies, »*Gemeinschaft und Gesellschaft. Grundbegriffe der Soziologie*«. 2. erheblich veränderte und vermehrte Auflage. Berlin 1912.

¹¹ V kolikor poročevalce »Vede« pozna 1. izd. Tönniesove knjige, je Spannovó umevanje pravilno!

mu zajednica notranje odvisne, bolj organske, nekupčijske medsebojnosti ljudi (n. pr. v družini, v narodnem duhu), ki jim ne odgovarja medsebojnost družabne pogodbe, ki jim marveč jedro tvori notranji sklad, samorastel običaj in verstvo; a družba so mu kupčijske, odplatne medsebojnosti, n. pr. akcijska družba, ki se povsod snujejo na podlagi pogodbe in ki jim je jedro konvencija, politika in javno mnenje.« (Str. 139).

Francoz Chatterton-Hill, ženevski sociolog, je — v nemškem jeziku — spisal knjigo »Posameznik in država«.¹² Vsebina je zelo bogata. »Boj, nastajajoče gospodarstvo družbe, verstvo, tradicija kot kulturna vrednota, prevrat, socializem, patriotizem so poleg izenačevanja kulture predmet, ki o njem govori pisatelj.« (Str. 141). A najbolj mu je v mislih kultura. »Kultura je pred vsem v izenačenju harmonski medsebojnosti posameznika in družbe. Bistvo kulture pa ni izčrpano s tem, da se ugotovi razmerje med družbo in posameznikom, temveč je tisto izenačenje nujni temelj vsemu kulturnemu razvoju. Brez njega bi kultura bila nemogoča. Ako svoboščine posameznika niso omejene, mora zavladati anarhija. Ako pa posameznik popolnoma izgine v celoti, je ravno tako vsak napredek nemogoč; ne bi se nabiralo znanje, človeku bi vseskozi manjkalo pobude za samoohranitev, zato ne bi nikoli poznal velikega osebnega napora, ki se očituje v vztrajnosti in v razsodnosti, ki sta neobhodno potrebni za premagovanje težkoč. Pravica celokupnosti in posameznika se torej morata pogoditi na neki mejni črti, čeprav se ta črta da pomekniti sem ali tje. Opora kolektivismu so: verstvo in vse vrste iracionalizma, izročilo, patriotizem; opora individualizmu: znanstvo, gospodarstvo, internacionalizem.« (Str. 141).

4. Univerzalistna literatura.

Z individualistnim predmetom se bavi »obširno« delo »Socialna nauka krščanskih cerkev in skupin«,¹³ ki mu je avtor E. Troeltsch. »Velika zasluga teh izsledovanj ne leži toliko v lastnem proučevanju virov, kolikor v povzetku ogromne in raztresene literature in pa v sestavnem, socialno-filozofskem obravnavanju dogem.« (Str. 143).

¹² Chatterton-Hill, »Individuum und Staat, Untersuchungen über die Grundlagen der Kultur«. Tübingen 1913.

¹³ Ernst Troeltsch, »Die Soziallehren der christlichen Kirchen und Gruppen«. I. Bd. der Gesammelten Schriften. Tübingen 1912.

O socialni strukturi krščanstva je T r o e l t s c h teh-le misli: »Po eni strani je krščanstvo brezmejen individualizem, ker ima človek svoje merilo v sebi, svoj razlog v nesmrtnosti svoje individualne duše, ali še bolj občno, ker je človek poklican k občestvu z Bogom. 'Posameznik se sme imeti za neskončno dragocenega.' — Ali ta absolutni individualizem vendar vsebuje ob enem silno misel na zajednico, ki izvira iz istega temeljnega preudarka. Ta misel na zajednico leži zlasti v tem, da se tisti, ki se posvete Bogu, najdejo v skupnem cilju. v Bogu... 'Zato pa za otroke božje ni prava ne siljenja ne vojske ne boja, temveč samo ljubezen brez ostanka'... 'Na ta način postane iz absolutnega individualizma prav tako absoluten univerzalizem, oba verski utemeljena, ker imata svoje trdno oporišče v misli svete, trdne volje do ljubezni.'« (Str. 142).

S p a n n se ne strinja s T r o e l t s c h e v i m i razlogi, češ, »to, kar tvori vsebino razmerja posamezne neumrljive duše do Boga, pravzaprav po svojem jedru ni individualizem, temveč samota. — In tako si ne stojita individualizem pa univerzalizem, marveč samota pa univerzalizem kot zadnji koreniki krščanstva nasproti.« (Str. 143).

O podobnem predmetu razpravlja F. K e r n v svojem delu »Humana Civilitas (država, cerkev in kultura)«¹⁴. »Ta spis je eden najradostnejših in najzanimivejših pojavov v sedanjem literarnem poročilu«. In kaj je bil namen te knjige? »Razlaga nam jedro in temeljno osnovo D a n t e j e v e božanske komedije kot družabni nauk.« (Str. 144).

K e r n prihaja do teh-le glavnih misli: »D a n t e primerja prebivalce pekla kupu ovenelega listja, ljudi v paradižu pa pritrkavanju zvonov. Napredek od mrtvega agregata do oduševljenega organizma, ob enem od nesvobodne in osamele do npravno svobodne volje je napredek od Pekla do Paradiža, ki ga izposredujejo Vice. V predpeklju se človek še kaže v dobrodušnem egoizmu, ki sicer ne vsebuje duhovno plodonosne, a vendar miroljubno zajednico. Toda, z vstopom v samovzgojevalnico purgatorija, kjer se Adamov sin očisti samopašnih gonov, da pojde v duhovno zajednico, se naposled izreče temeljni zakon D a n t e j e v e g a nauka o družbi. To ni nič drugega, nego A v g u š t i n o v spiritualistni nauk o dobrinah.' Tvarne dobrine namreč razdvajajo,

¹⁴ Fritz Kern, »Humana Civilitas. Eine Dante - Untersuchung. Leipzig 1913.

duhovne pa organski spajajo. Dalje navzgor vodi pot v zemeljski paradiž, do npravno svobodnega posameznika. Ta ,se uvrsti v humana civilitas (sedmero) planetnih nebes, ki je v njih utelešena duhovno ustvarjajoča vita activa (tvorna kultura)'. — — ,Da bi pa usposobil ljudi iz prirodnega stanja za npravno svobodo in za polet v tvorno razmišljajočo zajednico (paradiso), pošilja duh od zgoraj na pomoč dvoje sil, ki človeštvo dvigata: cerkev in državo.« (Str. 145).

O Kernovih izvajanjih je Spann sledečih misli: »Da je Kernova razlaga načelno prava, o tem, bi rekel, ni dvoma. Težje pa je že vprašanje, v koliko je s tem izčrpana Dantejeva pesnitev.« (Str. 146).

Univerzalistno misel o zajednici vneto zagovarja R. Pöhlmann v svojem delu »Zgodovina socialnega vprašanja in socializma v antičnem svetu.«¹⁵ Poročevalec pravi: »V prvi polovici tega dela se nam predočuje socialno gibanje na Grškem in v Rimu in sicer tako, da se zmaga in polom radikalne socialne demokracije kažeta zajedno kot proces družabnega razpadanja in pa kot propad starovekega sveta; druga polovica knjige pa razpravlja o zgodovini socialne filozofije, zlasti univerzalistno-socialistične. — — Pöhlmann dokazuje z dobrimi razlogi in s povdarkom, da sta antični in pa moderni socializem po svojem jedru enaka.« (Str. 146).

5. Pojem narodnosti.

»Čeprav gre tukaj v prvi vrsti za induktivno nalogo ter je treba gradiva za ta pojem vzeti iz zgodovine in izkustva, se vendar da edino le iz individualistnega ali univerzalistnega pojmovanja znanstveno prodreti v družabno jedro, ki ga vsebuje narodnost, t. j. iz nje zadnjega, kolektivnega postanka. Zlasti pa je utemeljena sodba o vrednosti te tvorbe in nje negovanja možna samo na ta način.« (Str. 147).

Ali danes se še silno puščajo v nemar »filozofski temelji socialnih ved«, kakor je to pokazalo »Drugo zborovanje nemških

¹⁵ Robert v. Pöhlmann, »Geschichte der sozialen Frage und des Sozialismus in der antiken Welt«. 2 Bde. 2. vermehrte und verbesserte Auflage. München 1912.

sociologov»¹⁶ (1912). »Preveč plaho izogibanje vsakemu ocenjevanju, a pri tem historizem brez pojmov, socialistična nagnjenja brez socialno-filozofskih temeljev, take stvari so imele oblast nad obravnavami.« (Str. 147).

Zato je pač »razveseljiva knjiga o tem predmetu« Meinickejev spis »Svetovljanstvo in narodna država.«¹⁷

»Meinicke misli, da je ni občeveljavne formule za pojem narodnost, ter si pomaga s sredstvom za silo, t. j. s Kirchhoffovim razlikovanjem kulturne in državne narodnosti, po katerem narodnost lahko nastane iz kulturne in iz državne zajednice.« (Str. 148).

Po Spannove mnenju pa je »državna narodnost v istini le pokrivajoča socialna medsebojnost, ki more vznikniti samo na tleh kulturne narodnosti, t. j. čisto duhovne zajednice in ki vsled tega tudi ni zmožna prave samostojnosti. Tako bi se n. pr. dalo dokazati, da se v Holandcih prav za prav ni oblikovala državna narodnost, temveč da se je dolenjenemški del narodnosti ločil od ostalega ljudskega telesa ter postal samostojen.« (Str. 148).

V prvem delu svoje knjige riše Meinicke »narodnost, državo in svetovljanstvo v razvoju nemške narodne misli«, v drugem pa »prusko in nemško narodno državo.« Poročevalec Spann končuje z besedami: »Prava življenjska zajednica narodnosti mora koreniniti v vesoljnem nemštvu ven čez posamezno državo in državno zvezo. Tega ne sme prezreti ne zgodovinar ne družboslovec ne politik.« (Str. 149).

Bodi še omenjen simpatični pojav, da koncem svojega poročila Spann povdarja veliki pomen, ki ga ima poglobitev v znanstvu. »Česar potrebujemo v prvi vrsti — poleg priznanja, da je sociologično izsledovanje samostojno v raziskovanju in v akademičnem uku —, to je pred vsem poglobitev filozofskih in vobče teoretskih temeljev.« (Str. 149).

(Konec prihodnjič).

¹⁶ Verhandlungen des 2. Deutschen Soziologentages von 20.—22. Oktober 1912 in Berlin. Bd. II. der Schriften der Deutschen Gesellschaft für Soziologie. Tübingen 1913.

¹⁷ Friedrich Meinecke, »Weltbürgertum und Nationalstaat«. Studien zur Genesis des deutschen Nationalstaates. 2. durchgesehene Aufl. München 1911.

VJEKOSLAV KLAJĆ:

Mladi dani Pavla Rittera Vitezovića.

Pavao Ritter Vitezović, rodom iz Alzacije, Ritter von Urndorff. Prednizi so se pod Ferdinandom I. priselili v hrvatsko krajino. Pavel je rojen v Senju 7./1. 1652, mati plemiška Senjkinja. Bil je poslanik Senja na šopronjskem saboru, potem konjenički kapitan, kraljevski agent in „zlati vitez“ ter podžupan ličke županije. Napisal je v hrvatski prozi delo „Kronika aliti spomen vsega sveta vikov“ (Zagreb 1696), spesnil mnogo hrvatskih in latinskih pesmi, izdal ljudsko knjigo „Sibila“, za to „Novi Kalendarium“ in „Horvatski Kalendar“ za 1692., „Kalendarium aliti misečnik hrvatski za leto 1695“ in za tem celo vrsto koledarjev, vsako leto do 1705. L. 1703 je izdal „Pri-ričnik aliti razliko mudrosti cvitje“. Nadalje je obogatil naše slovstvo z latinsko-hrvatskim rečnikom „Lexicon latino-illy-ricum“. Vitezović je tudi važen historik, pisal pa je svoja historijska dela latinski. Po vzgledu Valvazorja je pričel delo „De aris et focis Illyriorum“, nato je izdal dela „Stemmatographia“, „Croatia rediviva regnante Leopoldo Magno caesare“, „Banologia sive de banatu Croatiae“ in „Plorantis Croatiae saecula duo“, to v latinskih verzih, „Bosna captiva“ in hrvatsko pesem „Odilenje sigetsko“, posvečeno Valvazorju. Bil je i Valvazorjev sotrudnik pri „Ehre d. Herzogtums Krain“ in njegov najbolji prijatelj, član „Wagensberškega kroga“ Valvazorjevega, karikaturist, risar, lesorezec in bakrorezec. Umrli je na Dunaju 1713., — kakor mnogo velikih mož, v nesreči, exul. — Zgorajšnja razprava, koje rokopis nam je blagohotno prepustil ugledni hrvatski zgodovinar, je del obširne monografije o Vitezoviću, namenjene za letošnje izdanje Matice Hrvatske. Uredništvo izreka blagohotnemu g. avtorju tudi na tem mestu svojo zahvalo.

Na početku prestupne godine 1652. baš u nedjelju 7. siječnja, dan iza Triju kralja, rodila je u varoši Senju Doroteja Lučkinić, supruga Antuna Rittera, prvo dijete, naime sina Pavla. Pavao Ritter rođen je po tome one iste godine, kad je u Beču izišla štampom prva sustavna povjesnica hrvatskog kraljevstva, naime zagrebačkoga kanonika Juria baruna Ratkaja povijest kraljeva i banova hrvatskih (Memoria regum et banorum regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae). Iste godine, ali tek u listopadu, dobio je Antun Ritter zajedno sa suprugom, sinom i braćom ugarsko-hrvatsko plemstvo i grb. Pavao Ritter nije dakle bio rođeni ple-

mić ugarsko-hrvatski, nego je to postao tek kao dijete od devet mjeseci i nekoliko dana.

Pavao Ritter sjećao se je u svojim zrelijim godinama i svoga rođendana i godine svoga rođenja. Godine 1682., kakad bijaše valio već tridesetu godinu svoga života, te se našao razočaran od mladenačkih sanja svojih, ispjevao je elegiju na uspomenu svoga rođendana, u kojoj se je gorko izjadao na svoju dosadanju nedaću u životu.

Još je ljuće probugario Pavao Ritter nakon navršene pedeset i prve godine svoje, kad u svom djelu »Dva stoljeća plačne Hrvatske« (Plorantis Croatiae saecula duo) uz godinu 1652. spominje svoje rođenje u Senju.

U ono doba, kad je Pavao Ritter ugledao svijetlo svijeta, bio je njegov rodjeni grad Senj posve hrvatska varoš. Istina, vlast Uskoka, osobito na moru, bila je već od trideset godina natrag slomljena, pače mnoge uskočke porodice bijahu preseljene u nutarnju zemlju; no uza sve to ostalo je u varoši dosta uskočkih porodica, koje su se zadobavile gradjanstva, pače i plemstva. Pa i njemačka četa, koja je nakon uskočkoga rata imala zamijeniti stare Uskoke, brojila je tijekom godina sve manje pravih Nijemaca, već koje su se zadobavile gradjanstva, pače i plemstva. Pa i nje-koji su u Senj dolazili, za kratko su se vrijeme posve pohrvatili osobito kad su se ženili kćerima senjskih gradjana i žitelja. Pa tako je u Senju i u privatnom životu i u javnom gospodovala hrvaština, naime lijepa čakavština s primjesom štokavštine. Njom su pisani ne samo zapisnici velikoga (generalnoga) i maloga vijeća varoškoga, koja su se skupljala u »kancelariji«, nego i spisi suda, koji se je sastajao u »kaštelu Senjskom«, i kojega su uz gradjane bili članovima ljudi vojničkoga staleža (vojvode, zastavnici, bohtmeštar i profoz). Na tom se je sudu koji put sudilo i »polag kriegs-artikulov«. Napokon je dotle došlo, da su u Senju bili njemačkoga roda tek neki viši časnici, kao veliki kapitan senjske (primorske) kra-jine, onda potkapitan i vojni pisar, dok je u »njemačkoj četi« od nekih 70 do 80 momaka bio tek po koji Nijemac. A pored njemačke čete bila su u gradu još tri vojvodstva (svako po 30—35 ljudi), bez-iznimno sami Hrvati. Jednako su u ostalim gradovima senjske ka-

pitanije (Ledenice, Otočac, Brinje, Prozor) stajali u posadama hrvatski momci, potomci nekadanjih Uskoka.¹

God. 1658. postao je velikim kapitanom Senja i senjske (primorske) krajine grof Petar Zrinski, poslije ban i pjesnik hrvatski. Slavni taj junak bio je veliki kapitan primorske krajine ne samo po imenu, nego i po djelima. Za svoje kapitanije (1658.—1663.) boravio je mnogo puta u varoši Senju, gdje je 1660. i 1661. izdavao i hrvatske povelje u prilog varoškoj općini (komunitadi) i venturinima.² Ali grof Petar Zrinski branio je također odlučno povjerenu mu kapitaniju, naročito od Turaka. Osobito pak proslavio se je pobjedom svojom nad Turcima, suzbivši ih 16. listopada 1663. kod Jurjevih stijena blizu Otočca (između Vrhovina i Doljana). Mladomu, taka tek jedanaestgodišnjemu Pavlu Ritteru duboko se je negdje usjekla u pamet sjajna prikaza nedobitnoga junaka, pa je on poslije u svojoj »Kronici« o toj pobjedi ovo zapisao: »1663., 16. dan listopada. Zrinski Petar, glavar senjski, s malum vojskum razbi Ali-pašu Čengijića na Jurjevih stenah pri Gacki, koj paša bi je nakanil Brlog opaliti i druga zla počiniti. U tom razboju mnogo vridnih viteških Turak poginu. Upade u sužanjstvo Baxi-beg, pašin brat, vrli starac, aga janičarski, i već ostalih dobroga glasa i viteškoga spomena Turak«.

Nije zabilježeno, gdje je Pavao Ritter polazio prvu, početnu školu; ali nema sumnje, da je to bilo u rodnom gradu. Ta u Senju, stolici biskupa i kaptola, opstojala je ne samo početna škola, nego i neka viša škola, u kojoj su se pripravljali za svoje zvanje popovi glagolaši. Pače tadani biskup senjski Petar Mariani (1650.—1665.), koji je stolovao na Rijeci, nastojao je oko toga, da čak u pojedinim župama svoje biskupije osnuje neku vrst latinskih škola za dječake (ut scholas parvulorum latinas in singulis parochiis erigerem), pa se je radi toga podiglo na njega glagolaško svećenstvo bijedeći ga, da radi hrvatsku službu Božju ukinuti i latinsko bogoslužje uvesti. Tko je tada na početnoj školi u Senju poučavao, ne znamo; no po svoj prilici da su kao i u Bakru vršili taj posao

¹ Godine 1657. brojila je senjska (primorska) kapitanija 539 vojnika (Hrvata i Nijemaca), koji su primali plaću godišnjih 44.052 forinta. Od tih bila su u samoj varoši Senju i tvrđinji Nehaju 252 momka; ostali su bili razmješteni u Brinju, Otočcu, Ledenicama, Prozoru, na Rijeci i Trsatu. God. 1698. bila su u »njemačkoj kompagniji« samo 4 Nijemca, svi drugi bili su Hrvati.

² Venturini = pribjezi iz mletačkih oblasti.

kanonici, kojih je u varoši dvanaest bilo. Možda je Pavlu Ritteru bio učiteljem potonji opat, vikar i prepošt senjskoga kaptola, doktor Toma Hreljanović († 1681), kojega se Pavao poslije rado sjeća, te ga u jednoj svojoj pjesničkoj poslanici zove »dragim stricem« (patrue chare). A ipak nije mu bio rodjeni stric.

Kako su tada Senj i senjska krajina bili u tijesnoj svezi s Kranjskom i Štajerskom, mnogi su mladi Senjani, željni viših nauka, polazili isusovačku gimnaziju u Ljubljani, a zatim isusovačko sveučilište u štajerskom Gracu. Pavao Ritter nije učio latinske škole ni u Ljubljani ni u štajerskom Gracu, nego u Zagrebu, i to u isusovačkoj gimnaziji u kr. slobodnoj varoši na brdu Gracu kraj Zagreba. Nije poznato, što ga je dovelo u Zagreb, ako ga nije doзвао ovamo ujak Lučkinić, poslije župnik u Granešini.

U jednoj svojoj pjesničkoj poslanici od godine 1676., koju je Pavao upravio Vinku Brajkoviću, jamačno drugu svome iz djetinjih dana, piše on, da je dosad d v a p u t š e s t (dakle dvanaest) godina sproveo izvan rodnoga grada, te je prvi dio posvetio naučima, dok je drugi provodio među velikašima prijateljima, od kojih ga svaki ljubi kao otac. U latinskom izvorniku glase ti stihovi doslovce:

Bis senos alibi transegimus haectenus annos,
Quorum pars studiis prima dicata fuit;
Altera consumpta est magnates inter amicos,
Horum me quivis more parentis amat.

Sudeći po ovim podacima došao je Pavao Ritter u Zagreb nekako god. 1665., u svojoj trinaestoj godini, u doba, kad je rektorom isusovačkoga kolegija bio glasoviti hrvatsko-kajkavski spisatelj Juraj Habdelić, profesor pjesništva (ili petoga razreda gimnazije) Ivan Despotović stariji, a profesorom retorike (šestoga razreda) Franjo Jambrehović. Ritter se je i poslije rado sjećao tako Despotovića kao i Jambrehovića. Dne 17. listopada 1702., u svojoj pedeset i prvoj godini, ispjevao je i pjesmu Franji Jambrehoviću.

Ne samo poglavara svojih, nego i nekih drugova svojih sjećao se je poslije Pavao Ritter u svojim pjesmama. Najviše bijahu mu srcu prirasli barun Aleksander Mikulić od Brokunovca, potonji biskup zagrebački, onda Ivan Despotović mlađi (sin Tome Despotovića i Ane Bukovačke), i napokon Petar Gattjany (Gattsany, Gattchany), koji je nakon svršenih nauka kroz

mного godina vršio službu plemićkoga suca u varaždinskoj županiji. U jednoj pjesničkoj poslanici od god. 1677. ili nešto poslije tuži se tada u Kranjskoj živući Ritter svomu nekadanjemu drugu Gattjanu ovako:

Percipe dilecti quondam, dilecte, sodalis,
Non tibi non nota carmina scripta manu.
Haec tibi transmittit Paulus cognomine Ritter,
Cum nequeat tecum verba diserta loqui.
Inter Japideas vivo procul abditus alpes
Saepe et saepe memor Zagradiensis agri;
Saepeque amicorum memor, et persaepe meorum,
Quos mihi Graecano in monte dedere scholae.
Primus eras inter nostros, Gattjany, sodales,
Inter confratres Despotovichus erat;
Unas et alter abest, absunt quin penitus omnes,
Fratris, amici sum hic atque sodalis egens.

Osobito se Pavao Ritter tuži Ivanu Despotoviću mladjemu, kojemu bijaše više poslanica upravio, a na nijednu nije dobio odgovora. Kad mu se na prvu poslanicu s hrvatskim stihovima nije odazvao nekadanji drug u školi, zabugario je Ritter u drugoj latinskoj poslanici ovako:

Scripta, quod illyrico mea nuper epistola versu
Jam fuerit manibus tradita, spero, tuis,
Qua tibi fraterni puram testabar amoris
Pectore in hoc Equitis rite vigere fidem;
Qua petii, reddas me certum, frater amice,
Quo tibi versatur sorsque salusque statu?
Nulla tamen sunt lata meis responsa petitis,
Seripsisses: Valeo, tu quoque, Paule, vale!
Si prima in memorem revocares tempora mentem,
Culpandus te ipso iudice, crede, fores,
Postquam desistis fidum redamare sodalem,
Qui tibi germano plus quasi fratre fui;
Unus utrique animus fuit, unum velle; nec hospes
Alter in alterius aede, patronus erat.
Turcica vincla pati pro te, mortemque cruentam
Promptus eram semper, tu ratione pari.
Mirati socii, professoresque scholarum,
Vidisti, nostras saepe fuere vices.

No ni na ovu poslanicu ne bi Ritteru odgovora, budi što nije stigla Despotoviću u ruke, budi što poslednji nije više mario za

svoga pobratima i školskoga druga. Zato ga je Pavao nakon nekoga vremena opet potražio novom pjesmom, u kojoj mu ojadjeno spotiće:

Inelyta Despotum, frater dilecte, propago
Salve sis, vitam si modo ducis adhuc.
Ignoro fateor, mundi qua parte moraris,
Instituunt dubiam sic mea scripta viam.
Nulla etenim pridem de te mihi littera venit,
Peccas, incertum me faciendo tui.
Non ita spondebas Graecani montis in urbe,
Cum discessuro basia moesta dabas!

Medju drugovima, s kojima je Pavao Ritter u gimnaziji učio, bio je i neki Franjo Nittray, poslije župnik sv. Marka u Zagrebu. Taj se nekadnji sudrug nije god. 1710. baš najljepše ponio prema Ritteru, pa je došlo između njih do zavade radi Pavlove kuće u varoši na brdu Gracu kod Zagreba. Tom je prigodom Ritter svoga bivšega suučenika saletio paprenom poslanicom, u kojoj mu je uz ino zaintačio, kako je kao djak bio medju posljednjima, i kako je svećenička haljina njegova uglednija od njega sama. Ujedinjivi ti stihovi glase u latinskom izvorniku:

Sat bene nam memini, nec tu, Francisce, negabis,
In primis una nos studuisse scholis;
Non utriusque pari viguit tamen ordine virtus:
Ultima te, prima ast me tenere loca.
Nec plus legisti tu post, nec plura probasti,
Quo merito iam tu dignior esse velis?
Unica respectum vestis tibi vendicat istum,
O isto vestis dignior ergo viro!

Pavao Ritter, koji se u ovim stihovima hvali, da je kao djak bio na prvim mjestima, završio je svoje naukovanje u zagrebačkoj gimnaziji retorikom ili šestim razredom. On to u više mahova izrijeком sam spominje. Zašto nije svoje nauke nastavio u filozofskom fakultetu, kojega su tada opstojala tri tečaja u isusovačkoj akademiji, ne može se pravo razabrati.

Negdje god. 1670., kad je Ritteru bilo devetnaest godina, baš u vrijeme urote Petra Zrinskoga i Krsta Franje Frankopana, prekida on svoje nauke u Zagrebu. Što je on poslije toga tri ili četiri godine radio, nema izvjesnih podataka, pa ni on sam potanko ne izlaže. Tek u svojoj autobiografiji, koju je 29. lipnja 1687. u Beču sastavio za olomučkoga biskupa Karla Lichtensteina, pripovijeda

on posve kratko u osam stihova, kako je on nakon svršene retorike u Zagrebu obilazio i razgledavao neke zemlje i kraljevstva, koja su bila u susjedstvu njegovoj hrvatskoj domovini, pa je tako putujući svijetom došao i u Rim (limina sancti Petri). Vrativši se iz Rima opet je obilazio susjedne pokrajine Hrvatskoj, nastojeći, da se upozna sa slavnim muževima. Podjednako učio različita, no časna umijeća, jer mu plandovanje nije nikada duši ugodjalo. U latinskoj pjesmi opisuje Ritter to svoje putovanje i dalje naukovanje ovako:

A quo nam Zagraba (slavne sic dicitur) urbe
Facta meis studiis Suada coronis erat,
Inviso patriae contermina regna Croatae,
Osculor et divi limina sancta Petri.
Indeque vicinis iterum versatus ab oris
Egregiis cupii cognitus esse viris;
Discebam varias, sed honestas sedulus artes,
Otia namque animo non placuere meo.

Vrijedno bi bilo ustanoviti, kad je mladi, jedva dvadeset godina prevalivši Ritter došao u Rim, kako je dugo ondje boravio, što je ondje radio, i što je ondje kanio polučiti? Da li je u Rimu pohodio gostinjac ilirski sv. Jeronima, u kojem su se redovito zaklanjali putnici iz južnoslavenskih, a naročito hrvatskih zemalja? Ta same god. 1676. podvorio je hospital sv. Jeronima 303 hodočasnika iz ilirskih pokrajina! Gotovo nema sumnje, da je Pavao Ritter za boravka svoga u Rimu bio u gostinjcju sv. Jeronima. Ako se je pak u njemu zaklonio, jamačno je ondje vidio znamenitoga tada povjesničara, Trogiranina Ivana Lučića (Lucius), koji je još od god. 1654. ondje živio i 1679. ondje umro, te u zbornoj crkvi sv. Jeronima našao svoj grob. Baš nekoliko godina prije dolaska Ritterova u Rim, naime god. 1666., bijaše Lučić štampom izdao u Amsterdamu svoje monumentalno djelo o povijesti Dalmacije i Hrvatske (de regno Dalmatiae et Croatiae libri sex), te je Ritter, ako ne prije, a to sada doznao za to djelo dičnoga Trogiranina. A nije nemoguće ni to, da je tada već sedamdesetgodišnji starac mladoga Senjanina, koji je još od školskih klupa rado gradio hrvatske stihove, kojom blagom riječcom ohrabrio na dalji rad. Možda se je sve to dojmilo tako Pavla, da je i sam iza nekoga vremena stao proučavati povjesnicu hrvatskoga kraljestva in naroda. Potanja potragu u Rimu mogla bi to pusto nagadjanje ili utvrditi ili pobiti.

Što Pavao Ritter pjeva, da je nakon povratka iz Rima opet boravio u pokrajinama u susjedstvu Hrvatskoj, može se popuniti i drugima vijestima. Znade se naime za izvjesno, da je dvije godine i više živio u *Kranjskoj*. Njegov stariji suvremenik i osobni prijatelj, slavni povjesničar barun Ivan Weikhard Valvasor u svome djelu »Die Ehre des Herzogthums Crain« (Laybach, 1689.), pišući o životu i djelima svoga mladjega suradnika Rittera, kaže izrijeком, da je on god. 1676. i 1677. boravio kod njega u gradu Wagensbergu (slovenski »Bogensperg«) u donjoj Kranjskoj. Valvasor piše doslovce: »Als er (Ritter) im Jahr 1676. und 1677. bei mir zu Wagensberg war, hat er ein grosses Buch in 4°, Exercitium poeticum intitult, geschrieben, darinnen mancherlei artige Carmina zu finden«.

Pavao Ritter zalazio je u Kranjsku jamačnu više puta i prije god. 1676., možda još za svoga djakovanja u Zagrebu. Čini se, da se je već tada koji put svraćao tamošnjemu barunu Wolfgangu Adamu Mordaxu, koji je bio prijatelj oca mu Antuna, i koji ga je ljubio poput pravoga oca (nam baro Wolfgangus Mordax, mei patris amicus, me veri fateor more parentis amat). Barun Mordax boravio je u ono vrijeme vrlo mnogo u donjoj (srednjoj) Kranjskoj, gdje je kod varoši Novoga mjesta ili Rudolfova (Neostadium) na jugu rijeke Krke imao svoj zasebni grad, zvan tada »Najhof« (Neuhof, slovenski »Pred malim mostkom« ili »Mostek«). Sasvim je prirodno, da se je Pavao u gradu svoga počima sastajao i upoznao takodjer s drugom vlastelom i velikašima vojvodine Kranjske. Tako se je tada, ako ne već prije, sreo s plemićima Gušićima, koji su bili porijeklom i starinom Hrvati (od Gušić-grada i Brloga), ali su poradi neprekidnih turskih provala morali ostaviti svoju nesrećnu domovinu, te se preseliti u Kranjsku, u Metlički kraj kod Kupe, gdje su držali više gradova i imanja (Poganci, Zaboršt ili Forst i dr.). Od tih su Gušića bili tada na glasu Ivan Sigismund (gospodar grada Zaboršta = Forst), nedavno potkapitan senjski i zapovjednik primorske krajine, a sada pješački kapitan u donjoj Kranjskoj; nadalje sinovac njegov Ivan Juraj († 1689), vlasnik Graca u Metličkom kraju i kapitan na hrvatskoj krajini u Tovunju. Boraveći pri barunu Mordaxu upoznao je mladi Ritter takodjer spomenutoga već baruna Valvasora, a jamačno i najuglednijega i najimućnijega velikaša kranjskoga Ivana Weikharda Auersperga (1615—1677.), koji je prvi od svoje porodice god. 1653. postao državnim knezom

njemačkoga carstva. Možda je Ritter tu našao i Ivana Karla Portnera, poslije potkapitana u Senju, s kojim se je tijesno sprijateljio.

Vjerovatno po preporuci očeva prijatelja Mordaxa primljen bi mladi plemić Ritter iza nekoga vremena na dvor kneza Ivana Weikharda Auersperga, koji je uz ine brojne gradove i posjedovanja imao svoju palaču u Ljubljani. Ne zna se, da li je Ritter na dvoru Auerspergovu služio kao vitez, ili je bio možda drug kneževu sinu Franji Karlu, koji je bio od njega za osam godina mlađi (rođen 1660.). Svakako se je bavio tada vježbanjem u oružju i jašenjem, jer u jednoj potonjoj poslanici Portneru piše izrijeком:

Quo colui Zagrabas adolescens tempore Musas,
Atque ardor sociis praevaluisse fuit;
Sed postquam calamumque scholis chartasque reliqui,
Accinctus gladio gyro frequenter equos,
Rarus animus primas vocat ad solamina Musas,
Jamque ad scribendum est dextera pigra mihi.

Ritter nije međjutim dugo izdržavao na dvoru kneza Auersperga. Već nakon nekoliko mjeseci dodijao mu je vojnički život, pa je opet zaželio pjesnikovati. U netom spomenutoj poslanici Portneru nastavlja ovako:

Vix tamen explevit proprium ter Cynthia cursum,
Quod mihi, chara prius, suasa Poësis erat,
Coepi iterum fabricare metrum

Pored želje za književnim radom saletila je Pavla još i bolest očiju. Kako nije bilo nade, da će mu u maglovitoj Ljubljani oči ozdraviti, ostavio je službu kod kneza, pa se je preselio k barunu Valvasoru u Wagensberg. O tom piše četiri mjeseca nakon svoga odlaska iz Ljubljane mladomu Franji Karlu Auerspergu u stihovima:

Luna quater nitidum caput extulit orbe repleto,
Et nova pro quinto cornua mense levat,
Quod, Francisco, tuicelsa genitoris ab aula
Discessi coeli pro melioris ope.
Aegrotis oculis est aura nociva Labaci,
His Bogenspergi purior aura favet.

I nekadanjemu drugu svojemu, Ivanu Despotoviću, najavio je poslije Ritter svoj odlazak iz Ljubljane i dolazak u Wagensberg ovim stihovima:

Inter Carniolos non parvo tempore vixi,
Cum Mordex Ada, Gussitioque meis;
Principis Auspergi post sum versatus in aula,
Fors ultra votum favit ubique meum.
Cuncta mihi ad nutus ibant sub Principe grato,
Sed nocua est oculis aura Labaca meis;
Hinc me Valvasor Bogensperg duxit ad arcem,
Affectos oculos sanior aura iuvet.

Barun Ivan Weikhard Valvasor (1641.—1693.), kod kojega se bijaše Pavao Ritter god. 1676. udomio, pripada medju najumnije i najpožrtvovnije muževe, što ih je vojvodina Kranjska rodila.¹ On nije mnogo školskoga praha gutao (svršio je samo retoriku u Ljubljani), ali je po tadanjem običaju mnogo po svijetu putovao, te tim načinom mnogo naučio. Pohodio je Austriju, Beč in Njemačku, Italiju (Mletke), onda Afriku, odakle je doplovio u Toulon; u Francuskoj boravio je preko dvije godine (1670.—1672.), gdje je najdulje ostao u Lyonu, učeći historiju i arheologiju; napokon se je iz Pariza preko Njemačke, Švicarske i Italije vratio u svoju domovinu. Oženivši se Anom Rozinom Grafenweger kupio je još iste godine 1672. grad Wagensberg (na jugu Save i varoši Litije) u donjoj Kranjskoj, u kojemu je redovito prebivao. Taj starinski grad sa četiri pročelja pretvorio je on u neku vrst akademije ili »m u z e j a«, kako ga je sam volio nazivati; u nj je smjestio dragocjenu i s velikim troškom nabavljenu knjižnicu od nekih 10.000 svezaka, zatim skupocjenu zbirku slika i nacрта, onda zbirku matematičkih instrumenata, bogati kabinet starih pjeneza, i napokon zbirku ruda i okamina iz Kranjske, koju bijaše putujući po zemlji većinom sam skupio. Sve to bijaše udesio poglavito za to, da sastavi i onda štamptom izdade u veliki zasnovano geografsko-historijsko djelo, u kojemu bi riječju i slikama prikazao cjelovitu sliku svoje domovine Kranjske, i to ne samo, kakova je tada bila, nego i za svih predjašnjih stoljeća. A da bude prošlost Kranjske, koja je tada obuhvatala takodjer Rijeku i istočnu Istru, što razumljivija, namjerio je pridodati takodjer čitavu tadanju hrvatsku krajinu (zajedno sa senjskom kapitanijom), pa i neka znatnija mjesta tadanje građanske Hrvatske (kao Zagreb), koja su bila u susjedstvu

¹ Radies Paul von, Johan Weikhard Freiherr von Valvasor. Mit 5 Porträts und 15 anderen Abbildungen. Laibach 1910.

njegova zavičaja. Tu dakle u Wagensbergu imalo se je izraditi veliko djelo njegovo »Die Ehre des Herzogthums Krain«. Sasvim je prirodno, da su onda uz priprave za glavno djelo nastala i neka manje znamenita djela.

Valvasoru je za izvadjanje tako ogromnoga zadatka trebalo i suradnika svake ruke kao spisatelja, učenjaka, risača, pače i bakrorezaca. I tako je okupio u svome gradu Wagensbergu više književnika (Erazam Francisci), risača i bakrorezaca (Wierix, Peter Mungersdorf, a naročito Andrija Trost). Valvasor je pače i sam naučio praviti bakroreze. Za suradnika uzeo je tada i dvadesetpetgodišnjega Pavla Rittera, koji mu je mogao lijepo pomagati pri hrvatskim stvarima, jer je poznavao i krajinu i gradjansku Hrvatsku.

Od god. 1676. boravi dakle Pavao Ritter poglavito u Wagensbergu, zalazeći odanle često k svome poočimu Mordaxu u Najhof, i putujući više puta sa svojim domaćinom po Kranjskoj i po Hrvatskoj. Uza to je marljivo proučavao Valvasorovu bogatu knjižnicu, pače se uz Valvasora stao učiti raznomu umijeću, naročito rezanju u mjeti i mjeračini. U jednoj svojoj poslanici, pisanoj u Wagensbergu, piše Ritter senjskomu potkapitantu Portneru:

Ad Carnos iterum redii, num Carnia multum
Complacuit genio, patria vestra, meo;
Egregios in ea nanciscor semper amicos,
Et penes in variis artibus erudior.
Seu pingo fulvum pellucida vitra sub aurum,
Seu ceram in formas flecto premoque novas;
Seu cupro teneras regionum incido figuras,
Metiri aut terram disco, velastra poli.
Artibus his aliisque animus recreatur amicus,
Queis arx Bogensperg facta palestra viget.

A o svome domaćinu Valvasoru javlja Ritter Ivanu Despotoviću mladjemu:

Quem¹ penes existens vidi didicique, cupido
Quae vidisse diu, quae didicisse, fuit;
Illi namque novem pandunt Heliconae sorores,
Cumque Urania sydera in axe notat.
Ipse Europeas peragrans Africasque per urbes
Artibus in raris non habet usque parem.

Učeći razna umijeća kraj svoga domaćina i domazući ga pri pribiranjju gradje za njegovo djelo nije se Ritter iznevjerio ni pjesništvu. Sve do ovoga boravka svoga u Kranjskoj pjevao je u hr-

¹ Naime »Valvasorem«.

vatskom jeziku, potaknut jamačno »Adrianskoga mora Sirenom« od grofa Petra Zrinskoga, koja bijaše još god. 1660. u Mlecima izašla; ali kako su tadanji kranjski velikaši slabo razumjeli hrvatinu, stao je sve više graditi stihove u latinskom jeziku. Sam Ritter spominje to u jednoj svojoj poslanici Ivanu Despotoviću mladjemu, dodajući, da u Kranjskoj živi doduše slavenski narod, ali da običaje pisati njemačkim i latinskim jezikom. Značajno to mjesto glasi izvorno ovako:

Hactenus Illyrico scribentem, Carnia, versu
Persuasit latio scribere d(e)inde metro;
Slava sit istius quanquam gens incola terrae,
Teutnica et latia scribere voce solet.

Možda su kranjska gospoda salijetala Rittera, da pjeva i u njemačkom jeziku; ali njemu, potomku alzacijskih plemića i vojničkomu sinu, bila je ipak nijemština već tuđa. U jednoj poslanici senjskomu potkapitanu tuži se naročito, kako mu nije lako da uči njemački jezik (sic neque Teutonicam facile est mihi discere linguam). Ta on je bio sin hrvatskoga primorja, rođen u uskočkom gnijezdu!

Značajno je, da sam Ritter brojne pjesme svoje nije smatrao za vrijedne, da ih sačuva, pa ih je stoga i uništio. U poslanici opatu Tomi Hreljanoviću kaže izrijeком:

Hic aliquando leves compono per otia versus,
Ad solidum necdum Musa peregit opus;
Nam conscripta prius relegens lacerata rejeci,
Judicium cum annis nempe crescere solet.
Saepe tamen meditor, modicis quod viribus aptum
Primula iam tandem Musa moveret opus?

Od latinskih pjesama, što ih je Pavao Ritter god. 1676. i u Wagensbergu ispjevao, i koje su po Valvasoru imale napis »Exercitium poeticum«, čini se, da se je ipak nešto sačuvalo. Jesu to pjesničke poslanice, koje je sam pjesnik u starije dane svoje pokupio u zbornik s napisom »Eq(uitis) Pauli Ritter epistolarum metricarum liber primus (i liber secundus).¹ Prva knjiga sadržaje 26 poslanica, a druga (krnja) samo 9. Pjesme u prvoj knjizi potječu nesumnjivo iz rečenih godina, a one u drugoj donekle iz nešto kasnijega doba. Iz tih poslanica povadjeno je poglavito, što je do sad izloženo o njegovu naukovanju, putovanju i pjesnikovanju; no imade u njima još daljih podataka za njegov boravak u Wagens-

¹ Čuva se u arhivu jugoslavenske akademije sa signaturom II. d. 147.

bergu i Kranjskoj. Suviše ima pjesničkih poslanica na ljude, o kojima nije bilo dosad spomena.

Tek što se je Ritter ponešto u Wagensbergu udomio i na očima ozdravio, pošao je na naporni putkroz nekih deset dana po rdjavom, kišovitom vremenu. Bit će da je pratio baruna Valvasora.¹ Od toga putovanja razboljela mu se desna ruka tako, da je nabrekla i osula se crno-grimiznom oteklinom. Neki nevješti kirurg kušao mu je usijanim gvoždjem ruku izlječiti, ali je tim samo oteklinu i boli ojačao. Ritter piše, valjda iz Wagensberga, očajnu poslanicu svomu poočimu Mordaxu, u kojoj mu javlja, da će su-tradan poći u Ljubljanu potražiti liječnike, koji će valjda zlo ukloniti, pa ako možda ne umre, vratit će se za koji dan kući i izviještiti poočima o svome stanju. Medjutim Ritter nije pošao ravno u Ljubljanu, nego se je prije svratio u Najhof, gdje ga je Mordax zadržao kroz nekoliko dana. Ne zna se pače, da li je zaista pošao u Ljubljanu; no bit će da mu je odlanulo, jer se više na ruku ne tuži.

Zalazeći i poslije često iz Wagensberga u Najhof jednom mu je prigodom poočim svjetovao, da se kani dosadanjega nestalnoga života, pa da stane o tom razmišljati, koje mu će se staležu posvetiti. Ta bio je već u dvadeset i petoj godini, a bio je tek djače nedouče i vječiti leventa! Možda je i otac Antun molio svoga prijatelja, da puti sina, neka se posveti staležu, koji će mu podati siguran kruh. Zaklinjao je otac negdje i u pismima svoga sina, da se nakon dvanaest godina učenja i lutanja po svijetu vrati u svoj zavičaj, u svoje rodjeno mjesto, pa da se prihvati kojega posla ili službe.

Medjutim Pavao Ritter nije u onaj mah ni mislio, da podje u svoj rodni grad Senj. U poslanici pobratimu Vinku Brajkoviću gorko se tuži na svoj rodni grad, koji odnemasuje i mrzi svoje učene ljude, kao primjerice umnoga Tomu Hreljanovića, pa stoga voli on ostati i dalje u tuđoj zemlji, koja mu obilato podaje časti, što mu ih domaća gruda zakraćuje. On veli:

Quosque mihi patriae tellus non praebebat honores,
Hos mihi dat larga terra aliena manu.

¹ Ritter pratio je takodjer Valvasora jednom zgodom u grad Otočac ili Otočec (Wördl) na otoku rijeke Krke, koji je nekad pripadao Lenkovićima, a tada mu je bio gospodar neki Jakov Sunce (Solnce). Pavao ostao je sa svojim domaćinom u Otočcu dva dana, kako to nam piše u poslanici gospodaru grada.

Gradjanstvo u Senju, tuži se on dalje, mrzi krepost i vrlinu, a junački nekad Senjani gramze sada tek za bogatstvom kao za jedinim blagom. Ali uza sve to Ritter ljubi svoju domovinu, te joj želi svako dobro i sreću:

Hinc et ego patriam, Vincenti, diligo nostram,
Cui precor a summo prospera cuncta Deo.

Ipak se je Pavla Rittera negdje živo dojmila opomena baruna Mordaxa, da se napokon odluči za koji stalež. A jamačno bilo je i drugih prijatelja, koji su ga među inim svjetovali, da se posveti svećeničkomu staležu, naročito da podje u redovnike, po svoj prilici u franjevački samostan u Senju, gdje će moći provoditi bezbrižan i lagodan život, te se baviti jedino pjesništvom i naukom. Možda ga je na to putio otac Bonaventura Vukmer, tada provincijal bosansko-hrvatske pokrajine, kojemu Ritter u to vrijeme šalje dvije poslanice, te ga zove svojim prijateljem.

U zasebnoj, opsežnoj pjesničkoj poslanici odgovara Ritter počim barunu Mordaxu na pobudu, da se posveti nekomu staležu. Četiri zvanja uzeo je Pavao pretresati raspredajući, kojemu bi povolio. Najprije razmišljao je o redovništvu, gdje bi mogao bezbrižno živjeti i čistom dušom Bogu služiti; onda o vojništvu, da podje stopama svoga oca i predaka; nadalje o znanostima, kojima bi se mogao proslaviti; i napokon o ženidbi, kad bi se namjerio na lijepu djevojku, te s njom izrodio potomčad, po kojoj bi živio kroz vijekove. Sve se to njemu svidja; ali kako ne može sve zajedno prihvatiti, šta da od toga odabere, a šta da zavrigne? Poći u samostan teško je mladiću, koji je vazda volio slobodan život; k tomu ne čini fratra haljina, nego čista duša u čistom tijelu. A lagodna besposlica često je povod grijehu, a ne vrijedi pri Bogu ni molitva, ako nije potekla iz skrušena i odana srca. Ne bi se žacao Pavle vojništva ni rata, jer se nije odrodio od svojih predaka, a živjeti u tijelu kroz vijekove i onako nitko ne može. Ali danas se ne postižu vojničke časti (Mavortis honores) zaslugama, nego više sklonošću (favor) i novcem; k tomu se i onako u domovini vazda osjeća kao u vojničkom taboru. Nada se mu se još, da se posveti mudrosti (Sophiae); ali kako je već minulo više godina, što je prekinuo nauke, odučio se je od učenja, pa mu je duh već gotovo opor za taj rad (ad studium est animus iam mihi pene rudis). Napokon sada se sreća više ne priklanja mudracima (učenjacima), pa stoga i učenost slabo koristi. Napokon ni ženidba

nije uvijek srečna, jer djevojke, udavajući se, ne mare toliko, da podju za čovjeka plemenita roda i kreposna, već gramze za bogatstvom, kojega Pavlu nijesu predji namrli. Inače ne bi se kratio oženiti, kad bi se namjerio na zgodnu djevojku. Ritter stoga ne može nikako da se odluči za koji stalež ili zvanje, već to prepušta poočimu Mordaxu, koji je i onako »slavni otac njegove sreće« (fortune pater est inclutus ille meae). Pavao će prihvatiti, što mu on predloži; jedino ga moli, da ga ne šalje za redovnika u Senj, jer će ondje prije reda poginuti. On ljubi svoj rodjeni grad, ali se boji senjskoga podneblja, pa i ondješnjih prilika.

(Konec prih.)

JOSIP AGNELETTO:

Gospodarski položaj Slovencev.

Slovenci so postali z malimi izjemami šele leta 1848. svobodni kmetje; kot potomci grajščaških tlačanov so ostali tudi nadalje celo XIX. stoletje pretežno kmetско ljudstvo. Le po nekaterih mestih in trgih se je polagoma razvila mala obrt in trgovina, a še dandanes je vsa veleobrt in veletrgovina z malimi izjemami v nemških rokah.

Leta 1900. se je naštelо med 1.192.780 Slovenci 896.080 oseb kmetškega stanu, to je 75% vsega prebivalstva; z vso pravico moramo tedaj prištevati Slovenijo med najbolj agrarne dežele cele Avstrije, katera je že sama po sebi s 55% svojega prebivalstva agrarna država.

Zadnje ljudsko štetje nam ni še v vseh podrobnostih na razpolago, ali sodeč po številu polnoletnih moških, od katerih je pripadalo v slovenskih deželah 54% kmetškemu stanu, moramo sklepati, da se v zadnjem desetletju stanovsko razmerje ni mnogo izpremenilo in mirno moremo reči, da se bavi še vedno okoli 70% Slovincem s kmetijstvom.

Slovenski kmet je pa večinoma srednji in mali kmet, kajti prav redka so pri nas veleposestva v gospodarskem pomenu besede. Zato ne moremo prištevati slovenskih pokrajin med prave agrarne dežele, katere navadno zalagajo in uplivajo s svojimi pro-

dukti na svetovni trg, ampak le med one dežele, ki jih smatramo za agrarne samo z ozirom na pretežno kmetijski značaj njih prebivalstva.

V raznih slovenskih deželah nahajamo dokaj različne gospodarske razmere, nekatere dežele so bogatejše, druge zopet siromašnejše. Povprečno moramo reči, da je v tem pogledu velike važnosti delitev posestev. Ta je bila in je še v navadi skoro po vsem Primorskem, kjer navadno zapusti oče svojim sinovom svoje posestvo, ki si ga potem razdelijo na enake dele. Posledice tega za kmetijstvo škodljivega sistema se opažajo zlasti v Istri, kjer pridejo na vsakega posestnika le 4 hektari zemlje, kar je pri pretežno kraških tleh gotovo premalo.

Bolj premožno je prebivalstvo seveda v deželah, kjer vlada navada, da preide posestvo od očeta le na enega sina. V novjšem času opažamo tudi na Primorskem, da postajajo delitve posestev vedno bolj redke, ker so deloma posestva že tako majhna, da komaj preživljajo eno družino, deloma tudi vsled bolj in bolj naraščajočega izseljevanja kmetskega zlasti moškega prebivalstva v industrijska mesta, kjer četudi kakor delavci udobnejše živijo, nego njihovi bratje doma na kmetiji.

Najpremožnejše kmetsko prebivalstvo ima Koroška. Posestva so tu povprečno mnogo večja nego na Kranjskem in na Primorskem, kjer se zlasti v Istri približujejo malim kmetijam pod eksistenčnim minimom. Koroška ima 400 km² več površine nego Kranjska ter šteje 47.000 posestnikov, dočim jih je bilo leta 1910. na Kranjskem 132.000, in v Istri, ki je za 6000 km² manjša, pa celo 135.000 posestnikov.

Štajerska je imela s 13.000 km² večjo površino le 199.400 posestnikov, tako da pride na enega posestnika na Kranjskem le polovica zemljišč, ki jih imata njegov štajerski in koroški tovariš, dočim ima primorski kmet le polovico površine, ki pripade kranjskemu kmetu. Gotovo je, da je zemljiška renta na Primorskem večja nego na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem, ali ona ne more nikakor še izjednačiti koristi, ki jih nudi štajerskemu, koroškemu in deloma tudi kranjskemu kmetu njegovo večje posestvo. To nam potrjuje v zadosti jasni luči statistika živine na Slovenskem.

Na en km² je prišlo po štetju iz leta 1910.

	konj,	goved,	prešičev,	ovc,
na Štajerskem	6'17	67'6	82	8
» Koroškem	6'22	46'2	38	14
» Kranjskem	5'35	44'2	34	4
» Goriškem	3'61	39'4	30	7
v Istri	1'28	19'30	16	64
» Trstu	42'93	48'7	50	4
» Avstriji	9'81	49'89	35'03	13'23

Živinoreja je razvita najbolj na Štajerskem, katera nadkriljuje, izvzemši konjerejo, povprečno stanje živinoreje v celi Avstriji. V ostalih slovenskih deželah stoji pa živinoreja pod avstrijsko normalo in sicer v vseh svojih panogah. Najbolj žalostno sliko nudijo nam številke o istrski živinoreji, ki ne doseže, izvzemši ovce, niti polovico povprečne avstrijske živinoreje.

Z navedenimi podatki pridemo do zaključka, da nam slovenske pokrajine ne predstavljajo ugodne slike o našem kmetijstvu. Ako odštejemo severno Štajersko in Koroško, odpade tudi višek, ki ga zaznamujemo zgoraj pri živinoreji in očitno je, da nismo dosegli pri živinoreji niti normale, ki jo ima povprečna avstrijska živinoreja. To nam potrjuje tudi štetje živine leta 1910; v deželah, v katerih bivajo Slovenci, je bilo tega leta naštetih 132.000 konj, 1.271.000 goved, 1.309.000 prešičev in 399.000 ovc, dočim je bilo v vsej Avstriji 1.802.000 konj, 916.000 goved in 6.432.000 prešičev. Koroško, Kranjsko, Primorsko in Štajersko zavzema eno šestino površine vse Avstrije in ima eno osmino njenega prebivalstva, dočim je razmerje slovenskih kronovin v pogledu njih živinoreje v primeri z Avstrijo neugodnejše; še bolj neugodno pa postane, ako odštejemo število živine na severnem Štajerskem in Koroškem, ki je nemška posest.

Tudi dohodki naših kmetov iz poljedelstva in živinoreje ne pričajo o ugodnem položaju Slovencev, ki so po večini agrarni narod. Le redko kedaj prekoračijo dohodki našega kmeta 1200 K na leto in 1910. leta je od vseh dohodkov slovenskih dežel, ki so podvrženi osebni dohodnini, odpadlo le 6'6% na dohodke iz kmetijstva, medtem ko je to v Avstriji prispevalo splošno k dohodkom podvrženim osebni dohodnini 7'5%. Kmetijstvo na Goriškem je prispevalo 11'15%, na Koroškem 8'9%, na Kranjskem 7'8%, na Štajerskem 6'2% in v Istri 6'1%. Absolutno so znašali dohodki kmetijstva podvrženi osebni dohodnini leta 1911: na Štajerskem

16'2 milijonov, na Koroškem 3'3 milijonov, na Kranjskem 5'3 milijonov, v Trstu 0'4 na Goriškem in v Istri pa 4'88 milijonov kron. Potemtakem so znašali vsi ti dohodki 30'8 milijonov kron, dočim so znašali dohodki avstrijskega kmetijstva 372 milijonov kron.

Pri Slovencih ni kmetijstvo še doseglo one razvojne stopnje, na kateri stoji ostalo avstrijsko kmetijstvo. Ali njegovega razvoja ne smemo prezreti in z njim raste tudi zemljiška renta, ki je sedaj dokaj različna v posameznih deželah. Goriška posestva in posestva v tržaški okolici in zapadni Istri dajajo kmetu pri modernem intenzivnem obdelovanju neprimerno večjo rento nego posestva v drugih slovenskih deželah, kjer dajejo vsled podnebja letno le enojni ali največ dvojni plod in kjer je prevoz v trgovska centra spojen s primeroma mnogo večjimi stroški nego na Primorskem, ki ima svoj glavni trg v Trstu.

S pomočjo zadružništva se pa more dvigniti zemljiška renta tudi po onih slovenskih deželah, ki so oddaljene od trgovskih središč. Zadruga bi morale odjemati od svojih članov proizvode ter jih prodajati v mesta, kakor se že dela pri mlekarstvu in vinarstvu. Seveda bi morala biti pri izključno gospodarskem momentu, ki mora biti v zdravem zadružništvu edino merodajen, izključena vsaka strankarska politika; zadružništvo naj ne služi niti političnim niti osebnim namenom, kar žalibog često pri nas opažamo!

Razvoj kmetijstva po slovenskih pokrajinah opažamo baš v intenzivnem obdelovanju polj in v pridelovanju onih plodov, čijih produkcija je bolj rentabilna. Splošno opažamo, da se je pridelek pšenice izdatno povečal, zlasti na Primorskem in Kranjskem, kjer je poskočila produkcija od 1900.—1910. leta za 13 odstotkov; to velja splošno o žitu, dočim pa produkcija krompirja nazaduje.

Poljedelstvu se s tem odteguje čim več površine, ki se spreminja v travnike in pospešuje s tem živinoreja, ki je dandanes pri naših razmerah brez dvoma bolj koristonosna nego poljedelstvo.

V zadnjih 20 letih opažamo v nemških predelih naših kronovin, zlasti na severnem Štajerskem, za kmetijstvo usodepoln proces, ki ga poznamo še iz srednjega veka in ki je tedaj tekom par stoletij uničil srednje in malo kmetijstvo na korist veleposestev in spravil srednjega in malega kmeta ob njih svobodo. Tudi sedaj naravnost ginejo srednja in mala posestva in se konglomerirajo v obsežne lovske revirje, kateri so največji sovražniki poljedelstva in živinoreje; število samostalnih kmetov pada v enomer v onih predelih; tako je število samostalnih kmetov padlo v okrožju trgovske

zbornice v Ljubnem v 20 letih od 17.000 na 10.000. Tak proces bi pri Slovencih pomenjal smrtno sodbo ne le za naše kmetijstvo, ampak tudi za naše kmetško ljudstvo in za njega narodno neodvisnost.

Naše pokrajine so pa sedaj kljub ogromnemu percentualnemu prevladovanju kmetškega življa med našim narodom še vedno pasivne: niti žita niti živine ne produciramo v takej množini, da bi mogli sami zalagati svoje dežele, ampak navezani smo na tuji uvoz cerealij in mesa največ iz Ogrskega; uvožene poljedelske in živinorejske produkte moramo pa, ker so pod zaščito visoke uvozne carine pred inozemsko konkurenco, dražje plačevati nego se prodajajo na svetovnem trgu; zlasti kraške dežele, ki so primorane uvaževati žito in posebno pa koruzo, občutijo vso težo visoke carine na uvoz žita iz inozemstva, ki znaša malone $\frac{1}{3}$ njegove cene. Dobiček, ki bi ga imele naše dežele od odprave carine vsaj na žito, bi bil neprecenljive važnosti ne le s stališča malega kmeta, delavca in uradnika, ampak tudi z ozirom na razvoj živinoreje, čije prvi predpogoj je vendar dobra cena krma iz žitnih pridelkov, ki jej sedaj gotovo primanjkuje.

Pri presojanju cariskega prašanja se ne smemo postaviti tedaj na stališče onega kmeta, ki ima prodati par mernikov pšenice ali par telet, ampak upoštevati nam je pri tem pomen carine s splošno-slovenskega narodnogospodarskega stališča, pri čem seveda ne smemo pozabiti, da ima v Avstriji le 5 do 10 odstotkov posestnikov koristi od carine na žito, kamor spadajo seveda le veleposestniki, katerih naš narod ne pozna. Bil bi tedaj skrajni čas, da bi zastopniki našega naroda povzdignili na merodajnih mestih svoj glas za odpravo carine vsaj na žito, kajti čas je, da si pridemo na jasno, da carina na uvoz žita ni v soglasju z našimi narodnogospodarskimi težnjami v sedanjem času.

S trgovino kot posredovalko med producentom in konsumentom se niso Slovenci nikdar intenzivno bavili; prepuščali so to gospodarsko panogo, ki je pravzaprav z ozirom na dobavo in množenje gospodarskih dobrin sterilna, ali pri današnjem družabnem ustroju vendar potrebna, ponajveč tujim narodom. Slovenec ni mogel podedovati trgovskega duha od svojih očetov in mu ni ta niti prirojen. Če se je pa iz slovenskih vrst razvilo nekaj dobrih trgovcev, so to le izjeme, kajti naravno je, da se tekom ene generacije ne more razviti iz skozinskozi kmetškega ljudstva močan trgovski stan.

Zato je slovenski živelj slabo zastopan med trgovskimi vrstami. V avstrijskih slovenskih deželah se je bavilo l. 1910. s trgovino le 8% nad 24 let starih moških ali absolutno 50.800, kar odgovarja okoli 10 odstotkom vsega prebivalstva; tako je bilo pri trgovini zaposlenih na Štajerskem: 21.000, na Koroškem 5100, na Kranjskem 4200, v Trstu 7000, na Goriškem 2600, v Istri 6400 nad 24 let starih oseb moškega spola. Od teh odpade večji del na Nemce in Italijane.

Poleg stalno nastanjenih slovenskih trgovcev nahajamo pri nas posebno vrsto posredovalcev med srednjim trgovcem in odjemalcem, to so krošnjarji. Ti se rekrutirajo večinoma iz takozvanih »kajžarjev«, malih kmetov, ki ne morejo preživljati sebe in svoje družine s prihodom svoje kmetije. Krošnjarstvo je najbolj razvito na Kranjskem, kjer je bilo leta 1910. izdanih odnosno obnovljenih 1063 in leta 1911. 1106 krošnjarskih licenc, dočim jih je bilo izdanih v teh dveh letih na Primorskem 396 odnosno 431, na Štajerskem 161 odnosno 162 in na Koroškem 104 odnosno 109.

Krošnjarstvo ubija stalno trgovino, ako ni ta močna in pripravljena na konkurenco; zlasti pa škoduje majhnim mladim trgovcem in ovira razvoj trgovskega naraščaja. Zato je za naše narodno gospodarske razmere, kjer potrebujemo svojega trgovskega stanu, da se tudi v tem pogledu emancipiramo tujega upli-va, krošnjarstvo škodljivo. Tudi pri Nemcih se pojavlja krošnjarstvo, ali to ni z narodnogospodarskega stališča tako škodljivo kakor pri nas: nemški krošnjar krošnjari, dokler si kaj ne zasluži in na stara leta odpre v bližnjem mestu ali trgu svojo trgovino in njegovi otroci so že stalni trgovci; pri Slovencih se pa krošnjar proti večeru svojega življenja povrne v domači kraj, kjer životari do smrti.

Svesti si, da je dandanes trgovski stan prav močan faktor naše družbe, pričelo je tudi pri Slovencih v zadnjih letih močno gibanje za povzdigo lastne trgovine in za okupiranje trgovinskih postojank, ki so po največ v tujih, nemških ali italijanskih rokah. Zato se je jelo posvečati trgovskemu poklicu več oseb, ki najdejo precejšnjo oporo v slovenskih denarnih zavodih. Slovenci imajo že svoje prve trgovske šole, četudi niso te od države vzdržane, in upati je, da bodo s strokovno izobrazbo znali naši trgovci zasi-gurati Slovincem v trgovini ono mesto, ki jim pripada z ozirom na njih gospodarsko lego ob Jadranskem morju, z ozirom na Trst,

ki je kot pomorska luka posredovalec med tuzemskim, da celo med srednjeevropskim in inozemskim svetovnim trgov.

Pri velikih narodih in v krajih močno razvitega gospodarstva je pričela mala in srednja obrt že v 18. stoletju prepuščati tla veleobrti in industriji. V polovici 19. stoletja je bila obrt tudi v naših deželah dovolj razvita, ali kakor drugod, tako je tudi tu med obrtniki manjkalo narodne zavesti in vsled skupnih gospodarskih koristi z nemškimi obrtniki ter vsled nemškega prevladujočega upliva po mestih, so stali tudi slovenski obrtniki v narodnopolitičnem oziru na strani Nemcev odnosno Italijanov (na Primorskem).

Šele polagoma s pešanjem nemškega upliva v naših mestih, s prodiranjem narodne zavesti med meščanske vrste je obrtništvo po slovenskih krajih napravilo važen korak naprej in se oklenilo slovenske narodne ideje. Seveda je po mestih in trgih, ki so na našem ozemlju ostali pod tujim narodnim uplivom, tudi obrtništvo ostalo pod nemškim uplivom in tvori danes, ko je narodna misel s svojim vehementnim pojavom prisilila poedinca, da se izreče za to ali ono narodnost, močno oporo nemških in italijanskih otokov na slovenskem ozemlju.

V sedemdesetih letih 19. stoletja, v dobi najsmelejše podjetnosti in špekulacije pričela je industrializacija slovenskih dežel, ali le s tujim kapitalom. V tej dobi so bile osnovane: Trboveljska premogokopna družba (leta 1872), Pliberška rudarska zveza (1871), Kranjska industrijska družba, Družba Leykam-Josefsthal (1870); in leta 1907. bilo je na Slovenskem (vštevši tudi Dalmacijo) 49 akcijskih industrijskih podjetij z 119,360.000 K kapitala, katerega je bilo v slovenskih in hrvatskih rokah le 4,800.000 K. V letu 1910 je pa bilo na Kranjskem 11 akcijskih družb s 24 milijoni kron kapitala, v Trstu

	145	..	..	..	158	..
„ „ „ na Goriškem	1	..	..	..	60.000	
„ „ „ v Istri	8	..	..	..	8 milijoni	

kron kapitala, tedaj brez Štajerske, Koroške in Dalmacije je bilo le v omenjenih deželah naloženega denarja v akcijskih podjetjih 190,060.000 kron napram 3354 milijonom v celi državi. Med temi 190 milijoni je približno 18 milijonov kron slovenskega denarja.

Pri industrijskih podjetjih v širšem pomenu besede je zaposlenih 143.600 ali 23% odraslih moških, kar odgovarja okoli 20 odstotkom vsega prebivalstva z ozirom na dejstvo, da je velik del delavstva brez družine. Seveda igra pri nas važno vlogo obrtni-

štvo, kajti le v kraških deželah, na Kranjskem, Primorskem in Dalmaciji je 35.000 raznih obrti s 124.000 oseb, od kojih odpade na malo obrt 31.800 z 58.000 oseb, na srednjo obrt 2000 s 26.000 oseb in na veleobrt 160 podjetij s 39.000 oseb. Od doma izvršenih del se preživlja pri nas 12.000 oseb. Samostalnih obrtnikov je 32.000 in delavcev 92.000.

Tovarniških podjetij je pa bilo leta 1903	odnosno leta 1911
na Štajerskem	885 .. 1041
na Koroškem	218 .. 311
na Kranjskem	106 .. 145
in na Primorskem	297 .. 424
tedaj skupno	1506 .. 1924

Lep napredek tovarniških podjetij nam je zaznamovati na Primorskem v zadnjih 8 letih, pri čem seveda participira v največji meri Trst s svojo okolico.

Misliti bi vtegnili na prvi pogled, da je industrija pri nas zadosti razvita; ali pri natančnem preudarku, ko smo spoznali geografično lego naših dežel in zlasti njih prirodne zaklade, v prvi vrsti vodne sile in geologično kakovost njih zemlje, ki krije še velik del neizkoriščenih podzemskih zakladov, premoga in rud, ter neizkoriščenih zakladov na površju (apnenec), moramo priznati, da je naša dolžnost izkoristiti do skrajnosti te za razvoj industrije ugodne predpogoje in skrbeti za intenzivno industrijalizacijo našega ozemlja.

Naše ljudstvo, ki se trumoma izseljuje v tujino, kjer pusti svojo moč in mladost ter doprinaša k množenju tujega kapitala, našlo bi dela in opravila na domači grudi in s svojim delom bi množilo premoženje slovenskega naroda, svoje lastno narodno premoženje, od katerega je ravno odvisna dobrobit vsega našega ljudstva. Predno pričnemo z realizacijo tega načrta nam je urediti pereča gospodarska prašanja sedanosti, katerih ne smemo baš z ozirom na težavne in počasne predpriprave za industrijalizacijo zanemariti, kajti ravno ugodna njihova rešitev, povzdiga našega kmetijstva, zlasti poljedelstva in živinoreje, ki so dandanes vir dohodkov 70% našega naroda, je predpogoj izvedbe nadaljnjih gospodarskih načrtov.

Da si moremo ustvariti pravo sliko o gospodarski potenci naših dežel in ljudstva, ki tu prebiva, moramo se ozreti na njih denarno moč in gospodarsko organizacijo.

V slovenskih deželah je bilo 1910. leta 1267 gospodarskih zadrug in od teh 952 slovenskih. Vse te zadruge so imele skupno 362 milijonov kron ulog in njih rezervni fondi so znašali 13'7 milijonov kron; poleg tega je bilo pri konsumnih društvih naloženo 2 milijona, pri vinarskih in nekaterih drugih produktivnih zadrukah pa 0'5 milijona kron ulog, tako da je mogla zadružna organizacija razpolagati s 364'5 milijoni kron, kar je za naše kraje nad vse zadovoljiv rezultat.

Še več kapitala je bilo investiranega v akcijske družbe, in sicer je bilo vplačanih na Štajerskem in Koroškem 91 milijonov, na Kranjskem in Primorskem pa 207'76 milijonov kron; pri družbah z omejeno zavezo je bilo vplačanih na Štajerskem in Koroškem 14 milijonov, na Kranjskem in Primorskem 5'37 milijonov, v posojilnicah 618 odnosno 173'— milijonov kron, ter pri zadrukah 181'91 odnosno 182'2 milijonov kron, potemtako na Štajerskem in Koroškem skupno 904'91 in na Kranjskem in Primorskem 568'33 milijonov kron.

Od 904'91 milijonov kron kapitala odpade na Spodnje Štajersko in slovenski del Koroškega vsaj $\frac{1}{6}$, t. j. okoli 150 milijonov kron, tako da je naloženega denarja na Primorskem, Kranjskem, Spodnjem Štajerskem in južnem Koroškem okoli 700 milijonov kron. Ker imajo te zemlje okoli 2 milijona prebivalstva, prišlo bi od vloženega kapitala poprečno na vsako osebo okoli 350 kron, dočim pride v Avstriji na osebo poprečno 474 K naloženega denarja. Tudi na tem polju zaostajajo naše dežele za poprečno avstrijsko normalo kakor pri kmetijstvu in trgovini.

Govoreč o gospodarski potenci ne smemo prezreti niti davčne moči naših krajev, kajti ravno davčna moč je pri enakomerno razdeljenih davkih pravo zrcalo gospodarske moči dežele.

Štajerska je plačala s Koroško vred leta 1910 22 milijonov direktnih in 10'4 milijonov kron indirektnih davkov, skupaj tedaj 32'4 milijonov kron, dočim ste plačali Kranjska in Primorska 15'3 odnosno 8'2 milijonov, skupno 23,5 milijonov kron davkov. Te 4 dežele so prispevale skupno k direktnim in indirektnim davkom cele države v znesku 776 milijonov kron le 55'73 milijone, med tem ko bi bile morale prispevati z ozirom na svoj obseg in število prebivalstva vsaj 90 milijonov kron.

Vendar ne moremo reči, da bi baš vsled tega bile gospodarske razmere naših krajev tako obupne: res je, da plačajo primeroma manj davkov nego bi jim ga po prebivalstvu in površini pripadalo,

ali primankljaj odpade vendar na Češko, Nižje avstrijsko in Moravsko, ki same plačajo davek od svojih proizvodov, ki se oddajajo v naše kraje in sicer z našim denarjem, denarjem odjemalcev.

Gospodarska slika, ki nam jo nudijo slovenske dežele v sedanjosti, ni ugodna. Na vseh poljih, v vseh gospodarskih panogah opazamo zaostajanje za avstrijsko normalo, kar velja zlasti za Kranjsko in Primorsko; to nam je razumljivo, ker so bile južne dežele, zlasti pa Kranjska in Primorska, s strani centralne državne uprave zanemarjene in prepuščene malone celo 19. stoletje samim sebi. Ker jima je nedostajalo lastne energije in moči, da bi se sami povzpeli iz prejšnjega kritičnega stanja, sta životarili od dne do dne, dokler nista uvideli, zlasti Kranjska, da je pričakovanje pomoči od zunaj zaman in pričeli z lastno močjo potom gospodarskih organizacij si pripravljati boljšo bodočnost. To velja za Kranjsko, Goriško in Istro, ali tudi za slovenski del Štajerske in Koroške. Kar je država v naše kraje dala, dala je Trstu, to pa ne radi Trsta samega, ne za to da gospodarsko dvigne tukajšnje gospodarstvo, ampak dala je, ker je Trst potrebovala kot edino svoje pristanišče, kot izhodišče v svet. Da so tedaj naše plodovite, bogate dežele danes v takein gospodarskem položaju, je iskati vzroka edinole v sistemu naše državne uprave, ki se ni nikoli brigala za gospodarsko izobrazbo tukajšnjega ljudstva, ki je vendar temelj vsakega smotrenega gospodarskega napredka. Zato je zahteva po lastni politični in finančni upravi naših dežel upravičena ne le s stališča narodne obrambe, ampak tudi z ekonomičnega stališča. Morda bi bila ta deželna skupina v začetku pasivna, ali s pomočjo kredita bi mogla v kratkem ojačiti sedanje vire dohodkov (kmetijstvo) in odpreti nove vire blagostanja (industrijo); s smotrenim postopanjem in pravičnim upravnim sistemom napravilo bi se iz naših pokrajin najbogatejše dežele naše države, ker imamo baš tu vse predpogoje za gospodarski razvoj.

II.

Slovenske dežele tvorijo najbližje geografsko zaledje svetovnega pristanišča tržaškega in ravno ta njihova lega in morje, ki jim odpira pot v daljni svet, zahtevata, da se izkoristi plodovitost in naravno bogastvo naših pokrajin, kajti potom tržaškega emporija morejo Slovenci izvažati svoje produkte na svetovni trg cenejše nego katerakoli druga srednjeevropska dežela.

Gospodarska usoda slovenskih dežel je tesno spojena z razvojem tržaškega pristanišča: pomen Trsta je ravno odvisen od gospodarske jakosti njegovega zaledja (Hinterland), kajti pristanišče brez produktivnega zaledja se ne more povspeti nad obrežno luko, ker mu manjka prometa. Z otvoritvijo južne železnice se je razširila interesna sfera Trsta tja do sudetskih in karpatških dežel, na zahodno Ogrsko in srednje avstrijske dežele. Da se pa tudi alpske pokrajine pritegne k Trstu in razširi njegovo interesno sfero tudi na južno Nemčijo, bila je neobhodno potrebna nova železnična zveza preko alpskih dežel in leta 1906. je bila že izročena prometu karavanska železnica, kateri sta sledili turska in pyhrnska proga. S tem se je skrajšala pot s Češkega v Trst za 110 km, z Dunaja za 86 in iz Monakovega za 174 km. S Sueškim prekopom je postal Trst kot najbolj severno v srce Evrope zajedeno sredozemsko pristanišče prometna točka, skozi katero vodi najkrajša pot iz srednje in zapadne Evrope v orijent; in ravno od tod njegov pomen. Konkurenca severonemških pristanišč je skoro nevzdržljiva, kajti vsled vodnih cest in rečne plovitbe je dovoz blaga iz severnoavstrijskih dežel in iz cele Nemčije v nemška pristanišča cenejši nego v Trst. Ker je pa naša država že vrgla v tržaške pristaniške naprave toliko denarja, morala bo s primerno železniško tarifno politiko priskočiti Trstu v tej konkurenci na pomoč. Razvoj Trsta kot pristanišča posnamemo iz dejstva, da je imel

1860. leta: 7'17 milijonov meterskih stotov prometa,

1905. „ 30'01 „ „ „ „

1909. „ 50'5 „ „ „ „

Slovenske dežele, predvsem Primorsko in Kranjsko, so pozvane, da posvete svoje sile industriji in sicer industriji za predelovanje (Veredelungsindustrie); uvaža se surovo blago in kot fabrikat se izvaža. Razlika med vrednostjo izvažanega oplemenjenega (predelanega) blaga in uvažanega surovega blaga bi ostala pri nas. Neznatni transportni stroški vsled majhne oddaljenosti bi pospeševali to rast industrije. Dandanes je v Trstu ta industrija tudi najbolj zastopana, omenimo naj le čistilnico potroleja in riža, livarno železa, tvornico olja etc. Po slovenskih deželah, zlasti na Kranjskem in Goriškem, bi take tvornice lahko uporabljale pri svojem obratu vodno silo in prištedile dosti na obratnih stroških. Poleg tega bi v teh podjetjih našlo zaslužka naše delavstvo, naše ljudstvo in s tem bi se prišlo v okom z na-

rodnogospodarskega stališča tako škodljivemu izseljevanju v tuji svet. Dobiček, ki ga daje naš živelj s svojim delom tujim kapitalistom, ostal bi pri nas, v naših krajih in bi množil narodno premoženje.

Zato je misel glede industrijalizacije slovenskih dežel globoko zasnovana in dalekosežne važnosti. Vsak objektivno sodeč Slovenec mora pozdraviti to idejo, ker je to prvi dalekosežni načrt, ki gre za tem, da se vržemo z lastno močjo, z lastno inicijativo na povsem tuje polje industrije. Če je pa ta načrt, pred očmi imamo načrt podeželnih elektrarn, pri naših sedanjih gospodarskih razmerah izvedljiv in če je način, kakor se ga je hotelo realizirati, pravi, je drugo vprašanje.

Kakor smo preje naglasili, je gospodarska moč naših po večini agrarnih dežel šibka. Kmetijstvo producira kljub plodovitosti zemlje premalo dobrin, one ne zadostujejo niti zdaleka potrebam njih prebivalstva, tako da se mora velik del poljskih plodov, zlasti žita kakor tudi živine uvažati iz Ogrske in iz inozemstva. Zato potrebuje kmetijstvo v naših krajih hitre in izdatne melioracije, da bo moglo ugoditi zahtevam, ki jih stavi na njega naše gospodarstvo in skrb za dobrobit našega naroda.

Pred vsem bi treba v posameznih deželah uvesti zakone, ki bi enkrat za vselej onemogočali mesarjenje posestev: ustanovila naj bi se meja, pod katero se posestva ne bi smela deliti, ki naj bi bila vsaj taka, da more na njih ena družina dostojno in stanu primerno živeti. Dalje je za našega kmeta raztresenost njegovih zemljišč po eni ali celo 2—3 davčnih občinah v precejšnji razdalji druge od drugega zelo škodljiva, ker je spojena z nepotrebnim tratenjem sil in časa ter zanemarjanjem nekaterih zemljišč in brez dvoma je komasacija zemljišč po naših deželah neobhodno potrebna in skrajni čas bi bil, da bi dežele pričele z njenim izvajanjem. Kmetско ljudstvo je komasaciji nasprotno vsled svoje prirojene konservativnosti in ker ne pozna in ne vidi njenih koristi, ali ne glede na odpor s te strani se mora pričeti z njenim doslednim izvajanjem. In šele potem bi se mislilo na uspešno in sistematično melioracijsko delo v ožjem smislu.

Do sedaj se je malo potrošilo za melioracijo posestev in za povzdigo živinoreje pri nas, in denarna sredstva, ki jih ima naš kmet za to na razpolago, so nezadostna. Denar odnosno posojila, ki jih dajajo deželni kreditni hipotečni zavodi, se uporabljajo v vse druge svrhe nego za melioracijo posestev: največ v odplače-

vanje starih manjših vknjiženih dolgov. Zato bi se morali osnovati navlašč za meliorizacijo posebni zavodi, subvencionirani od države in dežele, ki bi dajali posojila izključno v meliorizacijske namene in sicer do višine proračunjene večje vrednosti, ki jo bo zemljišče po končanem delu imelo. Dela bi se naj izvrševala pod nadzorstvom in po načrtih. Zajedno s to institucijo morala bi se izvesti na široki podlagi zasnovano zavarovanje proti toči, povodnjim in drugim elementarnim nezgodam. Pri vsem tem pa se ne bi smelo pozabiti na velikanska bremena hipotekarnih dolgov, ki danes pritiskajo k tlem kmetско prebivalstvo; tudi tu je potrebno splošno razbremenjenje. Vsi ti načrti pa zahtevajo za svojo realizacijo denarnih sredstev, ki jih naš kmet ne zmore in prihitei mu bo morala z brezobrestnimi posojili na pomoč država in dežele ter ga dvigniti iz današnje letargije na ono stopnjo, kjer mu bo mogoč uspešen in koristonosen razvoj.

Pospešitita razvojin privedi kmetijstvo naših krajev do one višine, ko bo slovenska zemlja mogla sama s svojimi proizvodi preživljati vsenanjeljivečeljudstvo in nebo več navezana na poljedelske in živinorejske produkte drugih krajev, je prva dolžnost naše narodno-gospodarske politike. Šele potem, ko se bomo mogli naslanjati na gospodarsko moč svojega kmetijstva in ko bo imelo naše po večini agrarno ljudstvo zasigurano svojo eksistenco na domačih kmetških tleh, ko bomo uspešno rešili svoj agrarni problem, se bomo morali vreči iz vsa energijo na industrijalizacijo naših krajev, na izkoriščanje njih vodnih sil, podzemskih zakladov itd.

Razume se, da bi bilo za naše gospodarske razmere koristnejše, ako bi reševali paralelno obe nalogi, agrarni in industrijski problem, ali pri današnjih naših gospodarskih razmerah ne bi bili kos tako ogromnemu smelemu podjetju.

Industrija je sicer ono delovanje, s katerim človek prirodi ugrabljene surovine oplemenjuje in izpreminja v kosumptivna dobra ter s tem neizmerno doprinaša k naraščanju svetovnega bogastva, delovanje, katero združuje v sebi tri elemente gospodarske moči in bogastva, prirodo, delavsko silo in kapital in s tem niti vseh drugih gospodarskih panog (poljedelstva, trgovine

etc.) Ali njen razvoj je tudi podvržen vsem važnim izpremembam bilo v prirodi, na denarnem trgu ali v ljudskih vrstah; ravno v zadnjih desetletjih je izložena vsled tega industrija perijodičnim krizam, in leta 1912./1913. je avstrijska industrija bridko občutila njih usodepolne posledice, katerih ni še prebolela — in jih radi zadnjih dogodkov tudi še ne bo tako kmalu.

Zato ne moremo pri danih razmerah zagovarjati stremljenja, ki gre za tem, da tako gospodarsko šibko ljudstvo kakor smo Slovenci vloži takoj svoj zadnji vinar v industrijska podjetja in pri tem zanemarja ono gospodarsko panogo, ki preživlja — četudi borno — $\frac{3}{4}$ našega naroda, namreč kmetijstvo.

GRADIVO.

Nova Zhopova pisma.

Priobčil prof. F. X. Zimmermann.

(Konec.)

X.

Laibach, 7. July 1828.

Verehrter Freund,

Ihre vielen, mir sehr schätzbaren Mittheilungen vom 24. v. M. habe ich mit grossem Interesse gelesen. Ich will gleich heute etwas darauf erwiedern, obwohl ich es, von der Zeit gedrängt, nur sehr oberflächlich tun kann — aber später stehen mir bis gegen den 20. dieses noch mehr Geschäfte, namentlich eine unendliche, sehr lästige Aufgaben-Correctur (die eigentliche Plage der Humanitätslehrer) bevor. — Was meine Unpässlichkeit betrifft, so habe ich meinen Husten noch nicht ganz verloren; ich habe neulich den bekannten Dr. Faustus, gewes[enen] Prior der Barmh[erzigen] Brüder, darüber zu Rathe gezogen; er findet ihn nicht bedenklich, noch sonst meinen Organismus verletzt. Er rieth mir mehr Bewegung zu machen, und etwas Wein bei Tische zu trinken (was ich sonst gewöhnlich unterliess), mehr Umgang zu suchen (ein Rath, der hier für mich schwer zu befolgen ist, da ich hier eben niemanden habe, dessen Umgang mich, oder den der meinige sonderlich interessieren würde — hätte ich doch unsern

Perko hier, oder gar Sie selbst!) — und allenfalls zu heurathen (wogegen ich freylich auch allerley Einwendungen zu machen habe).

Bojardos Orlando wäre mir lieb, wenn er auch 20 Francs kosten sollte (besonders wenn das Exemplar gut erhalten wäre) doch wollte ich nicht, dass Ihnen diese Auslage beschwerlich fallen sollte, da ich Ihnen dieselbe nicht wohl ersetzen kann, bis Sie nach Görz zurück sind. Für den Kauf von Teb[aldi] For[es] Meditaz[ioni] danke ich sehr. Ich wünschte auch seine Tragödie Bondelmoute u[nd] Dandolos mir noch ganz unbekannte Lettere su Venezia besonders wegen des canto marinaresco von Teb[aldi] For[es] zu haben. Melden Sie mir gefälligst in Ihrem Nächsten, bey wem diese beyden Werke gedruckt sind, und was sie kosten. Ich werde sie wohl durch den Triester Geistinger oder vielleicht auch durch den hiesigen Paternolli, der nun hier eine Buchhandlung errichten soll, bekommen können. — Ad voc[em] Forcellini: wie ist es doch mit der neuen Ausgabe? Ich habe noch immer nur 2 Hefte — ist noch nicht mehr davon erschienen? Oder sollte gar die Unternehmung aufgegeben werden, da eben auch in Deutschland eine Ausgabe dieses Lexicons erscheint? — Foscolo erwähnt wirklich die Uibersetzung der Chioma di Berenice von Cesari gar nicht. Er führt nur die von A[ntonio] Conti u[nd] die des Mayländer Corpus Poet. 1740 an, u[nd] setzt hinzu: Ma se pur v'hanno volgarizzamenti della ch[ioma] di Berenice oltre a' citati, non so. — Die Fragen der Acc[ademia] della Crusca sind nicht übel, doch wäre, denk' ich, Einzelnes davon schon ziemlich erläutert. Auffallend ist es, dass in der 1. Frage die spanische Sprache ausbleibt, Gegen die Behauptung in der 9. Frage: La lingua italiana giunta alla perfez[ione] prima d'ogni altra lingua d'Europa nata dalla romana — würde Raynouard wohl protestieren. — Von Niccolini habe ich nur die Polissena; indessen habe ich mir neulich seine bey Silvestri erschienenen Versi e Prose bestellt, worin doch wohl wenigstens der Nabucco vorkommen wird. Auch bestellte ich die in der Bibliot[eca] scelta herausgegebenen aus Bartoli's Werken ausgezogenen Beschreibungen, da ich mir dessen einzelne Schriften wohl nicht schaffien kann.

Um die schönen Bücheracquisitionen, die Sie in Venedig machen, beneide ich Sie. Ich meinerseits gebe wohl eine Menge Geld immer noch für Bücher aus, bald geht es nach Wien, bald

nach Lemberg, bald nach Triest; habe aber doch eben nichts besonders von dem dafür Erhaltenen anzuführen. Von Wien erhalte ich meistens althilologische u[nd] Schulsachen, von Triest italienische, die Sie ohnehin kennen, von Lemberg polnische, die Sie nicht interessieren. Indessen erfreuen mich gerade die Sendungen aus Pohlen noch am meisten. (Bey »Sendungen« denken Sie sich aber nicht etwa Bücherballen, sondern einzelne Bände oder vielmehr Bändchen). Es herrscht in Pohlen gegenwärtig eine sehr rege literarische Thätigkeit, besonders historische Romane, Gedichte (und darunter sehr merkwürdige) erscheinen in Menge. Eben erwarte ich mit Ungeduld eine viel Aufsehen erregende poetische Erzählung (aus der altlitthauischen Geschichte) von Mickiewicz. Sie ist heuer in Petersburg erschienen; eine Lemberger Buchhandlung wollte eine 2te Auflage davon machen, und verglich sich dafür mit dem Verfasser um ein Honorar von 100 Ducaten (für 6 Bogen) — also $16\frac{2}{3}$ Ducaten in Gold für den Druckbogen für die 2te Auflage eines Werkes in poln[ischer] Sprache, die doch verhältnissmässig in engen Gränzen gelesen wird. — Daraus können Sie sich einen Begriff machen. — Indessen ist davon ein Nachdruck in Krakau erschienen.

Manzoni's Promessi Sposi habe ich endlich vor einiger Zeit gelesen, und damahls wollte ich Ihnen so manches über dieselben und Zajotti's Schrift sagen, was mir aber nun nicht gleich wieder einfällt. Dass ich das Buch bewunderungswürdig, in Geist und Darstellung gleich originell finde, brauche ich Ihnen nicht erst zu bemerken. Auch das finde ich so ziemlich bestätigt, was ich über Zajottis Kritik im voraus bemerkte. Auffallend ist es, wie dieser für die Schönheit der Charaktere Lucia's und Renzo's so gar keinen Sinn hat. Und wohl nirgends zeigt er so sehr seine Blösse, als wo er dem Renzo nach der Uiberfuhr über die Adda statt der natürlichen und schönen Worte: Ah! ne son proprio fuori! fu il suo primo pensiero. — Sta li maladetto paese, fu il secondo, l'addio alla patria. Ma il terzo corse a chi egli lasciava in quel paese etc. das triviale: io vivo ancora, e vivo per te — in den Mund legen wollte, welches ihm nur desshalb für einen Romanhelden schicklicher scheinen mag, weil es tausendmahl in den gewöhnlichen Romanen vorkommt. Da sieht man wohl, dass er in diesem Roman vor allem das Romanhafte vermisst. Und was hat er mit dem Don Abbondio? auch diesen Charakter möchte er entnatürlichen — u[nd] er wagt es, einem

Manzoni in religiös[er] Hinsicht desshalb Vorwürfe zu machen! etc. etc. etc. Apropos: Ist der im 2ten Teile gegen das Ende cap. II angeführte Vers: *Leva il muso, odorando il vento infido* — von dem er sagt: *è tratto da una diavoleria inedita di crociate e di Lombardi, che presto non sarà piu inedita, e farà un bel romore, aus Grossi's Lomb[ardi] alla 2da crociata?* — Ist also dieses Gedicht doch bedeutend? Und kennen Sie jene pochi e valenti versi di T o r t i, mit denen allerdings sonderbar die sgherri des Innominato verglichen werden? — So viel für heute in Eile. Ich danke schliesslich für Ihre freundschaftliche Teilnahme an meinem Befinden, und für die vielen für mich ungemein werthvollen Nachrichten, durch die Sie mich erfreut haben.

Bey Licht habe ich das Aufgetragene ausgerichtet, er verspricht Beschleunigung etc.

Ihr treuer Freund

M. Zhóp.

Von Brosovich habe ich vor ein Paar Tagen einen Brief erhalten; er lässt sich Ihnen empfehlen; dass er in Cattaro nicht sehr zufrieden ist, können Sie sich wohl denken.

Adresse:

Lubiana. Sig.

Fr. Leop. Savio

Dottore di legge

Venezia.

S. Gio. Grisostomo

N.o 6125, 2do piano.

XI.

Laibach, 4. Aug. 1828.

Verehrter Freund,

Ihr Werthes vom 23. v. M. kann ich um so kürzer beantworten, da ich bald das Vergnügen zu haben hoffe, Sie zu sehen und mich über so Manches mündlich mit Ihnen zu besprechen. Ich habe nämlich vor, in der kommenden Vakanz eine Excursion nach Oberitalien zu machen, zunächst wegen der mir vorgeschriebenen Bewegung, Erheiterung &c und mitunter trifft sich vielleicht auch hin und wieder etwas Literarisch-Interessantes &c. Mein Reiseplan ist übrigens einstweilen dieser: Ich gehe von hier nach dem 6ten 7ber sobald als möglich mit einer fahrenden Gelegenheit nach Triest und von da mit dem Dampfschiff nach Venedig (welche Stadt ich, so wie Padua, aus einem kurzen

Aufenthalt daselbst im Herbst 1822 schon etwas kenne). In Venedig verweile ich einige Tage und gebe dann meinen Koffer für Mayland auf; ich selbst aber gehe mit möglichst geringem Gepäck (so dass ich es allenfalls auch selbst bequem tragen könnte) etwa mit dem Burchiello nach Padua, und von dort schlendere ich mit aller Gemächlichkeit über Vicenza, Verona, Brescia &c gegen Mayland zu, immer gefasst zu Fuss zu gehen, aber doch eine wohlfeile fahrende Gelegenheit, wenn sie sich eben unterwegs trifft, nicht verschmähend. Ich hoffe dabey mehrere Vortheile zu haben: erstens ist das Fussreisen die beste Bewegung, wenn ich auch des Tags nur ganz wenige Meilen mache (3, 4 höchstens 5, deutsche, versteht sich, u[nd] wenn ich wenigstens zum Theil fahre, wohl auch etwas mehr). Dann dürfte diese Art zu reisen nicht kostspielig seyn; ferner kann ich mich in jedem Orte gerade so lange aufhalten, als es mir beliebt, lerne Land und Volk genauer kennen &c. Komme ich nach Mayland, so bleibe ich daselbst so lange ich es für meine Kassa rathlich finden werde (natürlich nehme ich meine Herberge irgendwo in einer entlegenen Vorstadt u[nd] so wohlfeil als möglich) und dann kehre ich über Pavia zu Wasser nach Venedig zurück (denn ich höre, man reise nun bequem auf Canälen u[nd] dem Po zwischen Venedig u[nd] Mayland: Sie können mir vielleicht Bestimmtes darüber sagen). Ich treffe Sie vielleicht wenigstens bey meiner ersten Ankunft noch in Venedig; wo nicht, so finde ich Sie in Görz, welches ich nach meiner Rückkehr von Mayland auch zu besuchen gedenke. Soviel über meine Reise, die wohl sicher Statt haben wird, wenn meine Gesundheit nur einiger Massen darnach seyn wird; der Prior meint, eine solche Commotion, Zerstreuung &c, könnte derselben förderlich seyn. (Mein Husten hat nun wohl so ziemlich aufgehört; doch fühle ich meine Brust noch nicht ganz in Ordnung). Haben Sie doch die Güte, mir mitzutheilen, was Sie über diese meine beabsichtigte Reise u[nd] Reiseweise zu bemerken haben dürfen, da Sie Italien besser kennen als ich; unter anderm, ob es nicht gefährlich wäre, so allein daselbst herumzuspazieren &c. Denn dass ich lieber allein reise, als mit der nächsten besten Gesellschaft, die ich von hier aus vielleicht wohl haben könnte, versteht sich — ein ganz gleichgesinnter Freund wäre mir aber freylich lieber. Vielleicht kann ich wenigstens von hier nach Padua mit Perko reisen, da er, wie er mir einmahl schrieb, in dieser Vakanz nach Padua zu reisen gedenkt, um sich

daselbst doctorisiren zu lassen. Aber ich habe noch immer keine Nachrichten von ihm; er muss wohl schon von Ischl zurück seyn.

Für die mitgetheilten Nachrichten danke ich verbindlichst. Die Bücher, die Sie mir zu senden versprechen, würden mir wohl willkommen seyn; doch möchte ich Ihnen nicht damit noch Kosten verursachen, nachdem Sie schon die Mühe des Zusammensuchens &c. &c. hatten. Forcellini's 3. H[e]ft habe ich endlich auch erhalten. — Was Ihre ästhetischen Ansichten betrifft, so muss ich dieselben wenigstens so gut als meine eigenen finden, da sie beynahe immer mit den meinigen gänzlich übereinstimmen, und ich geniere mich vor einem Freunde, wie Sie, eben so wenig, oder eigentlich noch viel weniger wie Sie, meine Meinung gerade heraus zu sagen, ohne desswegen dieselbe für infallibel zu halten. So muss ich Ihnen z. B. ohne Umstände sagen, dass Ihr Urtheil über Pyrker's epische Dichtungen so ziemlich auch das meinige ist, so viel mir nämlich dieselben noch gegenwärtig sind; denn ich habe sie schon vor langer Zeit gelesen, und einen tiefen, bleibenden Eindruck haben sie eben nicht auf mich gemacht. Ich pflege zwar die Lesung derselben jungen Leuten anzuempfehlen als eines in moralischer Hinsicht ganz unschädlichen Musters der poetischen Diction; und gewiss würde es in mehreren Hinsichten viel zweckmässiger seyn, wenn man in unsere deutschen Schulchrestomathien Beyspiele aus Pyrker statt der aus Klopstock setzen würde. Ihr eigentlicher poetischer Werth aber ist bey mir nicht viel mehr, als null. Ich finde es überhaupt sehr einfältig, wenn sich einer mir nichts, dir nichts hinsetzt und sich vornimmt eine Epopoe zu machen. Als ob sich eine Epopoe, die ein wahres Nationalwerk seyn sollte, eine Epopoe der Art, wie es die Pyrker'schen zu seyn prätentieren, in jedem Zeitalter &c. willkürlich producieren liesse! Ein gelehrtes Kunst-Epos, wie die Aeneide, allenfalls — da entschädigt aber wenigstens einigermaßen die Schönheit einzelner Parthien und die höchste Vollendung des Details; dies kann man aber doch von den P[yrker]schen Werken nicht rühmen, und doch haben sie von der anderen Seite eine zu gelehrte Form, eine zu unglückliche Maschinerie (so sehr man letztere auch lobte) als dass sie je Volksgedichte werden könnten; ein wahres Epos aber ist für alle Menschen, (in deren Sprache es verfasst [ist], die Sprache desselben verstehen, der Grad ihrer Bildung mag noch so verschieden seyn. Eine ungemein lobpreisende Recension der *Tunisia*s (wenn ich mich recht erinnere) in der

Isis war mir unbegreiflich; begreiflicher die Recensionen der P[yrker]schen Dichtungen in den Wiener Jahrb[üchern] d[er] Lit[eratur]; begreiflicher auch, dass Monti es der Mühe werth fand, Stellen der Tunis[ias] zu übersetzen. Aber ad voc[em] Monti: unlängst erhielt ich endlich auch die 4 ersten Bände seiner opere varie, und lernte unter andern zum erstenmahl seine Übersetzung der Iliade näher kennen; aber leider kann ich über dieselbe kein günstigeres Urtheil fällen, als ich vor einigen Jahren über die des Ugo Foscolo in einem Briefe an Sie gefällt zu haben glaube. Ich weiss nicht, ob die Italiäner (so wie mehrere andere liter[arisch] gebildete Nationen) keinen Sinn für Homerische Sprache und Poesie haben, oder taugt ihre eigene Sprache nicht, die Homerische wiederzugeben — wahrscheinlich beydes — Nahmentlich scheint mir die ital[ienische] Sprache zu gelehrt-gebildet zu seyn, um Homerische Wahrheit und Einfachheit ebenso wahr und einfach auszudrücken. Wie kann doch selbst ein Mustoxidi diesen fortwährend gespannten Ton, diesen endecasillabo (den wahren Antipoden des Homer[ischen] Hexameters) Homerisch finden? Ich bin doch begierig, in welchem Styl Monti oder Foscolo den Sophokles übersetzen würden? ich wollte wetten, gerade in dem ihres Homers — und doch welch' ein Unterschied. Ich muss gestehen, dass mir eine Uibers[etzung] d[er] Iliade in Oktaven lieber wäre; der Ton des Gedichtes wäre zwar dadurch noch mehr umgekehrt, aber m e h r wäre hier b e s s e r. Die Uibers[etzung] des Persius von Monti aber ist nach meiner Meinung ein Meisterstück; in den Ton dieses Schriftstellers konnte er sich leicht finden. Auch passte hier der sciolto u[nd] d[ie] Terzine ganz gut. — Unter anderm hat mich Monti's Sermone sulla Mitologia sehr ergötzt; ich fand ihn köstlich. Nichts macht mir mehr Vergnügen, als wenn Dummheiten geistreich vorgetragen werden. Doch muss ich einem ähnlichen Gedichte von M. Viennet, betitelt: Epitre aux Muses sur les Romantiques den Vorzug geben. Sie kennen dieselbe vielleicht nicht: sie fängt an:

Allons, Muses, debout faisons du romantique;

Extravagons' ensemble, et narguons la critique &c.

Doch ich muss sie Ihnen einmahl ganz vorlesen. — So wiederhole ich auch gern die pompöse Stelle in Mabils Eröffnungsrede (ich glaube 1817): Ed è sorta, Signori, a' nostri giorni (!) una non so quale Scuola Romantica ecc.

Für die uns Krainer sehr interessierende Stelle aus Tasso's Sette Giornate bin ich Ihnen sehr dankbar; sie war mir ganz unbekannt, da ich bis nun noch nie Gelegenheit hatte, dieses Werk zu lesen; hier in Laibach ist es gar nicht zu bekommen; da auch die Bibliothek keinen ganzen Tasso hat. Uibrigens hat Tasso Recht, dass er den Zirknizer See nach Carnien versetzt; dies ist wohl die einzige poetische Benennung Krains, und auch geographisch nicht unrichtig. Den Tabernich kenne ich nicht und kann ihn auch nirgends finden — ich schlug mehrere geographische Werke nach, er steht aber in keinem; der hies[ige] Prof. Jac[ob] Supan kennt aus eigener Bereisung jene Gegenden, wo dieser Berg seyn sollte, nahmentlich Slavonien, genau, weiss aber nichts von ihm. Der Name dürfte bei Dante wohl bis zur Unkenntlichkeit entstellt seyn. In der Anmerk[ung] zu dieser Stelle in Kannegiessers Uibers[etzung] steht ebenfalls bloss »Tabernik, ein hoher Berg in Slavonien«. Streckfuss übersetzt: »Und wäre der Mont-Blanc mit aller Macht — daraufgestürzt etc.« und sagt in der Anmerk[ung]. »Im Original sind hier zwey, wohl den wenigsten deutschen Lesern bekannte Berge von Slavonien u[nd] Toscana«. Apropos: so eben lese ich in der Allg[emeinen] Zeitung eine Anzeige von Brockhaus, wodurch Kannegiesser's neu bearbeitete (sehr schön gedruckte) Uibers[etzung] der Div[ina] Com[edia] von 6 rth auf 2¹/₂, u[nd] Dantes Lyrische Gedichte, ital[ienisch] und deutsch, (mit Anmerk[ungen]) zum Teile auch Uibersetzung von K[arl] Witte, 1827, gr. 8 (31¹/₄ Bogen) auf 1 rth herabgesetzt werden, nachdem Streckfussens Uibers[etzung] d[er] Div[ina] Com[edia] schon früher von 6 auf 3 rth herabges[etzt] wurde. Aus einem Aufsätze über ungedruckte Gedichte des Dante im neuesten Bande d[er] Wiener Jahrb[ücher] d[er] Lit[eratur] von Witte ersehe ich, dass letzterer sehr bedeutende Bekanntschaften in Ital[ien] hat.

Leben Sie wohl u[nd] erfreuen Sie bald wieder durch Nachrichten Ihren Fr[eu]nd

M. Zhop.

XII.

Laibach, 6. 7ber 1828.

Abends.

Verehrter Freund,

Ihrer Erwartung gemäss muss ich Ihnen doch noch einige Zeilen vor meiner Abreise schreiben, wenigstens um Ihnen zu sagen,

dass dieselbe morgen um Mittag Statt haben wird, und dass ich demnach übermorgen auf den Abend in Triest einzutreffen hoffe, wo ich nicht leicht über ein Paar Tage verweilen werde, — ich schiffe mich dann für Venedig ein und dürfte also vor dem Verlaufe einer Woche das Vergnügen haben Sie zu sehen. Das Wort Vergnügen wollen Sie übrigens nicht als Redensart nehmen, es wird für mich wirklich ein sehr grosses seyn, eines, wie es mir selten zu Theil wird. Von meiner Gesellschaft dürfen Sie sich aber kein zu grosses versprechen; es wird dasselbe getrübt werden, sobald Sie mich erblicken, und bemerken, welche Veränderungen an mir die Zeit &c &c gemacht. Non son chi fu. Aber genug davon. Sie sagen, ich brauchte mich in Venedig nach keinem Obdach umzusehen — ich dürfte Sie aber doch zu viel genieren, da Sie in einer fremden Stadt wohl keine grössere Wohnung aufgenommen haben werden, als Sie für sich brauchen — und das möchte ich nicht.

Über das Literarische Ihres Briefes mündlich — nur dies bemerke ich, dass ich in Betreff Metastasio's im Allgemeinen völlig mit A. W. Schlegel übereinstimme, wenn auch der alberne Niccolini letzteren vor allen unter den barbari presuntuosi verstehen mag, i quali Eschilo a Sofocle antepongono, il Pastor Fido all' Aminta, e tentando strappare l'alloro immortale alle venerate fronti del Metastasio e dell' Alfieri, raccolgono dai trivi dell' Italia anelected et quidquid canes reliquerunt, — e spiegano con gravità dalle loro cattedre il Mostro turchino del Gozzi. E non potendo una pessima letteratura esser difesa che da una cattiva filosofia, le stranezze dell' una camminano presso quella nazione di pari passo cogli errori dell' altra!!!

Ich konnte mich nicht enthalten, die ganze gar zu merkwürdige Stelle herzuschreiben.

Dass die »an Gründen schwachen aber im Ton ziemlich unhöflichen Widerlegungen« Gherardini's (wie sie A. W. Schlegel in der Vorrede zu der neuen Sammlung seiner krit[ischen] Schriften nennt) auf mich keinen Eindruck machten, ist leicht begreiflich.

Ambrosoli's Verstösse sind gar zu arg, und zeugen von auffallender Unwissenheit in Sache und Sprache.

Aber es wird spät — ich muss schliessen — wir sehen uns ja, so Gott will, bald. Indessen leben Sie wohl.

Ihr
treuer Freund

M. Zhóp.

XIII.

Mayland, 29. 7ber 1828.

Verehrter Freund,

Ich muss Ihnen doch einige Zeilen von hier schreiben, wenigstens um Ihnen die Dauer meines Aufenthaltes in dieser Stadt bekannt zu machen, damit Sie nicht etwa zu spät Briefe an mich hieher adressieren. Ich denke nicht länger hier zu bleiben, als bis gegen Ende dieser Woche, Was Mayland Merkwürdiges und Jedermann Zugängliches hat, habe ich so ziemlich gesehen; morgen mache ich eine Excursion nach Pavia, später eine nach Monza, vielleicht auch nach Como, und dann eile ich wieder meiner Heimath zu. Ein längerer Aufenthalt in Mayland wäre für mich zu kostspielig und wohl auch kaum interessant genug, da ich hier niemanden habe, mit dem ich die Zeit so angenehm zubringen könnte, wie mit Ihnen in Venedig, da ferner die öffentlichen Bibliotheken geschlossen, und alle Personen, die mich hier näher interessieren könnten, abwesend sind. Manzoni ist von seiner Reise noch nicht zurückgekehrt: man erzählt mir, er sei ein sehr schlichter Mann, von nichts weniger als glänzender Conversation — sein mitten in der Stadt gelegenes Haus kommt mir im Aussern vernachlässigt, ja beynahe etwas düster vor. Die Originaledition seiner Prom[essi] Sposi (die er selbst verlegen musste, weil sein Buchhändler die Kosten einer solchen Ausgabe, wie Manzoni sie verlangte, nicht wagen wollte) ist längst vergriffen und es werden von Buchhändlern gebrauchte Exemplare zurückgekauft und dann um ein pretium affectionis verkauft. Auch sind Lithographien zu den Prom[essi] Sposi erschienen, wobey man auch sein, Manzoni's, Portrait geben wollte, was er aber nicht gestattete. Nun soll er sich wieder mit einem Roman, betitelt La Colonna infame beschäftigen. Monti lebt kränklich auf dem Lande; Ambrosoli ist noch in Wien &c die Professoren, Bibliothekare &c sind alle zerstreut, daher habe ich die Ambrosiana und die Bibliothek Brera nur oberflächlich besehen können. Was

mich in diesen Bibliotheken und sonst in Mayland und auf meiner Reise hieher interessierte, darüber werden wir hoffentlich einmahl mündlich ausführlich sprechen können. Nur soviel bemerke ich, dass, wenn man von dem Zustande der Buchhandlungen auf den literarischen Zustand einer Stadt überhaupt schliessen darf, Mayland sich vor Venedig sehr vorteilhaft in dieser Hinsicht auszeichnet; es gibt hier nicht nur sehr unternehmende Verlags-handlungen, wie Silvestri, die Gesellschaft der classici &c sondern auch sehr wohl versehene Buchhändler von der Art, die wir Antiquare nennen würden, wie Brizzolara, Scapin &c, bey denen man alle bedeutenden, besonders älteren Editionen der Classiker, schöne ältere ital[ienische] Sachen &c findet; selbst die auf den Gassen zum Verkauf ausgestellten Bücher sind mit dem, was man in Venedig sieht, gar nicht zu vergleichen. Ich kann leider von dieser guten Gelegenheit Bücher zu kaufen, nicht viel profitieren; ich gebe ohnehin soviel Geld aus, dass ich gar nicht nachrechnen darf. Doch konnte ich mich nicht enthalten, einiges zu kaufen, wie Boccacio's Laberinto d' Amore, dessen Ameto, Tassos Sette Giornate (alles zusammen um 5 Zwanziger), Longin von Gori; Montis Saggio dei molti etc. errori trascorsi in tutte le ediz[ioni] del Convito (da mich Monti's Scharfsinn in solchen Untersuchungen sehr anzieht) ferner Monti's Mascheroniana (Milano anno IX), seinen Bardo della Selva Nera finde ich nur in den prächtigen Bodoni'schen Editionen, und man verlangt um die geringern wenigstens 8 Francs, die ich nun nicht wohl spendieren kann; auch um Foscolos Chioma verlangt man 10 bis 12 Francs, es sei ein liber rarissim' sagen sie. Auf jeden Fall werde ich noch nehmen eine nicht üble Edition von Benivieni, wahrscheinlich auch einen Filopono von Boccaz, auch auf eine mit vielen Noten u[nd] Zusätzen versehene Ausgabe des Torto etc. del non sio può vom P. D[aniello] Bartoli in 2 B[än]den habe ich Lust &c &c. Nur einen Bojardo finde ich auch hier nicht. Schöne spanische Sachen hat mir ein Engländer weggeschnappt. Aber genug von diesem Geplauder — es ist Schade um Ihre u[nd] um meine Zeit. Leben Sie wohl.

M. Zhóp.

Ihre Briefe, mit denen ich noch ferner erfreut zu werden hoffe, wollen Sie nun nach Laibach adressieren. Bei meiner Durchreise durch Venedig werde ich Sie wohl noch schwerlich daselbst treffen. Aber vielleicht besuche ich Sie in Görz. Noch be-

merke ich, dass mir seit meinem Aufenthalt hier von Ihnen nichts zugekommen ist. Man wird also auch von Laibach nichts für mich an Sie adressiert haben.

Heute Abends werde ich im Teatro Rè einen Improvisatore Namens Bindocci hören.

Adresse:

Milano

All'ornatissimo Signore

il Sigr. Franc. Leopoldo Savio

Dottore di Legge

Gorizia (Görz nell' Illiria).

IVAN KOŠTIAL:

Dodatek k Zhopovim pismom.

V predgovoru k Zhopovim pismom v »Vedie« IV., str. 98. se čita: »Pričujoča pisma so nam tem dragocenejša, ker ni razen njih Zhop zapustil ničesar«. Ta trditev (priobčevalčeva) je pomotna. »Muzej kraljestva Češkega« hrani devet Zhopovih pisem Pavlu Jos. Šafaříku od 9. V. 1831. do 26. II. 1834. in rokopis zgod. slov. slovstva od 1550. do 1830.; ta pisma je natančno priobčil Vlad. Levec v Zb. Sl. Mat. I. 1899., zraven pa tudi Zhopov rokopis »Varietäten der krainisch-windischen Mundart« in razne opazke, ki so se izpuštile l. 1864. pri tisku Zhopove Zgod. slov. slovstva, ki tvori del Šafaříkove »Gesch. der südslav. Lit.« — L. 1903. je izročil tajnik E. Guttman v Gorici Avg. Žigonu s edem pisem Zhopovih Kopitarju od januarja 1828. do 12. maja 1833. in eno Šafaříku z dne 15. 12. 1832. Objavil jih je Žigon dobesedno v Zb. Sl. Mat. V. 1903. — V Licejski knjižnici v Ljubljani so shranjena štiri Zhopova pisma: eno Šafaříku po l. 1828., eno neznanemu Kranjcu z dne 10. 4. 1824., eno neznanemu Poljaku (brez data) in eno neznancu, najbrže Kopitarju, z dne 27. 12. 1825. (zadnji dve iz Lvova). Tekste je objavil Žigon v »Carnioli« 1910. — V vseučilišni knjižnici v Zagrebu se nahaja med korespondenco Stanka Vraza tudi Zhopovo pismo Vrazu iz l. 1834.; odlomek iz njega je najti v Drechslerjevi knjigi o Vrazu na str. 12., več čitamo o tem pismu v Vrazovih Izabr. dj. (1880.) na str. C uvoda. — Luka Pintar je priobčil v Zb. Sl. Mat. VI. 1904. tri Zhopova pisma: dve prof. Tomažu Ramovšu (v Ljubljani)

z Dunaja 13.—18. XI. 1816. in z Reke 1. VIII. 1822., eno pa Fr. L. Čelakovskemu, Ljublj. 14. III. 1833. Prvo in drugo pismo je iz posesti g. Petra Ramovša. Ohranila se je tudi Zhopova prošnja za mesto prvega kustoda pri dvorni knjižnici na Dunaju z dne 5. VII. 1832. (Levec, Zvon 1879, str. 130.) Na str. 130. in 134. omenjenega letnika »Zvona« poroča Fr. Levec, da se je rešilo po zaslugi Mihe Kastelca, ki je kupil Zhopovo zapuščino, mnogo dnevnikov, pisem in slovstvenih zapiskov iz peresa Matije Zhopa; to ponavlja I. Grafenauer, »Zgod. nov. slov. sl.« I., 70. (Ako sem prav informiran, hrani te reči »Slov. Matica«.) — Pretežna večina naštetih 25 Zhopovih pisem se tiče slovenskih jezikov in literatur; korespondenca med Zhopom in Leopoldom Savijem pa se suče vedno le okrog romanskih in germanskih slovstev.

Iz literarne zapuščine dr. Janka Sernca.

Priobčuje Dragotin Lončar.

(Dalje.)

XII.

*Slovenske želje.*¹⁾

Občine mariborskega in šentlenarskega okraja so poslale namestništvu svoje prošnje (peticije). Začudeno smo se vpraševali, ali podajajo te prošnje res pravi izraz ljudske volje in ali je v takih spisih izražena ljudska volja vredna svobodnih ljudi?

Kdor je izšel iz ljudstva in ga pozna, zanika obe vprašanji. Kar se tiče postanka teh prošenj, dobro poznamo občinske odbore. Priprosti ljudje morajo voliti take, ki se morejo sporazumeti z gospodskimi, to je posestniki, ki znajo nemško, a lomijo slovensko. V teh prehodnih časih, ko imajo »svobodne« občine še vedno edino ta namen, da izvršujejo povelja okrajnega predstojnika, ne potrebujemo prav za prav organov občine, ampak eksponiranih organov birokracije.

¹⁾ Koncept je pisan v nemškem jeziku.

Vemo tudi, kako so nastale omenjene prošnje. Uradni sluge, biriči so jih nosili okrog in dejali: »To-le morate podpisati!« In sedaj pogledjmo, ali so prošnje mariborskih in šentlenartskih občin pametne?

Temeljno vprašanje je: Ali naj govorimo in pišemo ljudstvu tako, da nas razume, ali pa tako, da nas ne razume? Odgovor na to ni težak. Jezik je za to tu, da se razumemo med seboj.

Kdor je kdaj po Štajerskem potoval od Spielfelda proti jugu, ta ve, da ljudstvo, t. j. ogromna večina ljudstva ne razume nemščine. To lahko imenujemo nesrečo, to je lahko komu neprijetno; toda tudi najbolj uradna Bachova statistika mora priznati, česar nečejo priznati gospodje poslanci, da smo mi Slovenci.

Pamet zahteva, da govorimo s Slovenci slovensko. A v Mariboru so najmanj štirje sodni in politični konceptni uradniki, ki ne govoré slovenski.

Prosilci so dalje zahtevali, da se zapisniki in listine sestavljajo v nemškem kot uradnem jeziku. Ali se naj torej izjave onih, ki razumejo samo slovensko, pišejo v nemškem jeziku, ne da bi se nam zagotovila pravilnost prevoda? Ali si moremo misliti, da bi se priprosta beseda slovenskega tožnika, toženca, priče ne dala zapisati dobesedno brez ozira na jezikovno izobrazbo? In od tu že ni več daleč do ustne razprave.

Ako bi se rabila knjižna slovenščina, potem se je baje bati, da nastanejo iz tega pravde. Bodočnost nam je seveda neznana; toda preteklost in sedanjost nas uči drugače. Ena sama mariborska odvetniška pisarna ima kar tri pravde, ki so nastale iz tega, ker so bile za slovenske stranke napravljene nemške listine. Doslej se pa še ni slišalo, da bi se bilo zgodilo nasprotno.

Tudi trgovina bi bila baje prizadeta. Po državljanskem zakoniku je za kupno pogodbo treba samo predmeta in cene. O tem so se sporazumeli Angleži in Kitajci tudi brez tolmača.

Enako je z vprašanjem ljudske šole. Ne prihaja nam na misel, da bi se nemščine nič več ne učili, ker pač jako dobro spoznavamo njene zaklade. Toda kmetskemu dečku, ki hodi v šolo le nekoliko let, je treba najprej temeljnega znanja, ki se mu mora podajati tako, da to znanje spozna in razume.

Končno še omenjamo, da je med obema prošnjama velik razloček. Šentlenartske občine govoré dostojno, dočim mora vsakega Slovenca oblití rdečica, ako bere mariborsko prošnjo.

XIII.

Proti dualizmu.¹⁾

»Morgenpost« je priobčila 17. t. m. neki dopis iz Pešte, ki čudno osvetljuje razmere Madjarov in Jugoslovancev. Blagor Avstrije vidi dopisnik v nadvladi madjarskega življa nad Rumuni in Jugoslovanci. Huđuje se nad agitatorji, ki po Hrvaškem, Slavoniji in Vojvodini nastopajo proti madjarstvu. Po njegovi trditvi je vsa inteligencija v teh pokrajinah za zvezo z Ogrsko. Slika se pošast srbskega carstva in edino Ogrska more rešiti Avstrijo pred to pošastjo. Zato se morajo avstrijski Rumuni in Jugoslovanci podvreči Madjarom in ohraniti Avstrijo za take možnosti.

Po mojem mnenju nimajo Madjari tega poslanstva. Oni so plemenit narod; po odločnosti se ne more meriti z njimi nobeno avstrijsko pleme; kjer je treba izpregovoriti krepko besedo, tam so prvi; brez njih bi morebiti še zdaj vladalo Bachovo ministristvo. Avstrijski Nemci, Slovani in Romani so jim dolžni najtoplejše zahvalo in tudi v bodoče ne morejo pogrešati njih zveze. Energija ogrskih deželnih zborov koristi tudi našim krotkim stanovskim zborom.

A čeprav visoko čislam Madjare, tega ne morem priznavati, da jim pristoji vlada nad drugimi narodi. Slaba stran njih značaja je, da preceňujejo svoj narodni pomen. Že v 40. letih je njih gospodstvaželjnost vzbudila odpor pri Rumunih in Jugoslovancih; leta 1848. pa so njih poskusi madjarizacije dovedli do znane krize.

Napočila je nova doba. Birokracija, ki je tlačila vse narodnosti, in premoč nemškega jezika sta zopet vzbudili skupni interes. Madjari so bili voditelji, Jugoslovanci in Rumuni so se jim pridružili z veseljem. Sledili so tudi avstrijski Slovani in Nemci. Toda samo do gotove meje so imeli vsi skupno pot. Nasprotje se je pokazalo najprej v pomnoženem državnem zboru: nemško-avstrijska stranka je zahtevala svobodomiselne naprave za vso državo; Madjari in zastopniki drugih narodov (v kolikor so ti, kakor Poljaki, Hrvatje in Rumuni, res govorili za svoj narod in ne za svoj stan) so pa stavili nad vse zahtevo po večji narodni samostojnosti.

¹⁾ Koncept je pisan v nemškem jeziku.

Sedaj se kaže drugo nasprotje, t. j. med Madjari in med narodnostmi, med »partes annexae«. Madjari zahtevajo pod geslom pravic »svete ogrske krone« več nego jim daje oktobrski diplom, imeti hočejo svojo državo: svoje finančne in vojaške zadeve, svojo zakonodajo in upravo. Vse »Švabe« hočejo izgnati iz dežele in obnoviti zahteve svojega deželnega zbora iz leta 1848. Dobro pa vedo, da sami ne morejo ustvariti države; zato nujno zahtevajo, da se združijo z Ogrsko Vojvodinja, Hrvaško in Slavonija, da, celo E r d e l j s k o !¹⁾)

Ali se liberalni avstrijski Nemci zavedajo, kam to vede? Ali misli kdo resno, da je mogoč obstanek celotne Avstrije, ako niso skupne vsaj one zadeve, ki jih za skupne označuje oktobrski diplom?

Jugoslovani so si gledé tega čisto na jasnem. Izkušnje v 40. letih so jih dovolj poučile, da spoznajo sedanje zahteve Madjarov kljub vsem laskavim besedam. Nečejo se nič več podvreči Madjarom brezpogojno in imajo prav. Kdor bere hrvatske in srbske neodvisne liste, ta se prepriča, da se jugoslovanska inteligencija, jugoslovansko ljudstvo ne dá izročiti Madjarom z zvezanimi rokami. »Pozor« prinaša iz vseh krajev dežele v vsaki številki dopise, ki zahtevajo, da se izrabi čas za utrditev lastnega narodnega razvoja. Ali je to zločin? Ali ne zaslužijo Jugoslovani s svojimi krasnimi zmožnostmi zdravega narodnega razvoja ravno tako kakor Madjari?

Madjarom seveda to gibanje ni všeč. Gre jim za to, da pridobe zase javno mnenje nemških Avstrijcev. Peštanski dopis ima tudi ta namen. Govori o zunanjih razmerah, o Turčiji in srbskem carstvu.

Vsak, kdor le površno pozna zgodovino in statistiko, ve lahko, da evropska Turčija pri sedanjih razmerah ne more obstojati. Kaj potem? To vprašanje je že nekoliko generacij proučevalo, ne da bi ga bilo rešilo, marveč zato, da bi bilo njegovo rešitev zavlačevalo. Pri zadnjem poizkusu Rusije je dokazala Avstrija da lahko zavira vsako drugo državo, ki bi hotela odločno poseči vmes. Avstrija je namreč določena po svoji legi in zgodovini, da igra najvažnejšo ulogo pri tem reševanju in tudi pri rešitvi, ki je samo vprašanje časa.

¹⁾ Erdeljski deželni zbor je sklenil združitev z Ogrsko dne 6. decembra 1865. leta. Iz tega spoznamo, da je nastal ta Sernčev spis pred tem sklepom.

V ostalem je mogoče navajati samo verjetnosti. Še leta 1858. so pribežali na avstrijska tla premagani bosanski kristjani; zakaj vera močno loči katoliške Hrvate, Slavonce, Dalmatince in večji del Bošnjakov od pravoslavnih Srbov. Razvoj zapadnih Jugoslovanov se v Avstriji, če se jim drugače da zadostna svoboda, hitreje vrši nego v kneževini Srbiji; zakaj v Avstriji so jim na razpolago velikanska prometna sredstva celotne države in imajo pristop do nemške znanosti. Jugoslovanom pa primanjkuje sedaj dovolj politično izobraženih mož, ki bi imeli obenem za vodstvo v državi potrebni značaj in odločnost. Spominjamo se zarote v kneževini Srbiji pred nekaj leti. Ljudstvu je misel na kakšno srbsko carstvo čisto tuja. Hrvatje so zvesti Avstriji. Kakor ogrski kmet o svojem kralju, tako govori hrvatski kmet o svojem cesarju. O hrvatskih prebivalcih v Vojaški Krajini niti ne govorim.

Liberalni Nemci v Avstriji naj si dobro premislijo, komu dajo svoje simpatije pri vprašanju združitve Jugoslovanov in Rumunov z Madjari. Tu ne gre samo za čin pravičnosti po geslu: »Enaka pravica za vse!« marveč tudi za čin državne modrosti, ki bo imel najvažnejše posledice.

XIV.

„Kam?“¹⁾

Irr ich umher oft ohne Ruh!
Da rufen sie ihr »Wohin?« mir zu!
Fraget des Himmels Wolke vielmehr
Oder die Welle im tosenden Meer,
Wenn der mächtige stürmende Wind
Hin und her sie verjaget blind;
Wolke und Welle kennen kein Ziel.
Mich treibt Verzweiflung, wohin ich nicht will,
Nur das weiss ich, nur das ist mir bekannt,
Vor ihrem Antlitz bin ich verbannt;
Und kein Ort ist am Erdenweit,
Wo ich vergässe dies herbe Leid!

¹⁾ To je Prešernova pesem „Kam?“ Doslej poznamo dva nemška prevoda: Prešernov in Sambaberjev.

XV.

*Stanovi ali pokliei.*¹⁾

Med najvažnejše avstrijske zadeve spada način, kako so sestavljeni oni zbori, ki so po ustavi udeleženi pri zakonodaji in upravi. Profesor prirodnega prava na graški univerzi in svoje čase tudi član frankfurtskega parlamenta dr. Ahrens razvija o tem vprašanju v svojih spisih in predavanjih sledeče nazore, ki nas utegnejo zanimati.

Podlaga ustave, ki bi upoštevala resnične družabne razmere, ni razdelitev državljanov po dostojanstvu ali samo po številu, marveč po stanovih ali poklicih sorazmerno s številom. To je naravna, organska razdelitev človeške družbe, ki obstoja najprej iz skupine ljudi, posredujočih našo najvišjo življensko nalogo, razmerje k Bogu. To je duhovski stan. Druga skupina razširja človeško spoznanje. To so znanstveniki, ki se zopet ločijo po znanstvenih strokah v več panog. Tretja skupina skuša na polju duševnosti ali pa čutnosti ustvarjati nove like po večnih zakonih lepote ali smotrenosti. To so umetniki, ki se zopet ločijo na več oddelkov, dasi so v ozki notranji zvezi med seboj. Najvažnejša je razdelitev v lepe in koristne umetnosti, bodisi da je lik ustvarjen zaradi sebe samega, bodisi da služi drugemu namenu: zadovoljitvi človeških življenskih potreb.

Največ truda daje človeku koristna umetnost, kjer je človeštvo odvisno od raznih gmotnih vplivov in potreb. Lepa in koristna umetnost se prepletata tako ozko med seboj, da n. pr. pri moderni zgradbi težko najdemo mejo, kjer se ločita rokodelstvo in umetnost. Poudarjati pa je tudi treba, da v našem času potiska koristna umetnost druge poklice preveč v ozadje. Veliko nacionalnih ekonomov ne vidi v človeški družbi drugega nego zmes producentov, industrijalcev in trgovcev, ki imajo edini v državi upravičene interese.

Poseben poklic je Ahrensu vzgoja, ki združuje v sebi znanstveno spoznanje in individualno, umetniško uporabo, da izobrazuje duh in srcé. Današnja zveza znanstvenika in učitelja ni nujna, ampak utemeljena v sedanjem razvoju človeštva. Marsikdo je ravno tako dober mislec kakor vseučiliški profesor, toda prisiljen je biti obenem slab učitelj.

¹⁾ Koncept je pisan v nemškem jeziku.

XVI.

Zadružništvo ali socializem.

Slovenska beseda »zadružništvo« pomenja to, kar latinsko »socializem«. Pomen jugoslovanske zadruga je bil in je še danes vzajemno delo več oseb in vzajemno uživanje pridelkov, oziroma njih razdelitev med zadrugarje. To je pa tudi pomen socialnih nauk naše dobe. Razložek je le v tem, da stoji jugoslovanska zadruga na trdni podlagi krvnega sorodstva, dočim si upa moderni socializem združiti za vzajemno delo ljudi brez posebne vzajemne ljubezni.

Kjerkoli se vzbudi močna vzajemna ljubezen, pravo bratoljubje, tam se mu pridruži tudi zadružništvo. Pri tem zadružništvu pa zadenemo tudi že na komunizem, t. j. vzajemnost imetja, ne le pridelkov; takisto v jugoslovanski zadrugi.

»Strike«, t. j. skupni izstop iz dela vseh delavcev enake vrste, je zakonito sredstvo in naj ga uporabljajo delavci, kjerkoli imajo res premajhno plačo. Dandanes pa ga rabijo prepogosto in voditelji ga uprizarjajo časih le s tem namenom, da gladijo pot prihodnjemu zadružništvu. Motijo se: strike koristi, kjer je cena dela pod povpraševanjem, a škoduje, kjer je plača primerna ali že prevelika. Vsaj navadno bo tako, čeprav ne tajim, da postranski vzroki dovedejo včasih tudi do drugih učinkov.

Narodno gospodarstvo napreduje dosti hitro po svojih lastnih, starodavnih načelih. Zlasti je občna šolska dolžnost tudi napredek v gospodarskem zmislu, ker vpliva na večjo plačo prostega dela. Množenje kapitala nikakor ne vodi do njegove vsemogočnosti, marveč mora padati bolj in bolj njegova moč, ker se znižujejo obresti. Ni nam treba zadružništva, ker napredujemo brez njega bolj gotovo in dandanes tudi ne več tako počasno.

Težko doživimo tako dobo, kakor je bil začetek krščanstva, da bi dobili zopet zadružništvo na podlagi močne vzajemne ljubezni. Ako pa navdušen mladenič obžaluje nedostatke naše dobe, razmerje med bogatinom in ubožcem, ako ga mičejo nauki zadružništva, naj ne pozabi, da ne more na mah izpreobrniti svetá. Lahko pa pripomore, da se razlike polagoma izravnavajo. Trudi naj se za razširjanje omike in po svoji varčnosti naj prihrani tudi nekaj kapitala prihodnjemu zarodu. Tako pomore narodno-gospo-

darskemu napredku, skrbi za nizke obresti in visoko plačo prihodnjih časov.

XVII.

O Darwinovem nauku.

Mnogo izvrstnih glav se je trudilo v preteklem stoletju, da dožene znanost o človeški duši ali dušeslovju, sploh v vseh filozofičnih predmetih. Zlasti med Nemci se je dosti let tako godilo, da si je skoro vsak profesor filozofije osnoval svoj lastni nauk; nekateri izmed njih so pa tudi dospeli do večjega kroga poslušalcev in učencev, ki so se držali učiteljevega nauka. Ti nemški učitelji, n. pr. Kant, Fichte, Hegel, so bili sami spiritualisti, ker so učili, da je najvažnejši del v človeku duša. Hegel je celo prišel do zaključka, da Bog ni posebno samosvojno bitje, marveč, da se duša celega sveta, t. j. Bog, le razvija v človeški duši, da je po tem takem duša vsakega človeka, zlasti pa filozofa, kos Boga.

Ta nauk je naletel, kakor vsaka prenapetost, na nasprotnike, ki so zopet s svoje strani zabredli v prenapetosti. Bil je neki Anglež, ki je nasprotni nauk dovedel v sistem in s tem pokazal razliko med praktičnim, a materijalističnim angleškim narodom in med spekulativnim nemškim narodom. Ta Anglež je bil Darwin, ki je učil približno tako-le:

Povsod v prirodi nahajamo borbo za lastno življenje in uničevanje nasprotnikov. V gozdu pade na zemljo tisoč semen, vendar ne more kali pognati in rasti niti ne vsako deseto seme; druga semena se zadušé. Močnejše drevo vzame luč in zrak slabejšemu, da hira in propade. Enako je pri živalstvu. Krepkejša žival preganja šibkejšo, da razširi svoje plemo.

V vsakem plemenu je nekoliko razdelkov ali ras,¹⁾ ki se med seboj le malo ločijo po lastnostih. Domača rasa kokoši se le malo loči od košinšinskih kokoši, ki so večje in močnejše. Kjerkoli se pa rase dotikajo, tam se začne boj, bodisi priroden, bodisi umeten: človek sam rajši redi močnejšo raso, ali pa se naravnost borita med seboj dve rasi, n. pr. nedavno se je pri nas razširila močnejša rasa podgan, ki se je mora umikati slabejša. Ako je rasa domá v ugodnem kraju, potem razvije krepke lastnosti, n. pr. španske

¹⁾ Podčrtal dr. Sernec sam.

ovce so najboljše, ker imajo tam najbolj ugodno lego, zrak, rejo itd.

Razna plemena se križema parijo med seboj, da nastajajo nova plemena, n. pr. iz konjskega in oslovskega plemena se rodi mezeg, ki ima lastnosti obeh plemen. Plemena iste vrste se ne ločijo mnogo med seboj, n. pr. naš pes ni dosti različen od volka.

Iz teh pojavov se dá po Darwinu sklepati, da more katerokoli nižje pleme roditi kako močnejše pleme, kar se je tudi godilo od nekdaj tako. Ko se v kakšnem plemenu zaplodi močnejša rasa, prežene šibkejšo in se razširi. Od nje se odcepi še močnejša itd., dokler ne zadobi toliko novih lastnostih, da nastane novo pleme.

Nekako tako se je po Darwinu, Vogtu in drugih godilo tudi s plemenom opic. Opice imajo tudi mnogo ras, ki se med seboj malo ločijo. Najmočnejši rasi sta orangutang in gorila, ki sta s svojimi telesnimi lastnostmi dosti podobni človeškemu rodu. V stoletjih je to ali kako drugo opičje pleme našlo jako ugoden kraj, kjer so se razvile njih moči tako, da je iz njih nastal človeški rod. Darwin, Vogt in drugi učitelji te vrste pravijo, da se nam le sanja, če govorimo o svoji duši kot posebnem bitju. Posebne duše nimamo, ker smo le najžlahtnejša opica. To, kar imenujemo dušo, ni drugega nego delo naših možgan, ki se godi brez naše volje po telesnih zakonih. Če se najemo kruha, nam kruh rodi v glavi druge misli nego bi nam jih rodilo meso. S človeško smrtjo se neha vsako delo. Kar imenujemo dušne moči, to ima več ali manj tudi živina. Tudi živina spoznava svet, svoj dom, ima čut, voljo in pamet. Živina ljubi svoj rod, pes celo svojega gospodarja. Konj pomni, kdo je ž njim ravnal lepo ali grdo, in se po tem vede. Psu se celo sanja o lovu, če v spanju zalaja.

Ta Darwinov nauk se je zelo razširil med tako imenovanim omikanim svetom, imel je že in še vedno ima svoje praktične posledice. Če je človek prepričan, da je samo žlahtna živina, potem začne tudi tako živeti kakor živina. Kaj mu je mar Bog, pravica, resnica in lepota? Glej, da se tebi in tvojemu rodu godi dobro; preganjaj vsakega, kdor ti je na potu! Krepi si svoje moči le zaradi samega sebe; uživaj, kar si moreš pridobiti! Kar ni prepovedano, to je dopuščeno, a kar je prepovedano, stori skrivaj, če se ti ljubi!

Ta nauk je imel tudi svoje narodne posledice. Darwinovi učenci nas namreč učé, da ima človeški rod svoje rase po narodih in da so te rase močnejše ali slabejše. Močnejši narod pre-

ganja slabejšega, kar je naravni zakon, ne pravica močnejšega; zakaj pomen pravice se sploh ne dá razviti iz Darwinovega nauka. Nekaterim je že zadosti, da imajo zase naravno postavo, ki jo rabijo neusmiljeno zlasti proti slovanskemu narodu. To dobro čutimo posebno mi Slovenci.

Treba je, da se pretehta Darwinov nauk, koliko je vreden. Že po kratkem premišljevanju najdemo vrzel v verigi Darwinovih sklepov. Izkušnja nas namreč uči, da še nikoli ni postalo novo višje pleme iz starih plemen nižje vrste, marveč so nastale le nove rase v istem plemenu. Če imamo stotine pasjih ras, so vendar vsi psi, ker imajo vsi glavne lastnosti pasjega plemena. Nikoli se ni zgodilo, da bi se bil n. pr. iz psa porodil volk ali lisjak. Mezeg ni stalno pleme, marveč križanje mezga in konja dá zopet konjsko pleme. Mezeg pa tudi ni višje pleme od konja, marveč konjsko pleme je še vedno dosti bolj žlahtno od mezga.

V živalstvu ne najdemo dokazov za Darwinov nauk, toliko manj, oziroma prav nobenega veljavnega dokaza ni za to, da bi se bil kdaj mogel roditi človeški rod iz opičjega. Darwin pozablja popolnoma, da je nam odprt svet, ki ne more vanj pogledati nobena žival. To je svet d u h á. Če n. pr. rečem, da je $4 \times 6 = 24$, je to neka resnica brez telesa. Če nam tehniki iznajdejo nov stroj, je ta misel vzeta iz duhovnega svetá. Ako nas glasbeniki učijo harmonije iz knjige, potujemo zopet po duhovnem svetu. Cela pravica ni drugega nego skupina samih duhovnih pravil itd. Ako nas veseli lepa pesem, ako obžalujemo krivico, ki se je zgodila našemu sosedu, so to čuti o duhovnih stvareh, ki jih žival nima.

Bistveni razloček med živalstvom in človeštvom spoznamo zlasti v zmožnosti volje in dejanja. Živina ima le voljo po telesnem nagibu in telesni navadi, a človek ima svobodno voljo, ker obrača svoje misli in svoje roké na predmet, ki si ga i z b e r e, dostikrat zoper telesne nagibe. Svoboda je celo tako močna, da človek umori svoje telo, kar je najboljši dokaz, da se to ne godi po telesnih postavah; zakaj človeško in živalsko telo se hoče varovati in hraniti, dokler je mogoče.

Duh je v nas posebno bitje. Če pravimo, n. pr.: »Jaz sem ga poslal«, takrat mislimo s tem reči, da je to naredil moj duh. Ako pa pravimo: »Šel sem ponj«, takrat mislimo bolj na to, da je to naredilo naše telo. Pri vsaki priložnosti spoznamo, da je duhovno in telesno bitje v nas popolnoma združeno v celoto. Ravno ta lastnost, da smo duhovno-telesno bitje, nas popolnoma loči od

vsega živalstva. Oboje je potrebno, da je človek razvil svoj jezik, da more povedati svoje misli, čute in voljo. Živina nima govora, ker nima duhovnega svetá v sebi.

Darwinov nauk je strašno ponižanje človeškega rodu in velika pomota sedanjega časa. Njegovi praktični nasledki niso drugega nego krivica. Človeški rod je sicer res razdeljen po narodnostih, vendar ima vsak narod v sebi vse lastnosti, ki mu dajejo človeško dostojanstvo. Vsak narod sicer po svoji duhovni moči, po svoji deželi itd. ljubi nekaj drugega in si izvoli drugo delo; vendar ni v človeškem plemenu višjih ali nižjih ras, marveč so si vsi enaki pred Bogom, naj bodo zato enaki tudi pred postavo. Bolj razviti narodi nimajo pravice do zatiranja manj razvitih narodov, marveč naj jih uče in naj se od njih uče, kar imajo oni dobrega in blagega.

Kakor vsaka sila, tako traja tudi vsaka pomota le nekaj časa. Tudi Darwinov nauk izgine z učenjaških stolov in iz javnega življenja. Ustanovitelj naše vere, pa tudi Herder, Rousseau in sto drugih je učilo, da smo vsi ljudje bratje med seboj. Vse pravo človeštvo se bo sramovalo bestialnega Darwinovega nauka. Ko se vzdramijo Darwinovi učenci, si zopet sežemo ž njimi v roké, ponosno gledajoči v nebo, kamor je obrnjeno le človeško oko.

XVIII.

O srenji ali občini.¹⁾

Lani sem bral v »Ost und West«, da so na Ruskem neke občine, ki imajo toliko lesa, da si dajejo kupci iz velikih mest napraviti pri njih časih kakih 1000 skrinj. Občine razdelé delo med domače posestnike, da vsakdo prevzame toliko dela, kolikor ga s svojo družino lahko dovrši v določenem času. Izdelano blago zopet občina proda kupcu, sprejme denar in ga razdeli med posestnike po njih izdelkih.

Kako je pri nas vse drugače! Naši Pohorci imajo tudi dosti lesa, a ga ne prodajajo skupaj v mesta ali celo v daljne dežele v veliki množini, da bi si dobiček razdelili med seboj, marveč vsak ostaja sam in prodaja les za pol cene bližnjemu kupcu, ki vleče dobiček zase.

¹⁾ Spis ni ohranjen do konca.

Takih primerov bi lahko navedel sto. Velika razlika je med ruško ali staroslovansko občino in med sedanjo. Naša stara občina je obsegala celega človeka, kakor je in živi, kar je dajalo posamezniku in rodbini dosti blaga. Sedanja občina malo mara za posameznika in ta malo zanjo. Občina je tako oslabela, da oskrbuje samo nekaj neobhodno potrebnih reči ... —

(Konec pride.)

Pregledi in referati.

Zgodovina.

Tadija Smičiklas,
(Hrvatski zgodovinar in pred-
sednik Jugoslovanske akade-
mije. † 8. jun. 1914 v Zagrebu).

Letos je imela smrt fin vkus pri nas! — Ko je vrgel nepozabni Matoš pred leti to svojo krilatico v svet, morda sam ni slutil, da bodo dobile te dionizijski razigrane besede v kratkem tragičen pomen i za njega i za vse nas Jugoslovane. Danes, ko sta odšla v večnost on sam, za njim Skerlić in ko stojimo po kratkem presledku pred tretjim grobom, nam prihajajo nehote v spomin te besede.

Ni nam še mogoče oceniti dostojno ogromno življensko delo Tadije Smičiklasa, ker še ni niti pregledana, kaj še natisnjena njegova velika znanstvena zapuščina. Zato naj zadostuje, da se ga spomnimo na tem mestu s kratkim pregledom njegovega življenja in delovanja.

Tade Smičiklas je bil rojen dne 1. novembra 1843. v Reštovu pri Žumberku od siromašnih starišev. Iz ljudske šole ga je vzel njegov stric, pokojni škof Gjuro Smičiklas v grško-katoliško semeniš-

če v Zagreb, kjer je dovršil gimnazijo l. 1863. Po maturi je služboval eno leto kot suplent na gimnaziji v Osijeku, za tem pa je odšel s štipendijo zemaljske vlade na Dunaj na vseučilišče, kjer je poslušal zgodovino in zemljepisje. Tu je ostal 4 leta, postal pravi član »Instituta für österreichische Geschichtsforschung« in položil profesorske izpite. Vrnivši se v domovino, je bil nameščen l. 1869. na gimnaziji na Reki. l. 1873. pa je postal profesor zagrebške gimnazije. Tu je služboval 8 let, dokler ni bil 19. marca 1882. imenovan za rednega javnega profesorja zagrebškega vseučilišča. Predaval je hrvatsko zgodovino s posebnim ozirom na avstrijsko in ogrsko zgodovino in pomožne historijske vede. Ostal je na svojem mestu do l. 1913, ko je stopil v pokoj.

Na podlagi svojih zaslug na polju znanosti je bil imenovan pravi članom jugoslovanske akademije, in obenem častni meščan mest: Zagreba, Varaždina in Karlovca. Po smrti Ivana Kukuljevića Sakcinskega ga je izbrala »Matica Hrvatska« l. 1889. za predsednika. V Akademiji je bil več let arhivar in naposled je postal njen predsednik.

Za vse njegove zasluge in znanstveno delovanje ga je imenovalo zagrebško vseučilišče v začetku letošnjega leta častnim doktorjem.

Smičiklas se je udeleževal tudi političnega življenja in je zastopal kot poslanec opozicije od l. 1884.—87. sotinski, od l. 1897. naprej pa pregradski kotar. Dasi je kot nesebičen in odločno naroden politik tudi na tem polju vršil svojo dolžnost, si je vendar pridobil glavne in največje zasluge v znanosti, ki ji je posvetil vse svoje življenje.

Nemogoče je navesti, kamoli podrobno oceniti ogromno množico njegovih znanstvenih del, razprav, člankov in manjših sestavic, ki so raztreseni po raznih zbornikih, letopisih in revijah. Zato podajamo samo pregled njegovih najvažnejših znanstvenih del.

Prva njegova razprava literarno zgodovinskega značaja je izšla l. 1871 pod naslovom: »Prve dvije dobe književnosti hrvatske«, v izvestju reške gimnazije. L. 1876. je izdal v programu zagrebske gimnazije daljšo razpravo »Život i djela Vjekoslava Babukića«, ki je izšla tudi v posebnem izdanju. V tej razpravi je podal sliko kulturnega gibanja na Hrvatskem v 19. stoletju in označil Babukića kot enega izmed najvažnejših kulturnih in znanstvenih delavcev hrvatskih v oni dobi. — Od l. 1875.—1880 je izdal 3 čitanke hrvatske za nižje gimnazije in predelal Markovićevo čitanko za 4. razred. Na ta način si je priboril odlično mesto tudi med pedagogi in šolskimi pisatelji.

Ves ta čas je poučeval temeljito hrvatsko zgodovino in zbiral material za svoje monumentalno delo, ki je izšlo naposled v 2 zvezkih pod naslovom »Povjest hrvatska«. Izdala ga je »Matica Hrvatska«, II. del l. 1879, a I. del l. 1882.

Izšla je tudi v posebnem izdanju z navedbo vseh izvorov. To je bila dotlej najobširnejša, najpopolnejša in najbolj kritično pisana zgodovina hrvatska; sega do konca 18. stoletja. S tem svojim delom si je Smičiklas priboril velik ugled v znanstvenih krogih in prvo mesto med sodobnimi hrvatskimi historiki.

Največji del svojih knjig in razprav je priobčil Smičiklas v izdanih »Jugoslovanske akademije«. V »Radu« so izšle sledeče razprave: »Obrana i razvitak hrvatske narodne ideje« (čitano na proslavi 50-letnice preporeda hrvatske knjige, izšlo l. 1886), »Misli i djela biskupa Strossmayera« (čitano na akademiji na dan 50-letnice Strossmayerovega mašništva, izšlo l. 1888). Obsežno in znamenito delo »Dvjestogodišnjica oslobodjenja Slavonije« (1891.) v 2 delih, od katerih obravnava I. del zgodovino Slavonije pod turško vladno in boj za osvobojenje, dočim obsega drugi del veliko število hrvatskih, latinskih in nemških spomenic o Slavoniji iz XVII. stoletja. Dalje »Život i djela Ivana Kukuljevića Sakcinskog« (1892., nekrolog velikega hrv. zgodovinarju in kulturnemu delavcu) in »Život i djela dr. Franje Račkoga« (1895). Zadnje delo, ki ga je izdal v »Radu jugosl. akademije«, je »Nacrt života i djela biskupa J. J. Strossmayera i izabrani njegovi spisi: govori, razprave i okružnice.« (1906). V tem obsežnem životopisu se je naslanjao na delo: »Josip Juraj Strossmayer, biskup bosanski, djakovački i sriemski« od Milka Čepolčića in Matije Pavića, izšlo v Zagrebu 1900—1904. Toda obdelal je ves material kritično na podlagi dokumentov in korespondence in tako podal doslej najboljšo biografijo velikega biskupa; žal da mu niso bili pristopni govori Strossmayerovi na vatikanskem

koncilu razen enega, tako da je delo v tem oziru nepopolno.

V »Ljetopisu« akademije je o-črtal v krajših razpravah hrvatske zgodovinarje Radoslava Lopašića (1894, izšlo tudi v posebnem izdanju 1895), Šimo Ljubića, Ivana Crnčića i o. Euzebija Fernandžina (1898).

V »Spomenici«, ki jo je izdala »Matica Hrvatska« l. 1892. ob priliki svoje 50. letnice, je priobčil obširno študijo »Povijest Matice Hrvatske«, ki tvori važen prispevek hrvatski kulturni zgodovini. V drugem delu »Spomenice« je predložil v kratkih biografijah delovanje znamenitih »Matičinih« odbor-nikov in dobrotnikov: grofa Janka Draškovića, Ivana Mažuranića, I. Kukuljevića Sakcinskoga, V. Babukića, Ivana grofa Draškovića, Dušana Kotura, Antona Mažuranića.

V »Zborniku« Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium« je izdal »Annuae« Baltazara Adama Krčelića, kanonika zagrebskega in znamenitega historiografa, pravnika in teologa XVIII. st. z obsežnim biografično-kritičnim uvodom.

Izmed manjših razprav in člankov, ki jih je nebroj, omenjamo le najvažnejše: »Dr. Ljudevit Gaj« (1885 v spomenici »Hrvatskim preporoditeljem«), »Kačić prema historiji« (1890 v »Vijen-cu«).

Njegovo največje delo, ki ga je pisal preko 30 let, je »Codex diplomaticus«, od katerega je do-slej izšlo 7 zvezkov (od l. 1904 da-lje). Celotno delo bo obsegalo pre-ko 20 ogromnih zvezkov. »Co-dex« je zbornik dokumentov, ki se odnašajo na hrvatsko zgodovino in ki jih je pokojnik zbral v origi-nalih ali prepisih po raznih doma-čih in tujih javnih, samostanskih in privatnih bibliotekah. Med temi li-stinami je velik del poznanih in objavljenih po raznih zbornikih in

listih, mnogo jih je pa avtor sam še odkril in objavil. S to zbirko je položil temelj domači hrvatski historiografiji in ustvaril bogat vir za vse poznejše zgodovinarje. Svojo »Povjest« je pisal še brez poznanja tega bogatega materija-la, ki so ga mogli uporabiti še njegovi nasledniki. »Povjest« in »Codex« se nekako izpopolnjujeta in si je še iz obeh del mogoče napraviti pravilno sliko o ogrom-nim znanstvenem delovanju tega neumornega delavca.

Smičiklas je oral ledino na polju domačega zgodovinarja: to moramo upoštevati, kadar ocenju-jemo znanstveno vrednost njego-vih del. Pred njim, v dobi ilirskega preporoda, so videli zgodovi-narji svojo nalogo poglavitno v tem, da s tendencijozno retoriko deklamirajo v rodoljubnem tonu o slavni prošlosti hrvatskega naro-da; da pri tem o kaki kritični me-todi ni bilo govora, je razumljivo. Edina resna znanstvenika pred Smičiklasom sta bila Franjo Rač-ki in Ivan Kukuljević - Sakcinski, ki sta pa obravnavala v svojih de-lili samo posamezne dobe in do-godke. Smičiklas je izpolnil ob-čutno vrzel s tem da je stopil od monografične metode velik korak dalje in podal prvo univerzalno hrvatsko zgodovino; da je bila pi-sana na povsem kritični podlagi (v kolikor so mu pač bili dostopni izvori) povečuje vrednost njego-vemu monumentalnemu delu, ki tvori prehod k moderni historio-grafični metodi, po kateri je napi-sal Klaić svojih 5 zvezkov hrvat-ske zgodovine in poleg njega ter za njim Šišić, Horvat i. dr. — Smičiklas je tudi prvi spoznal važnost historičnih dokumentov in izvorov za znanstveno zgodo-vinopisje in je radi tega z nena-vadno marljivostjo in vstrajnostjo zbiral gradivo za svoj »Codex«, ki tvori nekaj univerzalni leksikon hrvatske historije. — Deloma s

»Codexom«, še bolj pa s svojimi mnogobrojnimi monografijami in biografijskimi, v katerih je obdelal skoro vse odličnejše hrvatske zgodovinarje, je položil temelj in zbral ogromen material za doslej še nenapisano zgodovino hrvatske historiografije. Zapustil je svojim naslednikom nalogo, da na podlagi njegovih raziskavanj to idejo realizirajo.

Izredno plodovito znanstveno delovanje kulminira torej v treh glavnih delih: njegova hrvatska zgodovina, njegov »Codex diplomaticus« in gradivo za hrvatsko historiografijo. S temi deli je utrl nova pota domači znanosti in v njih je označena visoka pozicija, ki jo zavzema kot kulturni delavec.

Dokument njegovega visokega duha je tudi dejstvo, da je bil i kot znanstvenik i kot politik odločno naroden in da je ob vsaki priliki pokazal toplo domovinsko ljubezen, ki sije tudi iz vseh njegovih del. Da ni uklepal svoje nacionalne zavesti v ozke meje Hrvatstva, tega je videl kakor Strossmayer, Rački in drugi bodočnost svojega naroda v jedinstvu vseh Jugoslovancev, nam dokazuje, da je s svojo prirojenostjo in po temeljitim študiju z realnimi fakti podkrepljeno intuicijo podl malenkostne predsodke svoje dobe in ugledal znake nove dobe, v kateri se formira enoten jugoslovanski narod.

Resen in temeljit znanstvenik, demokratičen, radikalen in konsekventen kot politik, kot nacionalist odločen Jugoslovan, kot človek visoko etičen — evo vam njegove osebnosti! Njegova smrt ni morda tako tragična kakor Matoševa in Skerličeva, ker je že visoko prekoračil svojo moško dobo, toda za nas, ki tako živo čutimo, da nam primanjkuje kulturnih delavcev, je ta izguba velika.

A. Jenko.

Slovenska imena z Goriškega iz l. 1291.

Prof. dr. Fr. Kos me je opozoril, da se nahaja v goriškem deželni muzeju neka listina z imeni slovenskih vasic in kmetov iz goriške okolice. Naše! sem jo v prvi muzejski dvorani, pod steklom. Spisal jo je »Antonius Civitatis« (= iz Čedad), imperiali auctoritate notarius« dne 23. prosinca l. 1291. v parku goriškega grofa Alberta zraven gradu. Vsebinsko: Odorik in Gabriel Strassoldo sta kupila od Volrika Rihemberškega za 130 mark oglejskih denarjev 25 kmetov (mansos) severno od Gorice in del šempeterških desetov; investirali ju je goriški grof Albert. Imena kmetov so deloma slovanska, deloma pa tuja. Kar jih je slovanskih, se lepo ujemajo s srbohrvatskimi imeni. Navesti moram pa tudi neslovenska imena, da se vidi, da so bila že proti koncu 13. stoletja med slov. kmeti na Goriškem stara slovanska imena v manjšini proti krščanskim (hebrejskim, latinskim, germanskim).

I. Zagorje (občina Grgar) »in villa sagori«:

1. Miruol (pokvarjeno ali tuje ime).

2. Stancho, t. j. Stanko; tudi hrv., bolg. in rusko ime.

II. Ravne (obč. Banjšice sv. Lovrenca) »in villa raune«:

3. Laurentius.

III. Dragovice (obč. Grgar) »in villa dragovice«:

4. Petrus, 5. Ruč,*) Mihael.

IV. Bate »in villa betach«:

7. Cusegov? (gotovo slov.), a v prvem delu pokvarjeno; priimkov na — goj imamo veliko število).

8. Martinic, t. j. Martinec (še danes priimek).

9. Marsa, t. j. Mrza; tudi bolg.

*) prim. priimka Ručigaj in Ručna!?

10. Dragogna, t. j. Dragónja; tudi shrv.

V. Mrčinje (obč. Banjšice sv. Duha) »in villa marcine«:

11. Cutinus, t. j. Kutin (dandanes priimek na Bolškem), menda romanskega izvira:

12. Bogoy, t. j. Bogoj; tudi shrv.

VI. Preske (obč. Ročinj) »in villa preseh«:

13. Vvolcač, t. j. Volkač; tudi shrv. Vukač.

14. Sabadin, (dandanes priimek v Reziji, romanskega izvira).

VII. Lokve, »in villa lochach«:

15. Domenicus,

16. Deslau, t. j. Desislav; tudi shrv., n. pr. leta 1208. v Omišu.

17. Pellegrinus.

VIII. Leyach (kje? morda je vas zgorela ali dobila drugo ime):

18. Daniel.

IX. Paljevo (obč. Deskle) »in villa paloe«:

19. Stancho (glej štev. 2.)

20. Maynard.

21. Braus, t. j. morda Bran(us), prim. shrv. Bran.

X. Zagora (obč. Deskle) »in villa sagoro«:

22. Bicocha? (pokvarjeno).

XI. Greben (obč. Ajba) »in villa grebin«:

23. Černogoy, t. j. Črnogoj; tudi shrv. Črnogoj. Dandanes še priimek Črnigoy na Goriškem.

24. Dragolia, t. j. Dragolja, tudi shrv. — ojala in — ojlo.

XII. Previča (kje? take vasi ni več, kolikor vem):

25. Marin[us]; to ime je sicer lahko latinsko, nahaja se pa tudi pri Srbih, n. pr. v »Cetinjskem nekrologiju«.

Ivan Košťál.

Narodopisje.

Dr. phil. Johannes Piprek: Slawische Brautwerbungs- und Hochzeitsgebräuche.

Wien — Stuttgart 1914, Verlag des Vereines für österreichische Volkskunde, Kommissionsverlag: Strecker & Schröder, Stuttgart. — Mala 4^a, 192 str. — Cena 9 K, za člane omenjenega društva 5 K 50 h.

Dr. I. Piprek si je pridobil veliko zaslugo s pričujočo knjigo o slovanskih snubitvenih in ženitovanjskih običajih, ki je izšla meseca maja t. l., prvotno kot »X. Ergänzungsheft« ali doklada k XX. letniku glasila »Društva za avstr. narodoznanstvo«: »Zeitschrift für öst. Volkskunde« na Dunaju. Knjiga je razdeljena v dva dela: prvi (p. 1. do 150.) popisuje običaje, šege in navade posameznih slovanskih narodov, v drugem (p. 151.—192.) pa primerja pisec o-

bičaje raznih slov. narodov med seboj ter skuša na ta način dognati, katere navade in ceremonije so vsem Slovanom skupne in kaj se da ugotoviti kot praslovansko jedro.

I. del obsega 10 poglavij: 1. o velikoruskih, 2. o maloruskih, 3. o beloruskih, 4. o poljskih, 5. o lužiških, 6. o čeških, 7. o slovaških, 8. o slovenskih, 9. o srbohrvatskih in 10. o bolgarskih običajih pri snubitvi in ženitovanju. V vsakem poglavju navaja avtor najprej literaturo, potem popisuje na podlagi obilnih virov (seveda ni mogel dobiti vseh po raznih malo znanih listih raztresenih popisov) šege in navade a) pri snubitvi, b) pri zaroki, c) v zadnjih dnevih pred poroko, č) pri ženitovanju; pri nekaterih plemenih so še popisani posebni običaji med snubitvijo in za-

roko. Največ strani (27) je posvečenih Malorusom, ker so se pri teh najbolj ohranili stari običaji, ker je torej ta narod v etnografskem oziru najmanj izgubil; vrhu tega je bilo drju. Pipeku za to poglavje na razpolago izredno veliko število obširnih popisov. Nasprotna dejstva so kriva, da ima poglavje o Lužičanih najmanj (4) strani in tudi tisto o Slovencih le malo več (5).

V II. delu knjige se obravnava v prvem pogl. običaji, ki spominjajo na nekdanji kupni zakon (Kaufehe): snubci se predstavljajo nevestinim roditeljem za trgovce; ženinova rodbina mora plačati nevestini obitelji nekaj denarja; snubci prinašajo s sabo žganje, ki se potem skupno pije; ženinov oče ali snubec mora vreči denar v kozarec, iz katerega mora piti nevesta; ko pride ženin v nevestino hišo, mora plačati dekletom (ali nevestinemu bratu), da si sme odpeljati njih tovarišico (oz. njegovo sestro). V drugem poglavju našteva pisatelj sledove »zakona po ropu« (Raubehe) pri sedanjih Slovanih, simbole ropa in najstarejša poročila o takih zakonih. Pri zapadnih Slovanih ni več sledov ropa, pač pa ga še poznajo Srbohrvati in Bolgari pod imenom otnica, zavličanje. Običajev, ki spominjajo na tak zakon, je le še malo: pri Rusih mora nevestina mati zvezati snubca z dvema obrišacama; ženinovi spremljevalci morajo pred odhodom v nevestino hišo svečano priseči, da bodo branili drug družega, kot da bi šli v boj itd. Pri Slovencih baje streljali nevestini in ženinovi svatje; — tu je pa dr. Piprek krivo razumel neki stavek v Barletovem popisu belokranjskih običajev (Letop. Sl. Mat. 1889, str. 75): »Uže nekaj strelja je v poprej utihnejo.« (!) Iz raznih poročil je razvidno, da so poznali Slovani »zakon po ropu« v poganski dobi in

tudi še pozneje. V III. poglavju ugotavlja pisec pet glavnih aktov pri praslavanskem ženitovanju: 1. snubitev, 2. zaroko, 3. odvod neveste na ženinov dom, 4. coitus in 5. »Haubung« (t. j. nevesti so dali namesto venca avbo ali ruto na glavo). O vsakem aktu posebej dokazuje avtor, da je dotični običaj res vseslovanski in zatorej tudi praslavski. Za tem slede poglavja o dekliskem in fantovskem večeru, o čiščenju neveste (na dan pred poroko) v kopeli, o ženitovanjski pogači (kravaju ali vrtanju), ženit. drevescu, ženit. vencih, o ruskem »posadu« (ženin in nevesta morata sesti na klop, pokrito s kožuhom ali kožo), o striženju las in o šegi, da kažejo ženinu namesto neveste kako drugo dekle ali starko. V zadnjem poglavju obravnava dr. Piprek pirovanje, pomen ženit. funkcijonarjev in še nekaj podrobnosti.

Piprekovo delo je vredno vse hvale; zbral je veliko raztresenih spisov, jih združil v organsko celoto ter pristavil svojo trezno, dobro motivirano razlago običajev. Če je tu pa tam kaka pomota, se ni čuditi, ker je uporabil avtor ogromno literaturo v vseh slovanskih in nekaterih drugih jezikih. Za Slovence navaja dr. Piprek štiri vire: F. I. Remca (Letop. Sl. M. 1885.) za Gorenjsko, D. M. Obaloviča (istotam) za tržaško okolico, I. Barleta (Letop. 1889.) za Belokranje in neki kalen vir: knjigo Fr. Samuela Kraussa »Sitten und Brauch der Südslaven« (1885.) Vsakdo mora takoj zapaziti, da manjkajo Štajerci, Korošci, Primorci, Dolenjci, Notranjci in Slovenci v Italiji in na Ogrskem; grajati se mora tudi, da je prenesel Piprek Barletove podatke na Kranjsko sploh. Takšno posplošnjevanje je nedopustno, ker so Belokranjci glede na običaje, noše, narečja i. dr. zelo različni od vseh drugih Kranjcev.

Kraussovo delo ima sicer 681 str., a o Slovencih vsega skupaj jedva 3 strani, pa še na teh je vse polno napak.*) Zato bi bilo boljše, da bi Piprek ne bil uporabil te nezanesljive knjige.

Na str. 110. Piprekove knjige je cel odstavek ponatisnjen iz Kraussa (str. 356.) in tam čitamo: »In Pojk o legt sich der Bräutigam mit der Braut auf eine ausgebreitete Decke hin.« Ker pa v nobeni slovénski deželi ni kraja z imenom »Pojko«, me obhaja sum, da je Krauss kjé slišal ali čital o šegah na Pivki («an der Pojk»), Piprek pa je stavek kar prevzel, ne da bi koga vprašal, kje je ta kraj. Odstavek o snubitvi je preveden (nekoliko skrajšano) iz Barleta (Letop. Sl. Mat. 1889, str. 66.—70.), Obaloviča (Letop. 1885, str. 110—111) in nekaj vrstic iz neznanega mi vira. Poglavje o zaroki je kar iz Kraussa, naslednje pa (o navadah po zaroki) je prevod iz Remca (Letop. 1885, str. 95—102.) in Barleta str. 71. s. Da bi se imenoval fantovski večer na Kranjskem »dèvičnik« kakor v ruščini, ni res; Pipreka je zapeljal Remec, ki je pridejal gorenjskemu izrazu »kranceljvečer« rusko besedo dèvičnik. Običaji pri samem ženitovanju so vzeti iz Remca (str. 73—83.). Tukaj piše avtor doslovno »der pogač« namesto »die pogača«, uočina name-

sto uočin = ujcin (v trž. okol. = ženinov brat), dasi se rabita obe besedi v izvornikih večkrat in v raznih sklonih, tako da bi morala biti pomota izključena. Netočni prevodi so n. pr.:

1. Barle: »da je ne bode v zakonu pretepal.«

1. Piprek: »damit sie im Eheleben die Oberhand habe.«

2. Barle: »toliko let bode še živel.«

2. Piprek: »dass die junge Frau... fruchtbar bleiben wird.«

3. Barle: »razdeli nevesta svatom u metno narejene cve-tice....«

3. Piprek: »die Braut befestigt den Gästen Sträusse an die Hüte.«

Na str. 174. trdi Piprek, da je recensio panni sanguinolenti (ali inspectio p. nuptialis)*) »eine wichtige Zeremonie, ... speziell slawisch.« V tem se jako moti; to šego poznajo razni drugi narodi, n. pr. južni Italijani (glej dr. Rafael Corso, Das Geschlechtsleben des italienischen Volkes, Nicotera 1914, str. 9—10; Pitrè, Usi e Costumi del Popolo siciliano, II. p. 99—100; Amalfi, La culla, il talamo, la tomba, p. 51; Matteo d'Afflito, Decisioni, p. 236), Židje (Deuteronom. XXII), stari Egipčani, Cigani, nekateri afriški narodi (Schauenstein, »Keuschheitsprobe bei den Wazinzja«, p. 252) i. dr. Kar piše Piprek na str. 175. zgoraj o deviški čistosti pred zakonom, kako zelo da so jo imeli stari Slovani v čisljih, nasprotuje diametralno Jankovemu naziranju (»O pravěku slovanském«, str. 146—148: »Otázka zdržlivosti před sňatkem«), da je bilo življenje pred zakonom razuzdano: Janko sledi Niederleju, ki je prišel do

*) Nekaj primerov: slovénski izraz za Schwägerin je po Kraussu svakerina, devirina, za Urgrossvater preded, za Bräutigam dečko, klapet, za heiratsfähiges Mädchen dekla, za Vermögen žitek, za Aussteuer tal, i. t. d.! Besedo šega proglašja za nemško izposojenko, o besedi »žreb« pa pravi, da je njen prvotni pomen Füllen. žrebe, ker so baje nekaj izdelovali kocke za žrebanje iz kosti mladih konj! Naravnost nesramno je pa to, kar piše Krauss na str. 342—343 o slovanskem ženitovanju: »Die eigentliche Hochzeit bietet nichts Erwähnenswerthes, da sie in der Kneipe (!!) ihren Abschluss findet«.

*) namreč tisto jutro po prvi noči v zakonu.

svojega mnenja posebno na podlagi poročila arabskega kronista Masudija. Piprek se pa strinja s H. Hirtom (*Die Indogermanen*, Strassburg 1905—07). Netočno je, kar čitamo o »kravalju« ali »kravaju« (belokr. = hlebec) na str. 183. in 179.

Če piše Piprek »Čuvašen, Kamčadalen«, menda zahteva doslednost, da bi pisal tudi Čechen — pri njem pa se čita vedno in povsod le Tschechen! — V obče pa smem knjigo z mirno vestjo priporočati; folkloristu je neobhodno potrebna. —

Ivan Košial.

Filozofija, psihologija, pedagogika.

Občno vzgojeslovje z dušeslovnim uvodom.

(Sestavil Viktor Bežek, A. Osnovni nauki iz dušeslovja. Založba »Slovenske Šolske Matice«, V Ljubljani 1913).

Med uvodnimi pojmi nas pi-satej na kratko seznani s pojmom dušeslovja, z njegovim predmetom in nalogo, z razmerjem med psihičnimi in fizičnimi pojavi, z metodo in razvrstitvijo dušnih pojavov. Kantova priznana razdelitev psihičnih pojavov v umovanje, čustvovanje in hotenje je tudi v tej knjigi uveljavljena. Podlago umovanju tvorijo občuti, katere pisatelj prav dobro izvaja genetsko iz kaotičnega čustva ugodja in neugodja. Občute razdeli po dražljajih ter povsod primerno povdarja njih biološki pomen. Kako jasna je razlaga o zaznavanju in nazorih! Zdi se ti, ko čitaš ta sestavek, da je samoumeven. Dobro zadeta je bistvena razlika med nazori in predstavami. Tok naših predstav se določa po asociativnih zakonih ter po našem zanimanju in pozornosti. Pisatelj združi oba asociativna zakona v enega. Zdi se mi, da je to nemogoče. Asociacija sličnosti je zase prвина in se ne da potom ločitve v asociacijo enakosti in neenakosti utemeljiti. Drugače zna pisatelj ceniti vrednost asociacij, četudi si v tem oziru eksperimentalna psihologija išče novih zakonov. Navide-

zne izjeme asociativnih zakonov: kontrasti in samonične predstave so zadostno razložene. Odstavek o pozornosti in spominu bo prav dobro došel pedagogom. Domiselnost, bodisi aktivna, bodisi pasivna izpopolnjuje naš spomin ter je največje važnosti v vedi in umetnosti in se bistveno loči od spomina v tem, da predstav v tej obliki, kakor jih združuje domiselnost, nismo doživeli. »Fotografske slike nas puščajo, vkljub svoji vernosti hladne«, ker kopirajo samo določeni moment, medtem ko umetniška slika »dihja življenje«, kakor pravi Schiller. Življenje slike ali kipa tiči v tem, da se vzbuja čustvo, slika ali kip hoče vsak trenutek zamenjati svoj položaj. Med idejami oziroma vzori in ideali je treba ločiti: vzori so nam več ali manj nejasni pojmi, iz katerih postanejo ideali, če očitujejo zahteve do nas. Iz ideje postane ideal, če svoje življenje uravnamo po njej, če v njej živimo. Tipične predstave bi bilo treba toliko označiti, da vsebujejo predvsem biološko važne momente. Dober je odstavek o človeškem govoru in njegovem postanku. Govor ne more izražati vsebine želj in čustev, ker se ta da samo dožiti, ne pa popisati. Glede »višjih pojmov s širšim obsegom in z vedno manjšo vsebino« je treba v toliko popraviti, da tudi najvišji pojmi imajo potencialno isto vsebino kot naj-

nižji (individualni), v katerih postaja vsebina le aktualna.

Bujno pestro polje čustvovanja je pregledno obdelano. Wundt loči tri smeri čustev; ugodnosti — neugodnosti, vznemirljivosti — pomirljivosti, napona — odpona. Eksperimentalni psiholog O. Külpe dokazuje, da čustev vznemirljivosti in napona ni, ter jih prišteva k občutom.

Zadnji del, »hotenje«, je na kratko orisan, za vzgojitelje izredno važen, ter se s krepkim povdarkom konča z odstavkom — o značaju.

Knjiga se glede razdelitve in razlage psihičnih dejstev naslanja na V. Jerusalema »Lehrbuch der Psychologie«, ki je izšla že v 5. izdaji. Vendar pa moram izrecno povdarjati, da knjiga ni samo zgolj posnetek nemške. Pisatelj je srečno izbral iz ogromnega gradiva najvažnejše, dodal tu in tam marsikaj svojega, olajšal spretno težkoče nemške knjige, ter se oziira na naše odnose, zajema obilo zgledov iz našega narodnega življenja, zgodovine in slovstva. Čitatelj čuti, da prebira pristno slovensko knjigo. In to knjigo je list »Gorenjec« iz Kranja sledeče ocenil:

Iz predgovora izvemo, da je Lampetovo Dušeslovje "kolikor toliko enostransko", da si pisatelj, ki je bil bolan, želi zdravja, da je "kolikor toliko jezikotvorec" in da naj bi bila ta knjiga šolska knjiga. Zaradi zadnje želje bo treba knjigo temeljito dati na rešeto, na kar opozarjamo naše Učeničnike in druge strokovnjake. Katoliška mladina naj se uči vzgojeslovja iz knjige, ki je pisana, kakor kaže vsebina, za moderne poganе! Bežekovo dušeslovje ne pozna začetnika duše in ne dolžnosti do njega, ampak pozna samo dolžnosti do družabnih enot, kakor stare mamice, ki se imenujejo opice. Krščanski pojmi o veri, vesti in morali so pisatelju zadnja japonska vas. Za presojanje človeških dejanj mu je merodajno samo odobravanje ali neodobravanje človeške družbe, pa naj bo ista še tako propala. Če so res gg. prof. dr. Kušar v Ljubljani,

prof. Seidl v Gorici ter ravnatelj Schreiner v Mariboru rokopis pregledali, tem hujše! Ta, tu, v takih naukih, tu je vir nevere in nemoralnosti, ki prihaja z učiteljske med naše katoliško ljudstvo.

»Pokojni dr. Fr. Lampe je napisal napredujočim Slovencem« dušeslovje že leta 1888/1889, kar jasno priča, da je dandanes v marsičem že zastarelo, kakor bi tudi bilo vsako drugo dušeslovje iz teh let. Vendar pa moramo priznati njegovemu dušeslovju obilo vrlin in se čuditi, kako se je prilagodila modernim nazorom n. pr. iz Wundt-ove »Grundzüge der physiologischen Psychologie«. Zastarelost pa kaže n. pr. v tem, da se navaja starodavna razdelitev duševnih pojavov: spoznavanje in želenje, čustvovanju pa se ne priznava samostojnosti, ampak se ga prišteva k želenju. Pisal je pokojni Lampe svoje dušeslovje s posebnim namenom, ki nam ga v §. 7 odkrije, ko pravi, da hoče po »enotnem načelu ali principu vse duševne pojave« razložiti. Pojasniti hoče, »ali je v istini neko duševno bitje — duh, v katerem se godijo pojavi, ali je res duša ali je ni. Sele potem more prav razlagati duševne pojave«. Nato se v §. 9. v 8. točkah trudi »sestaviti sicer kratek, a krepek dokaz,« a na koncu pristavi, da so ti dokazi le površni, natančnejši se bodo razvili iz našega razkladanja samega. Ni dvoma, da je razlaga psihičnih dejstev v Lampetovi knjigi vedno zavisna od njegovega metafizičnega stališča, katerih dandanes štejemo kakih 30, ki se medsebojno pobijajo. Vsled tega so psihologi ločili psihologijo od metafizike, ta je postala samostojna empirična veda, ki ne vpraša več, kaj je duša in kako učinkuje na telo, ampak hoče podati kolikor mogoče natančen popoln popis duševnih pojavov. In to je stališče dandanes vseh priznanih psihologov. Spekulativno vpra-

šanje, ki meri na bistvo duše, je dandanes še v povojih in vsled tega prezgodno, ter očituje kakor vsa slična vprašanja, ki so v starem in srednjem veku cvetela, infantilno stanje vede, ki hoče kakor otrok z mnogobrojnimi vprašaji, kaj je to in ono, izvedeti na mah vso skrivnost. Nadalje psihologija dandanes ni niti krščanska niti protikrščanska niti japonska. Priznavajmo že enkrat načelo: popolna svoboda in objektivnost vede, katero je celo skoz in skoz krščanski »Keplerbund« kot prvi dve točki svojega programa določil: 1. Freiheit der Wissenschaft, als unerlässliche Forderung für den Fortschritt des menschlichen Wissens. 2. Objektivität der Forschung, als Vorbedingung ungetrübter (tendenzfrierer) Feststellung und Darbietung der Tatsachen. V drugih očitkih pa ni čutiti krščanske ljubezni.

»Gorenjčevemu« klicu na pomoč se je točno odzval dr. A. Ušeničnik v »Času« zv. 3. s kritiko, kjer navaja sledeče očitke oziroma nedostatke:

1. Metafizično ozadje je evolucionistično in ateistično.
2. S prezirljivo gesto je odklonil Lampetovo enostransko in zastarelo »Dušeslovje«.
3. Nedslednost, ker Bežek s ponosom povdarja, da je opustil zastarelo teorijo o dušnih zmožnostih ter vendar govori o tretji temeljni sposobnosti duševnega ustroja.
4. Drugo poglavje bi naj nosilo napis o zaznavanju namesto o umovanju.
5. Nazori niso vidne zaznave, ampak misli o kaki stvari.
6. Dokaz o nepotrebnosti spominoslovja je ponesrečen.
7. Preslab povdarek med domiselnostjo in spominom.
8. Izraz pasivna domiselnost komaj odgovarja resničnosti: ona je vedno aktivna, le časih bolj nezavestno, časih pa pod vodstvom zavesti in svobodne volje.
9. Definicija razumnosti je napačna.
10. Definicija pojma je slaba.

11. Zelo problematično je modrovanje o tem, kateri sodi so pravi.
12. Kar je res laž, ni nikdar dopustno, tudi ne, da se prepreči večje zlo.
13. Težko bi bilo dokazati, da se je vse prvotno spoznavanje vršilo iz praktičnih nagibov, nagnoski.
14. Evolucionistična trditev, da so nagoni le polagoma pridobljene in potem podedovane dispozicije, ni dokazana.

Prvi, a glavni očitek podpre dr. Ušeničnik s trditvijo, da »Bežek hodi za Ziehenom, ki je ateist in monist, zato je tudi njegovo dušeslovje ateistično.« Da ta argument ne drži, je jasno; vsaj Bežek nikjer ne priznava, da zastopa isto metafizično stališče kakor Ziehen, pač pa omenja v predgovoru svoje knjige, da »sta mu zlasti v mnogočem odprla oči Ziehen in Ebbinghaus.« Kakor da bi moral n. pr. odobravati metafizično stališče, ki ga zavzema dr. Ušeničnik v svoji »Sociologiji«, če sem se marsikaj pri njem učil! Ta nedostatek v svoji oceni uvideva dr. Ušeničnik in vsled tega navaja razna mesta, ki naj prikrito očitujejo »ateistična semena«. Stran 5 piše Bežek »o dogodkih, ki se vrše v »duši« vsakega človeka«. Da »dušo« deva v ušesca, je po dr. Ušeničniku ateistično seme! Mislim, da je Bežek z ušesci pač hotel opozoriti učenca in učitelja na pojem »duše«, katero zadovoljivo označi na str. 70, kjer pravi, da »se človek čuti kot enotno, nerazdeljeno bitje (samobitje), kateremu prisvaja vse misli, vsa čustva in vse težnje, ter ga posamostali z nazivom j a z.« Da, in to zadostuje za psihologijo kot empirično vedo popolnoma, da se duša istoveti s psihičnim subjektom, s psihičnim jazom. (Glej Pfänder, Einführung in die Psychologie in Ozvald, Psychologija). Kaj je pa pravo bistvo duši in kako učinkuje, je vprašanje, ki ne spada v psihologijo ampak v metafiziko, katero mnenje izraža tudi dr. Ozvald

v svoji »Psihologiji« str. 162. Sicer pa bistvo duše razlagati je neplodno delo; kajti ne moremo ga doumeti, ampak le doživeti. Drugo »ateistično seme« je str. 31, kjer Bežek primerja zavest toku. Dr. Ušeničnik pa trdi, da je Bežku »zavest le tok občutov in zaznatkov«, kar je vendar bistvena razlika. Seve sklepa nadalje dr. Ušeničnik, da stoji Bežek na stališču aktualitetne teorije glede duše, ki trdi: psihična dejstva so pojavi, so dogodki. Nasprotno pa trdi substancialitetna teorija: psihična dejstva se porajajo v duši, ki je svoje vrste substanca. Prepir med obema teorijama je večkrat prazno besedičenje, dokler se ne dožene, kaj je substanca, ki naj bode substrat duše. Da duša ne more biti substanca, kakor si jo predstavlja navaden človek, je brezdvomno. Lotze, najmodernejši zastopnik substancialitetne teorije trdi, da je duša spoznavajoča, čustvujoča in stremeča enota. Na ta način je po Külpeju substancialitetna teorija samo po imenu različna od aktualitetne. Da, Jerusalem celo očita zastopnikom substancialitetne teorije materializem, ker vsako substanco si moremo le materialno predstavljati. Sicer pa najdem tudi v Ozvaldovi psihologiji, ki jo rabijo v škofovih zavodih v Št. Vidu, na str. 23, 24, 88 rabo besede »tok« v istem smislu, navedem naj vsaj en stavek: »Nad vse značilna je enotna in vendar neenakomerna obilost tega toka in zlasti še tisto nepretrgano prehajanje iz deja v dej, da le s težavo razbereš posameznosti in medsebojnosti ki jih spaja.« V istem smislu govore Ebbinghaus, Höffding, Wundt, Jerusalem. In celo dr. Lampe govori o duševnih pojavih na premnogh mestih svojega dušeslovja, ki so mu »prehajanje iz stanja v stanje, ali natančneje: iz nepopolnega stanja v popolnejše«, ter še pri-

stavlja, da je »tako razlaganje resnično«; vendar pa nadalje, ne da bi posebej utemeljil upravičenost, presoja psihične pojave po analogiji fizičnih, ter na ta način duševnemu delovanju podtakne »stvar, ki deluje«. — Tretje mesto navaja dr. Ušeničnik na str. 59, kjer Bežek imenuje »um kot stopnjo v razvoju duševnosti«. Bežek uporablja biološko in genetsko metodo, katero imenuje dr. Ušeničnik »evolucionistično, ki hoče vse razložiti potom razvoja. Ni pa pomislil, da je metoda le metoda in da često ni nič bolj enostranskega, kakor metoda. Tudi ta metoda je v svojih mejah res plodovita, a moderni so jo samovoljno uslužili ateizmu in sedaj mora razvojno razlagati tudi to, kar se razviti ni moglo.« Bežek ne trdi nikjer, da so psihični pojavi pri človeku samo višje stopnje podobnih pojavov pri živalih in zato ne prekorači nikjer mej genetske metode, katero uporablja za razlago psihične istinitosti posameznika od otroške dobe do dozorele. Kakor genetska tako tudi biološka metoda služi Bežku za dopolnilo glavne subjektivne metode. Ni dvoma, da so psihični pojavi v ozki zvezi z ohranitvijo našega življenja: saj je velik del našega mišljenja naperjen k cilju, si ustvariti kolikor mogoče prijetno življenje. Ker Bežek nikakor ne prekorači mej biološke in genetske metode, zamore psihična dejstva iz raznih vidikov razlagati ne v škodo, ampak v prid. Dr. A. Ušeničnik podcenjuje napredek v metodi; saj upravičeno trdi dr. Brahn: »Velik napredek v psihologiji je napredek metode.« Tudi jezuit Vogt govori v svoji psihologiji o razvojnih stopnjah psihičnih pojavov str. 10, 11. Pred vsem pa daje dr. Ušeničniku povod Bežkova razlaga нравnih in nabožnih čustev na str. 96—102, da mu očita »ateistični evolucionizem«. Bežek

trdi na str. 97 sledeče: »Zato pa tudi vsaka krepka družba strogo zahteva od vsakega člana brezpozorno vdanost napram tistim omejitvam, ki jih proglašajo za občno obvezne zapovedi in prepovedi, ter te občeveljavne zakone celo izklesava v kamen ali uliva v bron ali zapisuje na pergament. Po teh zapovedih in prepovedih, bodi si zapisanih ali nezapisanih, mora vsak član katere koli družabne organizacije meriti svoje dejanje in nehanje in vsak njegov čin je dober ali zločest z ozirom na to, se li ujema z družabnimi zakoni ali ne.« Dr. Lampe pa na str. 418: »Dalje se tudi zgodaj zave-mo, da velja v vseh naših dejanjih, v naših družbah in razmerah, v katerih živimo, neki red. Vidimo, da se nekaj ujema s tistim redom, drugo se pa ne ujema. Kar se ujema, tisto nam ugaja, kar se pa ne ujema, tisto nam je zoprno. Na ta način se razvije polagoma нравno ali etično čustvo.« In dr. Ušeničnik sam pravi v svoji razpravi: Krščanska etika in narava v Času str. 171: »Ali je pametno, ako človek uničuje pogoje človeškega sožitja? Ni. Človek more biti človek le po družbi in redovito le v družbi, zato mu je narava sama vsadila socialni nagon. Zato je vse, kar je protisocialno, tudi objektivno nemoralno, in vse, kar človek stori vede in hote proti socialnosti, tudi subjektivno nemoralno.« Kje je tukaj razlika? Seve nadalje tolmači dr. Lampe družabni red tako, da »izhaja iz najvišjega bitja, iz Boga.« Isto bi lahko storil Bežek. Da je opustil, je umevno, ker bi prekoračil meje empirične psihologije. Vendar pa pri razlagi nabožnih čustev str. 101 povdarja Bežek, da so »zakoni nravnosti božje zapovedi; zategadelj tudi ni spora med nabožnimi in nravnimi čustvi,« kar pač ne očituje socialnega utilitarizma in tudi ne ateizma. Sicer pa

empirična etika nikakor ni v tako kričečem razmerju z religiozno etiko, oziroma z metafizično etiko, katero hoče samo tu in tam spopolniti. In ravno biološka in genetska metoda uči s sigurnostjo, da je nravnost nezavisna od vere. Dejanje ni nraвно, ker je Bogu dopadljivo, ampak je Bogu dopadljivo, ker je nraвно. Celotomaž Akvinski priznava to trditev. Tudi razlaga o postanku verstev in nabožnih čustev ne ugaja dr. Ušeničniku ter očita Bežku, da mu je »verstvo le izraz čustva.« Schleiermacher je prvi dognal, da se religioznost javlja v raznih čustvih, ki vplivajo na voljo in predstave. Isto razlago najdemo pri Jerusalemu. Tudi dr. Lampe pripoznava religiozna čustva ter trdi na str. 421, da »izhajajo iz spoznanja najvišjega bitja ali višjih bitij sploh.« a meni, da je za človeštvo pogubno, ako »stavi kaka religija za bistvo — zgolj čustva«. S tem sem naštel vsa mesta, ki krijejo po dr. Ušeničniku »ateistična semena«. Trdim nasprotno, na istih mestih lahko vzklijejo »teistična semena. Bežkova razlaga o postanku sôdov na str. 64 in 65 mi daje k temu povod, kjer pravi, da so »koreni iz prva izrazi celih prizorov, o katerih dejanje in njega povzročitelj nista ločena. S takimi koreni pa človek ni več izhajal, zožil je pomen korenu, ki je poslej pomenjal samo tisti predmet, ki je bil središče, jedro prizora, dejanje predmeta pa je označil s posebnim korenem.« S tem je naredil važen korak v duševnem razvoju. Poslej mu je predmet nekako samobitje — individuum — kateremu prav kakor samemu sebi pripisuje sile, s katerimi deluje na svojo okolico, in lastnosti, po katerih se odlikuje mimo svoje okolice.« Porabimo to misel za vesoljstvo: vse je delo mogočnega samobitja — Boga, vladarja vsega sveta, ki je dal

svetu zakone, katerih sam nikdar ne prekorači. Bežkovo dušeslovje se torej ne more imenovati ateistično; saj bi bilo težko verjetno, da bi se v Avstriji na srednjih šolah rabila Jerusalemova psihologija, ki po dr. Ušeničniku krije vsa ta »ateistična semena«. Jerusalem zastopa svetovno naziranje, ki ima isto metafizično ozadje: »Bog je subjekt, katerega predikat je ves svet, on je pravi vir vseh fizičnih in psihičnih dejstev, katerih zakon spoznati je naloga vede in filozofije. Mogoče je to pot, po kateri bi se filozofija in vera združili.« Nadalje najdemo več citatov iz sv. pisma v Bežkovi knjigi in na str. 65 celo stavek: po razsodnosti se človek razlikuje od živali in na str. 70 piše: Bog vidi srce, kar pač ne doni evolucionistično, ateistično. Tudi nad vse nepristranska in laskava kritika dr. J. Bezjaka v »Dom in Svetu« — (v naslednji št. lista pa se uredništvo že opravičuje) — o Bežkovi knjigi dovolj očituje, da so dr. Ušeničnika »ateistična semena« samo nepotrebna strašila in da je njegov prvi, glavni očitek neupravičen.

Očitek nedoslednosti je neupravičen. Dandanes psihologija ne more izhajati brez pomožnih pojmov — in tudi Bežek ne — kakor so pozornost, razsodnost, spomin in volja. Nekaj drugega pa je, »opustiti zastarelo teorijo o dušnih zmožnostih!« Ta teorija je prezirala glavno nalogo psihologije: analizirati, ni ločila med prirojenimi in pridobljenimi zmožnostmi, a nad vse zmotna je v tem, da se poslužuje zmožnosti kot samostojnih bitij, vsled česar nastane velika razkošanost v psihičnem subjektu, ki pač očituje predvsem enotnost. Herbartova zasluga je, da je teorija o zmožnostih za vedno izgini-la iz psihologije.

Napis o umovanju je na mestu, ker označuje najvišjo stopinjo

prve duševne funkcije, zaznavanje pa samo eno medstopnjo.

Nazore rabi Bežek v smislu »Anschauungen«; to pa niso misli. Glej isto razlago pri dr. Lampetu str. 232.

Odstavek Bežkov (o nepotrebnosti spominoslovja) izpričuje, da ni hotel podati strogega dokaza, ampak samo nekako utemeljitev.

Povdarek med domiselnostjo in spominom je v resnici slab, ker ne navaja bistvene razlike: spomin obnavlja predstave, katere smo v tej obliki doživeli, v domiselnosti pa ne.

Bežek vendar imenuje nezavedno domiselnost pasivno kar v prvem stavku.

Definicija razumnosti ni napačna, ker Bežek pristavlja v drugem stavku »smotreni element«.

Bežek ne navaja definicije pojma, ampak razlaga njegov psihološki postanek, kar je samo nekako nadomestilo definicije.

Modrovanje ni problematično, ker dandanes za resničnost te vrste sodov nimamo prav nobenega drugega kriterija.

Glede konvencionalnih laži Bežek ne trdi, da so dopustne, ampak da jih ni enako strogo obsojati.

»Sila kola lomi,« pravimo. Zakaj bi se ne dalo združiti: utile cum dulci? Najnaravnejše je vendar, da je človek predvsem opazoval to, kar se tiče njegovega življenja.

Kdo je dokazal, da niso nagoni polagoma pridobljene in podedovane dispozicije? Čemu tak strah pred razvojni teorijo? »Die Schöpfung«, glasilo katoliškega »Albert-Bunda« piše v marčevi številki t. l.: »Es ist ein Verdienst Haeckels, dass er die Lehre von der Abstammung der Tierarten voneinander zu allgemeinem Ansehen gebracht hat. Es ist weiter sein Verdienst, dass er das »bio-

genetische Grundgesetz« weiter Keimesentwicklung («Ontogene») bekannt gemacht hat, wonach die Keimesentwicklung («Autogenese») die Stammesentwicklung («Phylogenese») oft widerspiegelt. Beides ist von kath. Seite durchweg scharf getadelt worden, obwohl es doch einerseits mit dem Glauben nichts zu tun hat und andererseits viele schwerwiegende Gründe dafür sprechen.«

Zdi se mi, da se dr. Ušeničnik drži načela, ki ga je obelodanil v »Času«, letnik VII., zv. 6: »Gotovo je, da katoliški list nikdar ne sme zanikavati resničnih vrlin kakega pisatelja, najsi bo katoličan ali ne. Toda jih je li dolžan povzdigovati?« Ali se ne pravi to, molčati kratkoma o vrlinah nasprotnika? Kaj čuda, če dr. Ušeničnik s prezirljivo gesto odklanja psihologa, »goriškega geologa prof. Seidla!« Skrajna netaktnost je, smešiti človeka, ki se celo svoje življenje trudi, si priboriti svetovno naziranje, svoje sveto prepričanje. Vse drugače sodi priznani strokovnjak Th. Ziegler v svoji knjigi »Die geistigen und sozialen Strömungen im XIX. Jahrhundert!« Vidim v bodočnosti napredek v večji svobodi in tolerantnosti nasproti vsakomur, da celo nasproti sovražniku, kateremu ne odrekamo pravice!«

Hitim k sklepu. Bežkova knjiga se odlikuje po gladkem in priprostem jeziku, po jasnih pojmi in razlagah. Obilo lepih, originalnih psiholoških izrazov nam nudi knjiga, nekateri so tudi iz češčine, kakor draga, nadoknaditi. Dosledno se držimo po Štreklju pisave: idealizirati, alegorizirati, lokalizirati, abstrahirati!

Z velikim veseljem sem bral knjigo, ki je sad obilnega truda in pisana z veliko ljubeznijo. Nadejam se, da bo imel isti duševni užitek vsak drugi čitatelj. Zato jo

prav toplo priporočam vsakomur, ki se hoče hitro orijentirati v najvažnejših dušeslovnih problemih, posebno pa še našemu učiteljstvu, da bode spoznalo bolj in bolj sebe in s tem tudi mladino, ki jim je izročena v poduk. Saj pravi Schiller (Bežek): »Češ li spoznati se sam, glej, kako se vedejo drugi; druge spoznati hoteč, motri sam svoje srce!«

Našemu pisatelju pa želim obilo krepkega zdravja, da bo mogel ogromno, započeto delo tudi z uspehom končati.

Simon Dolar.

Hrvatski filozof — o temeljih logike.

Logiko so že nekam primerjali onim posameznikom, ki se niso ničesar naučili in ničesar pozabili, češ, logika, odkar je v davnih časih shodila, ni storila ne koraka naprej ne nazaj. A se razvijati da ji tudi ni treba, ker je dovršena stopila med druge, polagoma se izpopolnjuje vede, prav kakor božanska Atena iz Zenove glave.

Nekdo je prikladno omenil, da je z duševnimi strujami kakor z modo: kar je fini svet višjih desetotisočnikov kot že zastarelo pravkar opustil, s tem kmalu začno paradirati vedno širje množice. In tako se je zgodilo, da danes marsikdo, ki se ni ne v sedmi šoli in ne drugače ukvarjal z logiko, menda iz ničemurnosti, rad pobaranta z enačbo: »logično« je nekaj, kar se za zdravo pamet razume samo ob sebi. Ko sem n. pr. pred kratkim na železnici glede potnikovih pravic bil drugega mnenja, nego poslušajoči sprevednik, je oblastni gospod presekala diskusijo z logično sekuro, češ, da ima on prav, to je vendar — »ganz logisch«.

Veščak v stvareh, ki se tičejo logike, dobro ve, da se ima izza polpreteklosti tudi ta veda boriti z resnimi krizami, ki so nje stavbo

parkrat že omajale do temeljev. Resnejša stran te zadeve sicer da-tira že izza Kantovih časov; a is-kro v sod smodnika je pred ne ce-lo 15 leti vrgel göttingenski prof. E. Husserl s svojim delom »Logische Untersuchungen«, ki je lani (1913) izšlo v 2. izdaji. Husserl je, bi rekel Jurčić, vrgel grintavega cvetja pod mi-zo, krog katere so sedeli novejši logičarji, in gostje so se brž razde-lili v dva tabora, psihologi-ste in logiste, ter malone stepli. Vzplamtel je boj logizma zo-per psihologizem, ki še danes ni popolnoma dobojevan, čeprav se že da reči, da tukaj psihologizem podleže.

Psihologizem je tisto, danes zelo razširjeno naziranje, ki — zmotoma — trdi, da je psihologija temeljna veda vse filozofije in lo-gika le panoga, oziroma uporaba psihologije. Psihologizem vsebuje to-le načelno zmoto, da zamenja-va predmete z doznavanjem pred-metov. Zakoni logike, ki izsleduje formalne pogoje, pod katerimi je veljavna ta ali ona misel, veljajo marveč za vse vede, torej tudi za psihologijo. Logika je potemtakem, poleg spoznavne teorije, temeljna veda filozofije. In najznamenitej-šim filozofom, kakor so: Spencer, Erdmann, Lipps, Wundt, Hey-manns, Meinong, po pravici Hus-serl očita psihologizem.

Husserlova knjiga, ki skuša dati vsakemu svoje, t. j. psiho-logiji mišljenje in logiki misli, se zelo težko čita. Zato pa je treba tem iskreneje pozdraviti študijo »Zur Grundlegung der Logik,¹ ki jo je o medse-bojnem razmerju logike in psiho-lo-gije spisal pred par leti sedanj-

profesor na donjogradski gimnazi-ji v Zagrebu, dr. St. Matiče-vić in ki se ob spremstvu dobre volje iz nje izbornou poučih o tem ne samo zanimivem, temveč ve-doslovno tudi nad vse važnem predmetu.

Matičević, ki si je postavil za nalogo, »natančno odkriti točko, kjer neha subjektivno in začenja objektivno« (182), priporoča psi-hologistom te-le Spencerjeve be-sede v resno razmišljanje: »Ako idealist trdi, da to, kar spoznava kot ta ali oni predmet, ni nič dru-gega, nego skupina občutkov v njegovi zavesti, tedaj se ta trditev po svojem jedru ne razlikuje od one, ki pravi, da je krov enakokoten« (33).

Glavni vir zmešnjav, pravi Matičević, je današnja praksa, da se spoznavani predmet ravnaj po spoznavajočem subjektu, torej ne-kak »s cerkvijo okoli križa!«, me-sto narobe. »Kakor so nekdanj ho-teli prodreti, zadej za' predmete in grabiti za zagonetnimi stvarmi tamkaj, tako danes brodijo po subjektu, samo da bi potvorili ob-jekt ter s pomočjo duševnih sil, dispoziacij duha in kako se še zo-vejo vse te prikrite ali javno priz-nane oblike apriori-ja, bit od nas odmaknili in, nam bliže primaknili? videz! Jaz se vriva v ospredje, sili se k raznim poslom in se nad-vladuje, — a nejas se beraško odpravi« (159).

In vendar bi imel za izhodišče služiti — objekt! »Zavzemamo se za objekt proti subjektivnemu po-sezanju v tuje pravice« (100) ali, kakor pravi Laas: »Imamo se uči-ti, ne, ustvarjati!« (129). »Ne do-volimo, da bi subjekt kaj predpi-soval objektu, — kajti objekt kot podlaga sleherne, torej tudi logične objektivnosti, je nekaj či-sto samosvoje danega, ki se kot tako ne da subjektivirati« (82).

Matičević hoče torej logiki za temelj dati fundamentum in re.

¹ Zur Grundlegung der Logik, Ein Beitrag zur Bestimmung des Verhältnisses zwischen Logik und Psychologie, Von dr. Stephan Matičević, Wien und Leipzig 1909. — Obseg: 192 str.

»Zavisnost od objektov je znak vsega logičnega v nasprotju s samo psihologičnim. To objektivno daje logiki izkaznico objektivnega prirodoznanstva tiste vrste, kakor je geometrija, aritmetika itd.« (187).

Pisatelj končuje svojo študijo s simpatičnim stavkom, »da imamo vse svoje znanje o jedru stvari iskati pri stvarih samih.« Goto! Dovolil bi si samo vprašanje, je li ta posel, vsaj kadar gre za stvarne in psihične predmete, naloga logike ali pa — posameznih drugih ved. In jek mi reče: drugih ved!

Spričo te — in še drugih, tukaj neomenjenih — činjenic pa bi vprašanje, ali se je dr. Matičeviću posrečilo, postaviti logiko na trden temelj, moral zanimati.

In vendar je Matičević spis lep književni dar, ki ga ne smemo biti veseli samo zato, ker mu je duševni oče naš človek, ampak zlasti zato, ker je res čeden »prispevek k določitvi razmerja med logiko in psihologijo«, ki je pokazal in dokazal, da mišljenje ni predmet logike, temveč psihologije.

K. O.

Znamenit kongres.

Mednarodni kongres za ljudsko vzgojo in izobrazbo zboruje v Lipskem od

dne 25.—29. sept. t. l.¹ Središče tozadevnim predavanjem in posvetovanjem bo vzgoja in izobrazba mladeži (»der Jugendlichen«). To pa zato, ker »doba od začetka do konca pubertete tvori samosvoje področje vzgojnih vprašanj, ki niso isto, kar vzgoja otrok v ožjem smislu, in tudi ne isto, kar ljudska vzgoja vobče.«

Na dnevnem redu je v prvi vrsti antropologija pubertetne dobe; o tem predmetu govori znameniti mladinoslovec prof. Stanley Hall (Worcester), »eden izmed najboljših poznavalcev te stvarine«. Poleg tega še predavajo: generalfeldmaršal v. d. Goltz o telesni vzgoji, Fr. W. Förster in bivši franc. minister za uk Buisson o moralni vzgoji, E. Meumann o intelektualni izobrazbi, Jerica Bäumer o posameznih psihol. in pedag. vprašanjih ženske mladeži.

V častnem predsedstvu tega kongresa so poleg drugih osebnosti — »naučni ministri vseh velikih evropskih kulturnih držav«.

In kako bomo Slovenci zastopani na tem vzgojeslovnem areopagu?²

K. O.

¹ Po »Zeitschr. f. päd. Psychol. u. exper. Päd.«, 15. letnik (1914), 6. zv.

² Radi vojne »vseh velikih evropskih kulturnih držav« najbrže tega kongresa ne bo. (Op. ur.)

Biologija.

O ploditvi močelk.

Pri infuzorijah ali močelkah je opazovati dvoje vrst plojenja: navadno razmnoževanje potom deljenja in konjugacijo. V prvem slučaju se mala enostanična živalca razpolovi v dve, najprvo se

razdeli jedro in nato plazmatično telo. Pri konjugaciji se pa dva individua pritisneta drug na drugega in njihovi telesi se deloma spojita; na jedru se med tem vrše jako komplicirane izpremembe, ki privedo naposled do tega, da dobi vsak teh konjugiranih individuov

po dve mali jedrci. Po eno teh jedrc menjata živalci med seboj in sicer se spoji izmenjano jedrce z jedrcem, ki je ostalo na mestu. Nato se individua zopet ločita drug od drugega. Iz jedra, ki je nastalo iz združenja stabilnega in izmenjanega jedrca, se po daljših pripravah zopet rekonstruira normalni jedrni aparat, nakar se počne živalica zopet potom navadnega deljenja razmnoževati. Ta konjugacija, ki jo je v 80ih letih odkril francoski zoolog *Maupass*, jako spominja na oploditev jajca višjih živali; tudi tu se združita dve jedri, jedno jajca in jedno semenskega telesa, v eno enoto in nato sledi razvoj plodu potom deljenja jajčne stanice. Konjugacija je torej najprimitivnejša vrsta spolnosti. Da bi umeli pomen in vzrok konjugacije močelk, bi nam bil tudi jasen pomen spolnosti višjih živali. Zato so v zadnjih letih posvetili pojavom konjugacije posebno pozornost. Pred vsem se je bavila monakovska zoološka šola *R. Hertwiga* s temi prikaznimi. Prišli so do nazora, da je konjugacija neobhodno potrebna za osveženje žive snovi. Ako se plode močelke skozi več generacij potom deljenja, oslabi s časom po mnenju monakovske šole njih organizem; če nastopi nato konjugacija se močelke zopet osvežijo in si opomorejo, ako pa ne, degenerirajo s časom in izumro. V življenju močelk bi si torej perijodično sledili doba normalnega zdravega razmnoževanja in doba depresije, starosti; le konjugacija more premagati to depresijo in dati živalcam zopet novo svežo moč. Ta nauk o depresiji, ki naj nastopi, ako se stanice dolgo časa množe potom enostavnega deljenja, je monakovska šola razširila na vsa živa bitja in pomen spolnosti ji je ta, da se z združenjem ženskega in moškega jedra jedrna snov prenove in osveži ter prepreči de-

generacija rase. Tej hipotezi monakovske šole, ki je zadobila precejšnjo veljavo, je pa izpodkopal temelj Američan *Woodruff*, ki je gojil papučico (*paramaecium aurelia*), močelko, ki navadno služi vsem takim poizkusom, brez konjugacije skozi $5\frac{1}{2}$ let, ne da bi bila nastopila kaka depresija. Vse kaže, da je bil vzrok depresijam, ki so jih monakovski zoologi opazovali ta, da niso močelk gojili z zadostno skrbnostjo. *Woodruff* je postopal tako, da je v zdelici gojil eno živalco toliko časa, da se je razdelila; enega potomca je odstranil a drugega je zopet na novo gojil v novi sveži kulturni tekočini; ko se je ta razdelil, je zopet enega odstranil, a drugo papučico del v novo svežo redilno tekočino itd. Ker so bili individui vedno osamljeni, je bilo izključeno, da bi bila mogla nastopiti konjugacija. 4 vrste potomcev je tako gojil *Woodruff* skozi 3340 generacij; živalce so ostale ves čas popolnoma normalne, nikdar ni bilo nobene depresije, po $5\frac{1}{2}$ letih so bile papučice ravno tako sveže kakor iz početka. Da bi *Woodruff* ne bil odstranil vedno enega potomca, nego da bi bila dana možnost, da se od prve generacije vsi individui pod enakimi ugodnimi pogoji nadalje razmnožujejo, tedaj bi bila množina vseh papučic po 3340 generacijah, kakor je izračunal *Woodruff*, tolika, da bi vsebina vseh živalc zavzemala prostor 10 krat večji kakor je vsebina zemeljskega obla! Tako ogromne zmožnosti so v mali kapljici žive snovi! S tem je dokazano, da konjugacija in z njo spolnost ni noben neobhodno potreben činitelj, nego da je protoplazma sposobna pod ugodnimi pogoji se potom deljenja neomejeno razmnoževati. *Calkins* je sicer ugovarjal, da je imel *Woodruff* neko posebno raso papučice, ki sploh nikdar ne kon-

jugira, toda Woodruff je nato vzgajal od potomcev ene svojih petletnih generacij večjo kulturo, v kateri se je v kratkem pojavila konjugacija.

Boverijevi nazori o vzrokih raka (karcinoma).

Raziskavanja o vzrokih raka in drugih smrtonosnih tumorjev so se v zadnjem desetletju lotili s posebno energijo. Skoro v vseh kulturnih državah so ustanovili posebne institute, ki se bavijo izključno z iztraživanjem raka, vendar so rezultati dosedaj še precej nezadovoljivi. Da rak ni bolezen, ki jo povzročajo kaki parasitski organizmi, bakterije ali praživali, je danes že precej ugotovljeno. Sicer so ravno v zadnjem času našli, da morejo pač parasiti dati povod za razvoj raka. Tako je Fibiger opazoval pri podganah, da povzroči neki črv, spiriptera, ki živi v želodcu, da se razvijejo v želodčni sluznici različni tvorji in večkrat tudi rak, toda črv je le prvi povod. Strupeni sokovi, ki jih izločuje, razdražijo sluznico tako, da se počne patološki razvijati. Enako kakor ti sokovi delujejo tudi razne druge snovi, n. pr. parafin; delavci v tvornicah parafina obole večkrat na kožnem raku. Tudi pri dimnikarjih se radi dražljaja, ki ga povzročajo saje, pojavi čisto kožni rak. Toda vsi ti vplivi so le prvi povod. Ako se začne rak razvijati, raste nemo-teno dalje, ne da bi nadalje še delovali ti vplivi. Rak kakor tudi vsi drugi smrtonosni tumorji postaje v tem, da počne staničevina, n. pr. koža ali želodčna sluznica, na kakem mestu nakrat rasti, brez prenehanja rasti; stanice se dele in dele brez vsakih mej, pri tem izgube svoje prvotne lastnosti in zadobe specifično obliko; najprvo je tak pojav komaj s prostim očesom opaziti, toda v kratkem se razvije pogubna grča, ki se vedno

veča in veča; ker začno posamezni deli grče, ki ne dobe zadosti hraniva, razpadati, nastanejo odprte rane, ki se počno gnojiti, kar seveda organizem v kratkem tako oškoduje, da mora podleči. Da so oni gori omenjeni škodljivi vplivi, bodisi parasiti, bodisi strupene snovi, le povod in da leži pravi vzrok raka v stanicah samih, kaže dejstvo, da posamezne stanice grče morejo potom srkalic dospeti v druge dele telesa ter se tam vgnezditi, slično kakor kak zajedalec, in se nadalje razmnoževati, tako da nastanejo pri smrtonosnih grčah v okolišu kmalu nove grče ali metastaze. Vsi ti pojavi pričajo, da gre pri grčah za abnormalne pojave v stanicah, da je premenjen mehanizem deljenja pri stanicah, tako da se razmnožujejo brez prenehanja. Te anomalije v stanicah morajo imeti svoj sedež v oni snovi, ki neizpremenjena prehaja od stanice do stanice, to je v jedru, kajti le na ta način je mogoče umeti, da se defekt, ki ga kažejo rakove stanice, nikakor ne more več popraviti v naslednjih staničnih generacijah, nego vedno dalje postoji. Slične anomalije kakor pri tumorjih kažejo stanice plodov morskega ježka pri gotovih poizkusih, ako smo namreč umetnim potom dosegli, da so se pri prvi delitvi kromosomi abnormalno porazdelili na blastomere. Stanica, ki ima abnormalno število kromosomov, si ne more nikakor več pomagati, ni nobenega sredstva, ki bi omogočilo tu kako regulacijo, nego abnormalno število se radi mehanizma deljenja podeduje na vse potomske stanice ter jih tira naposled v pogin. Ta dejstva so napotila Boverija, da je počel razmotrivati problem raka s stališča citologije. Kakor smo to v zadnjih letih večkrat opazili, so baš odkritja zoologov zdravoslovje silno pospešila, n. pr. raziskave o parasitu malarije, o

parasitu sifilide, in zdi se, da pomenijo Boverijevi nauki novo fazo v znanosti o tumorjih.

Boveri izhaja pri svojih razmotrivanjih od poizkusov s plodom morskega ježka. Ako oplodita jajce mesto enega dva spermija, se pojavijo pri prvi delitvi štirje centrosomi, kajti vsak spermij privede v jajce po en centrosom, ki se pri pripravah k prvi stanični delitvi razcepi v dva. Vsled štirih centrosomov se razdeli jajčna stanica takoj v štiri stanice. Ker se med štirimi centrosomi razvijejo štiri jedrna vretena ali pa celo pet ali šest, se kromosomi pri taki četverni mitoz (delitvi stanice) jako neredno porazdelijo na štiri potomske stanice, nobena ne dobi normalnega števila kromosomov, nego eni stanici manjkajo te, drugi zopet druge kvalitete kromosomov. Kakor je Boveri opazoval, se nobena stanica, ki nima vseh kvalitete kromosomov, ne razvija normalno, nego preje ali sleje degenerirajo njene potomske stanice. Kromosomi, ki so nositelji dednih lastnosti, so namreč kvalitativno različni in sicer je v normalnih stanicah vsaka kvaliteta dvojno zastopana; ako manjka kaka kvaliteta ali je nezadostno zastopana, seveda gotove lastnosti ne morejo priti do razvoja.

Pri smrtonosnih tumorjih je pa jako često opazati abnormalne mitoze, delitve stanic s 3 ali 4 centrosomi. Jasno je, da morajo tudi pri teh delitvah dobiti potomske stanice abnormalne kombinacije kromosomov. Tudi v normalnih staničevinah je tu pa tam opaziti mitoze s tremi ali štirimi poli, pred vsem na mestih, kjer je staničevina razdražena n. pr. pri celjenju ran ali pa na mestih, kjer je staničevina izpostavljena vsakovrstnim škodljivim vplivom. Tako abnormalne mitoze so po Boverijevem naziranju začetek in nepo-

sredni vzrok tumorjev. Razna izkustva kažejo, da morajo biti v stanicah dedne kvalitete, ki regulirajo rast in deljenje stanice. Ako stanici ravno tak kromosom manjka, ali ako je nezadostno ali v prevelikem številu zastopan, mora biti posledica prepočasna ali pa tudi brezmejna rast stanice, in baš slednja lastnost je bistvena za rakove stanice. Vsaka abnormalna mitoza, ki se pojavi v zdravi staničevini torej še ni začetek tumorja, kajti le one konfiguracije kromosomov, kjer je kvaliteta, ki vodi deljenje, oškodovana, morejo dati stanici patološko smer grče. Najčešče bo pa posledica abnormalne mitoze, da potomske stanice degenerirajo, ne da bi se nadalje množile.

Da se pojavijo v zdravi staničevini abnormalne mitoze, je treba po Boveriju dveh momentov. Najprvo mora delovati na normalno stanico, ki se baš počenja deliti, kak škodljiv vpliv, mehaničen ali kemičen, tako da preneha stanica z deljenjem; njen centrosom se je pač podvojil, isto tako tudi število kromosomov, a telo je ostalo nedeljeno. Drugi moment je potem kak vpliv, ki napoti tako dvomočno stanico, da se počne v drugič deliti. Ker ima taka stanica dva centrosoma, ki se pri početku nove delitve zopet podvojita, se mora razviti četverna mitoza, čije posledica so abnormalna porazdelitev kromosomov na štiri potomske stanice. Ako slučaj nanese, da je pri eni teh potomskih stanic baš kromosom, ki vodi deljenje, pomanjkljivo zastopan, je dan temelj za razvoj tumorja. Od porazdelitve drugih kromosomskih kvalitet na tako stanico zavisijo specifične lastnosti tumorja. Oba omenjena momenta sta eksperimentalno preizkušena. Pa tudi drugi momenti lahko povzročijo, da potomske stanice ne dobe normalne konfiguracije kromosomov. Kemični vpli-

vi morejo privedi do tega, da gotovi kromosomi degenerirajo; za to možnost govore poizkusi bastardacije pri morskih ježkih. Ali pa nastopijo asimetrične delitve stanic, kjer se nekateri kromosomi prepozno razdele, tako da preidejo samo v eno potomsko stanico, dočim druga stanica ne dobi ničesar od te kvalitete.

Da imajo stanice raka in drugih tumorjev res abnormalna števila kromosomov kažejo raziskavanja o velikosti jader njihovih stanic. Velikost jedra stoji namreč vedno v gotovem razmerju s številom kromosomov in izražanja so dognala, da so jedra stanic tumorjev po velikosti različna od jader staničevine, iz katere je vzklil tumor. Pa ne samo ta točka, vse citološke posebnosti, ki jih je opazovati pri stanicah tumorjev, se najlepše ujemaajo z Boverijevo teorijo, povsodi gre za pojave, kakor jih je opaziti v stanicah plodu morskega ježka z abnormalnim številom kromosomov.

Število kromosomov pri človeku.

O številu kromosomov pri človeku imamo že večjo množino izkustev, vendar se zdi da rezultati do sedaj še niso popolnoma sigurni. Človeške stanice so namreč relativno jako majhne in ker je število kromosomov precej veliko, niti najjačje povečave ne zadostujejo za popolnoma jasno analizo. L. 1892 je Bardeleben trdil, da je 16 kromosomov. Flemming jih je naštel l. 1897 24. Wilcox je našel brojeve 18 in 19. Duesberg je l. 1906 potrdil Flemmingov rezultat; opazoval je pri delitvi semenotvornih stanic 12 kromosomov, kar odgovarja broju 24 za druge telesne stanice; semenotvorne stanice imajo namreč vedno le polovično število, ker se v njih po dva in dva kromosoma spojita. Natančneje je l. 1910 preiskal Guyer razvoj

človeškega semena. Našel je, da je normalno število kromosomov v telesnih stanicah moža in semenjskih prastanicah (spermatogonijih) 22. V semenotvornih stanicah (spermatocitah) je opazoval po 12 kromosomov, ki se pri razvoju semena tako porazdele, da se 10 kromosomov razpolovi, dočim preideta 2 kromosoma nedeljena le v eno semensko stanico; razvijejo se torej dvojni spermatozoidi, z 10 in z 12 kromosomi. Ona dva kromosoma, ki se pri spermatogenezi ne delita, sta torej spolna ali akcesorična kromosoma. Za ženske telesne stanice bi torej veljalo število 24, ker imajo ženske stanice vedno dvakrat toliko akcesoričnih kromosomov kakor moške. Zrelo jajce bi imelo 12 kromosomov; ako je oplodi spermij z 12 kromosomi, se razvije bitje, ki ima $12 + 12 = 24$ kromosomov, torej žensko dete, po oploditvi s spermijem, ki ima 10 kromosomov, pa bitje z $12 + 10 = 22$ kromosomi, t. j. moško dete. L. 1912 je pa Winiwarter priobčil jako vestne raziskave o razvoju človeškega semena. Nabroil je v semenjskih prastanicah 47 kromosomov. Pri spermatogenezi se 46 kromosomov paroma spoji, a eden ostane osamljen in igra ulogo spolnega kromosoma, tako da nastopi v semenotvornih stanicah 24 elementov. Razvijo se dvojni spermiji s 24 in s 23 kromosomi, prvi določajo ženski a drugi moški spol. Winiwarter je preiskal tudi ženske stanice in sicer jajčne prastanice nekega ženskega embriona; naštel je tu 48 kromosomov. Po teh raziskavanjih, ki napravljajo vtisk, da so zelo zanesljiva, bi imel človek torej v moškem spolu 47 a v ženskem 48 kromosomov. Sicer je gotovo jako čudno, da je Guyer naštel za polovico manj kromosomov; morda je to razliko med Guyerjem in Winiwarterjem tolmačiti ta-

ko, da so imeli pač njiju objekti res različno množino kromosomov; Guyer je namreč raziskaval stanice ameriškega zamorca, dočim je Winiewarter proučil spermatogenezo pri Evropeu. Že dolgo je znano da postojе pri konjski glisti dve varieteti, ena z 2 a druga s 4 kromosomi, in jako verjetno je, da imajo tudi človeške rase različne množine kromosomov.

Pred kratkim se je pa oglasil Američan Wieman, ki je brožil kromosome v raznih telesnih stanicah človeka ter našel jako različne številke, v jetrih baje 34, v možganih 33, v konektivni staničevini 34, v nosni sluznici 38. Slike, ki jih priobčuje sicer niso posebno zanesljive, sicer je pa lahko mogoče, da se v poznejšem razvoju v telesnih stanicah nekateri prvotno ločeni kromosomi združijo in potem seveda imponirajo kot en kromosom, kakor sem to jaz opazoval pri telesnih stanicah nekega morskega polža. Potem bi se Weimanova opazovanja ujemala z Winiewarterjevimi in bi torej mi imeli svoje dedne lastnosti razdeljene na 24 oziroma 23 parov kromosomskih kvalit.

O določitvi spola pri *bonellia viridis*.

O silno zanimivih in jako eksaktnih opazovanjih in poiskusih glede določitve spola pri nekem morskem črvu poroča Baltzer. Ta zoolog se že dolgo bavi s študijem gefirejev, neke jako raznolike skupine morskih črvov. Posebno čuden je črv *bonellia*. Razlika obeh spolov je tu naravnost neverjetna. Ženski črv je živo zelene barve ter ima jajčasto telo z dolgim rilcem, na čegar proširjenem koncu so usta. Cel črv ima dolžino 30—50 cm. Moški črv ima pa komaj dolžino 5 milimetrov, brezbarven je ter ima valjčasto telo; notranji ustroj kaže pomanj-

kanje čreva, samo spolni organi izpolnjujejo vso notranjost telesa. Redilnih organov ti črvički ne potrebujejo, ker žive parasitično v spolnih organih, v maternici, ženskih črvov! *Bonellia* leže jajca in po oploditvi se razvijejo iz njih male larve, ki imajo po celem telesu migetalkе ter plavajo na okoli kakor male močelke. Kakor je Baltzer dognal, so te larve spolno popolnoma indiferentne, iz njih se morejo razviti ženski kakor tudi moški črvi, kakor so baš prilike. Ako je del v akvarij, v katerem so bile take larve, več odraslih samic, tedaj so se larve v kratkem obesile na rilec samic ter so se razvile v 4—5 dneh v moška bitja. Ko so ti samci dovolj razviti, zapuste rilec ter zlezajo v maternico, kjer nadalje žive. Larve, ki jih je Baltzer izoliral, da niso imele prilike oprijeti se odraslih samic, so se pa polagoma razvile v ženske črve. Jako čudna bitja so nastala, ako je Baltzer pustil, da so se larve pač za nekaj časa obesile na rilec samice, a jih je potem zopet ločil od ženskega črva in jih izoliral. Ako so sede le larve le pol dneva na rilcu, so se razvili iz njih skoro normalni ženski črvi. Če so ostale približno en dan na rilcu, tedaj so nastala iz njih čudna dvospolna bitja, ki združujejo v sebi znake samice in pritlikavega samca! Cel serijo takih tvorb z vsemi prehodi od normalne samice do normalnega samca je Baltzer proizvel na ta način eksperimentalnim potom. Čim dalje so sede le larve na rilcu, tem bolj se približujejo po končanem razvoju samcem, čim preje jih je ločil od samice tem več ženskih lastnosti in znakov imajo nova bitja. Te prehodne tvorbe nam omogočijo popolno homologizacijo organov ženskega in moškega črva, prvi slučaj, da je mogoče eksperimentalnim potom dokazati natančno ho-

mologijo dveh tako različnih organizmov.

Kateri činitelj odločuje, naj se li razvije iz indiferentne larve samec ali samica, je tu tudi popolnoma jasno. Samci se razvijo, ako so se larve oprijele rilca; rilec samice torej izločuje neko stopijo v akcijo moške kvalitete. Da je res tako, je dokazal B a l t z e r na ta način, da je iz več rilcev ženskih samic napravil ekstrakt ter gojil larve v tej tekočini. Pokazalo se je, da deluje tak ekstrakt slično, ko da so se oprijele larve rilca samice, nastali so moški individui, torej nedvomen dokaz, da je v istini neka snov, ki jo rilec izločuje odločilni činitelj. Seveda je ta činitelj le povod, da se razvije moško bitje; larve so prvotno indiferentne, one imajo latentne ženske in moške lastnosti, ona snov le povzroča, da pridejo moške kvalitete na površje in potisnejo ženske faktorje v ozadje.

O vplivu žive snovi na delovanje nekaterih encimov.

Encimi so snovi, ki vodijo v živih bitjih razne kemične reakcije, n. pr. probavo, tvorbo maščobe itd. Nekateri encimi se nahajajo in delujejo vedno le v stanicah, encim, ki vodi razkrajanje glikogena v jeternih stanicah pripada tej skupini. Ako take encime ekstrahiramo iz stanic, tedaj je opaziti, da delujejo popolnoma enako kakor v življenju; funkcija teh encimov torej ni nikakor vezana na kak drug življenjski pojav, bodisi v živi stanici, bodisi v retorti, povsod gre encimska reakcija isti tek. Nekaj malo takih kemičnih pojavov je pa, kakor najnovejša raziskavanja mladega heidelberškega fiziologa W a r b u r g a kažejo, vse drugače vezanih na živo protoplazmo; take reakcije so alkoholsko vrenje, ki

ga povzročajo kvasne glivice z razkrajanjem grozdnega sladkorja v alkohol in ogljikov dvokis, in pa pred vsem ena najvažnejših reakcij živih bitij, dihanje t. j. vsprejemanje kisika ter oddajanje ogljikovega dvokisa. Glede kvasa je trdil P a s t e u r, da vretje ni navadna reakcija encimov, nego da je razkrajanje sladkorja vezano neposredno na življenske pojave kvasnih glivic. Ta nauk se je izkazal kot napačen, ko je B u c h n e r napravil iz kvasnih glivic izvleček, ki je ravno tako povzročal vrenje, kakor žive glivice. Cimazo je nazval B u c h n e r ta encim, ki ga je v kvasnem ekstraktu izoliral. Toda ipak je bilo opaziti neko razliko med delovanjem cimaze in drugih encimov. Dočim drugi encimi z enako hitrostjo delujejo, bodisi da so zatvorjeni v živih stanicah, bodisi da jih imamo v retorti, razkrajajo mrtva cimaza mnogo počasneje sladkor kakor pa žive glivice. B u c h n e r je sicer to tako tolmačil, da žive glivice vedno na novo stvarjajo nadaljnje množine encima, ekstrahirana cimaza pa da se ne more nadalje množiti, zato razlika v hitrosti reakcij. Toda W a r b u r g je pokazal, da ta razlaga ne zadene pravega, kajti ako se i prepreči, da se glivice hranijo ter tvorijo novo snov, je vendar reakcija v življenju mnogo hitrejša kakor in vitro. Kakor sledi iz W a r b u r g o v i h izražanj in poizkusov, je delovanje teh encimov vezano na mikroskopski ustroj žive snovi, na nje strukturo. Protoplazma ni neka enolična tekočina, nego ima posebno strukturo, kakor tanko omrežje so nameščene gostejše snovi v redkejši plazmatični tekočini in baš od takih struktur je odvisno pospešenje delovanja encimov, ki ga je opazovati v življenju. W a r b u r g se je posebno obširno bavil z dihanjem. Tudi dihanje vo-

dijo namreč posebni encimi, tako-zvane oksidaze. Proučeval je ta pojav na krvnih telescih in na jajcih morskega ježka. Krvna telesca dihaajo izven telesa ravno tako, kakor ako se pretakajo po žilah, ona sprejemajo kisik in oddajajo ogljikov dvokis; množine teh plinov je jako lahko izmeriti. Ako ohladimo krvna telesca, da zmrznejo, ter jih potem zopet hitro razgrejemo na normalno telesno toploto, tedaj počijo njihove membrane, tako pa njih protoplazma izstopi; ipak ohrani protoplazma svojo finejšo strukturo, samo da imamo sedaj mesto diskretnih stanic enotno gosto tekočino. Ta tekočina diha z isto hitrostjo kakor nepoškodovana krvna telesca. Ako pa to tekočo plazmo centrifugiramo, tako da se strukture sesedejo na dnu a na vrhu ostane samo redka tekočina brez strukture, tedaj je po Warburgovih izkustvih hitrost dihanja tem večja, čim nižja je plast. Površne plasti, ki imajo dihalni encim raztopljen brez vsakih struktur, dihaajo tako počasi, da je to komaj še mogoče doznati, dočim najnižje plasti, kjer so strukture zgoščene, ravno tako hitro dihaajo, kakor normalna krvna telesca. Warburg je strukture tudi tako odstranil, da je krvna telesa strl s finim peskom; hitrost dihanja je tu silno padla, dasi se kemično ni ničesar izpremenilo.

Pri plodu morskega ježka je dognal Warburg, da je dihanje tem hitrejše, čim večje je število stanic, dasi je absolutna množina žive snovi vedno enaka. Plod, ki ima 1000 stanic diha trikrat hitrejše kakor nerazdeljeno jajce. Snov se pri tem ni nič premenila, premenila se je le njena struktura, ona množina snovi, ki je v jajcu združena v eno veliko stanico, je v plodu porazdeljena na toliko in toliko malih stanic in od tega mo-

menta je torej hitrost dihanja odvisna. Največjo ulogo igra struktura površine, kakor to kaže poizkus, ako denemo neoplojeno jajce v kako razredčeno alkalično raztopino; dihanje na mah postane stokrat hitrejše. Alkalična raztopina prav nič ne pronica v jajce, kar se izpremeni, je le površna plast, snov jajca ostane neizpremenjena torej tudi množina encimov; struktura površine tu odločuje. Enako je Warburg proučil tudi alkoholsko vrenje in pokazal, da tudi v kvasnih glivicah igra struktura največjo ulogo.

Iz Warburgovih izkustev torej sledi, da gre pri delovanju teh posebnih encimov, pri dihanju in pri alkoholskem vrenju za pojave, ki niso zgolj kemične narave, nego da igrajo tu tudi fizikalni činitelji važno ulogo. Koloidalna kemija nam more dati nekaj podatkov, kakšen je pač ta vpliv struktur v živi snovi. Pri koloidalnih razpustinah je namreč opaziti lastnost, da se razne raztopljive snovi ne porazdele enakomerno v teh razpustinah, nego se tesneje združijo z eno sestavino (fazo) koloidalne zmesi. Adsorpcijo zovemo to prikazen. Slično so najbrže tudi oni encimi adsorbirani in zgoščeni na strukturah žive snovi, kar mora seveda vplivati na hitrost njihovih reakcij.

Euanthropos dawsonii. V uimevanju človeške filogenije smo dospeli zopet za precejšnji korak dalje. V prejšnjem letu je našel A. S. Woodward v Piltdownu na Angleškem čeljust nekega človeškega bitja, ki se še mnogo bolj približuje antropoidnim opicam, kakor vse druge dosedaj poznane izkopine. Čeljust je precej šibko ustrojena; nje zadnji deli spominjajo na človeško čeljust, dočim kaže prednji del obliko, ki je tipična za šimpanza. Že homo heidelbergensis in neanderthalensis ka-

žeta jako pomanjkljiv pomol; toda poltdownski človek, ki ga je Woodward nazval evantropus dawsonii, ju v tem še mnogo nadkriljuje. O pomolu tu sploh ni sledu, nego čeljust se polagoma zožuje proti prednjemu koncu, kar kaže, da je moral ta pračlovek imeti gobec kakor prava opica. Od zobovja sta bila ohranjena le dva kočnjaka, ki sta pa v svojem ustroju tipično človeška. Ipak je sklepal Woodward, da je radi čudno ustrojene skranje treba to čeljust rekonstruirati tako, da štrle prednji zobje slično naprej kakor pri šimpanzu. O tej Woodwardovi dedukciji so v početku precej dvomili, toda pred nekaj tedni se mu je posrečilo najti še dva zoba očnjaka. Ta nova najdba popolnoma potrjuje pravilnost Woodwardove rekonstrukcije. Očnjaki so stožčasti in malo zakrivljeni; njih oblika in velikost kažeta, da so štrleli preko drugega zobovja, kakor je to opaziti pri antropoidnih opicah. V gotovih znakih spominjajo ti očnjaki na očnjake človeškega mlečnega zobovja. Plast, ki so v nji ležali ti ostanki, je rjav, železnat pesek; kakor kažejo kosti drugih živali iz te plasti, gre tu za tvorbo, ki je na meji med terciarno in diluvialno periodo. Ta nova izkopina je najbrže najstarejši dosedaj poznani ostanek naših neposrednih prednikov. Zelo važna je ta čeljust radi tega, ker kaže toliko sličnost z antropoidnimi opicami. Izkopine poslednjih let v Krapini, v Heidelbergu itd. so bolj in bolj utrdile razor, ki ga je prvi izrekel Klapatsch, da človek ni neposredni sorodnik antropoidnih opic, nego da sta današnji človek in antropoidne opice panogi, ki sta se v dveh različnih smereh razvili iz skupnih prednikov. Poltdownska čeljust bo pač ta nauk nekoliko premenila, ona kaže da je sorodnost med človekom in antropoid-

nimi opicami dokaj večja, kakor so dosedaj sodili, da je najbrže iskati naših prednikov v terciarni dobi v formah sličnim današnjemu šimpanzu.

Zavod za eksperimentalno biologijo.

Jeseni se otvori v Berlin-Dahleunu zavod za eksperimentalno biologijo iz sredstev cesarske znanstvene ustanove. Nemški cesar je namreč pred nekaj leti povabil razne pruske veleindustrije in veletržce, da ustanove fond, ki naj služi v svrhu snovanja prirodoslovnih in medicinskih zavodov po vzoru, kakor sta jih ustanovila v Ameriki Carnegie in Rockefeller. I. institut, ki naj bodo zgolj za znanstvene raziskave, ne kakor vseučiliški instituti, ki služijo poleg znanstvenih raziskavanj tudi naučnim svrham. Glavni namen pri snovanju teh zavodov je ta, dati prvim učnjakom mesto, kjer lahko brez vseli naučnih obveznosti popolnoma neodvisno in nemoteno delujejo ter se popolnoma posvetijo svojim raziskavam. Sredstva cesarske ustanove so tako izdatna, da je mogoče člane teh zavodov mnogo boljše plačevati, kakor pa so navadni dohodki vseučiliških profesorjev. Razun tega so tudi dotacije institutov tako velike, da stoje za znanstveno opremo, za aparate, za material itd. malodane neomejene svote na razpolago. Do sedaj so ustanovili kemični institut, v katerem deluje Emil Fischer, slavn raziskovalec beljakovin, institut za eksperimentalno terapijo pod vodstvom serologa Wassermannja ter fiziološki institut z Nerustom na čelu. Biološki institut, ki ga ustanove pod vplivom enquete, ki jo je inavguriral W. Roux, je namenjen eksperimentalnim študijam: raziskavam o dednosti, raziskavam o kromosomih, razvojni me-

haniki in kemični fiziologiji stanic v smislu J. Loeba. Najprvo so pozvali kot vodjo tega zavoda würzburgskega zoologa Boverija; toda žal niso hoteli zadovoljiti vsem njegovim zahtevam, vsled česar je odklonil. Nato so vzeli za prvega vodjo botaničarja Corresa, ki je bil dosedaj v Münstru; priobčil je dolgo vrsto fundamentalnih poizkusov o dednosti in o mendelskem podedovanju pri rastlinah. Drugi ravnatelj postane Boverijev učenec Spemann, do sedaj profesor zoologije v Rostocku, bavi se izključno z razvojno mehaniko. Poleg teh dveh mest so še 3 mesta oddelnih predstojni-

kov, ki bodo tudi popolnoma neodvisni; ta mesta zasedejo monakovski izr. profesor zoologije R. Goldschmidt, z nalogo, da vrši poizkuse o dednosti pri živalih, profesor C. Herbst v Heidelbergu kot vodja citološkega oddelka in fiziolog Warburg za kemično fiziologijo stanic. Vsakemu teh učenjakov bo pridelenih več asistentov in pomočnikov. Fond za biološki zavod znaša nad 3 milijone, tako da sredstev ne bo primanjkovalo. Navedena imena nam pričajo, da je pričakovati od te institucije najlepših uspehov.

Boris Zarnik.

Politična ekonomija.

Trgovskopolitično razmerje med Avstroogrsko in Balkanom.

Ko je Avstrija l. 1865 radi zapadnoevropskih trgovinskih nagodb Carinske zveze izgubila svojo diferencialno prednost v Nemški zvezi, se je za nekaj let pridružila carinskim svoboščinarjem. Tudi to pot je bil merodajen interes Ogrrov, zlasti ogrskega žitnega eksporta. Sledilo je splošno evropsko padanje industrijalnih carin, doba nagibanja k svobodni trgovini in potem t. zv. „Gründungszeitalter“ s svojim velikim polomom l. 1873. To vse je pa moralo roditi preobrat. L. 1876. je Avstrija odpovedala vse svoboščinarske trgovinske nagodbe in 1878 je že deloma uvedla zaščitno carino za industrijske izdelke. Vendar Ogrska, ki se je v kratkih letih prelevila iz prepričane svoboščinarke v radikalno zaščitničarko, to pot še ni prodrla s svojo zahtevo za carino na žito in moko, naperjeno proti ruski konkurenci. — S sedanjim nemškim zaveznikom takrat razmerje ni bilo baš pristržno. Od 1876—1890

je trajala med Avstroogrsko in Nemčijo močna trgovskopolitična napetost, in 3 ali 4 krat je v tej dobi celo grozila avstrijsko - nemška carinska vojna, ki so jo obojestransko le iztežka odvrčali z raznimi prednostnimi klavzulami. Dunaj in Berlin sta postajala vedno bojovitejša, četudi so se jeli oglašati številni glasovi, ne le za mir, marveč celo za nemško - avstrijsko carinsko zvezo, ki je, kakor znano, ena glavnih točk vsenemškega programa, ki je v tistih letih i. oficialni Avstriji veljal domalega kot veleizdajalski.... Nemškemu tarifu l. 1879 je sledil 1882 mnogo višji avstrijski, ki je že uvedel carino na žito in moko in ki je nameraval odvrniti ves avstrijski uvoz in izvoz od Hamburga na Trst in Reko. Nemčija je zopet odgovorila z nekaterimi poviški, nato pa zopet Avstrija s tarifom l. 1887, ki je bil mnogo ostrejši, nego so to celo zahtevali interese, — saj je Ogrska s tem tarifom hotela Nemčijo ustrašiti. Carina na vse industrijske in agrarne produkte se je močno zvišala. Decembrska nagodba

1891 med Avstrijo, Nemčijo in Italijo je končno prepovedala nadaljna zvišanja do 1903, ne da bi bila kaj bistvenega izpremenila. Tako smo obdržali previsoki specializirani vsezaščitniški tarif, ki je pač zelo podprl industrijo in povzročil rast industrijskega podjetništva, zato pa tudi veliko draginjo, (to sicer v zvezi z drugimi pojavi) in dalekosežna nasprotja z Rusijo in Srbijo ter celo avstro-srbsko t. zv. carinsko vojno, t. j. carinsko retorzijo l. 1905., (vkljub temu, da so se decembrski nagodbi pridružile Švica, Belgija, Srbija in Rumunija, tako, da se je ta pogodba jela imenovati „Sistem srednjeevropskih trgovinskih nagodb“ z 12 letno dobo, ki se je radi Bülow-ove obnove 1904 z maksimalnim in minimalnim omejenjem in radi s to obnovevijo združene notranjepolitične situacije v Nemčiji razširila in da traja od srede l. 1906 do konca ominoznega l. 1917, ko zapadeta tudi avstroogrsko in ogrsko-hrvatska nagodba). Ta tarif je prvič pokazal veliko gospodarsko nasprotje med Avstroogrsko kot velesilo in med gospodarsko neodvisnim balkanskima državama Srbijo in Bolgarijo in je avstrijskosrbska carinska vojna iz l. 1905 prvi spopad dveh smeri, ki so morale roditi današnji konflikt, čim je postalo jasno, da se zadeva ne da rešiti pogodbenim potom. Važno je, da je bil povod tej carinski vojni — carinska unija Srbije z Bolgarijo. Razventega se v monarhiji vedno poostruje nasprotstvo obeh državopravno samostojnih tvorb, Avstrije in Ogrske. Ogrska je prodrla s svojo zahtevo za visoko agrarno carino, ki zadene le Avstrijo, ta pa ščiti svojo industrijo z visokimi industrijskimi carinami, v čemur jo Ogrska zopet ovira — zlasti z nagodbo iz 1907 in zahtevo po lastni notni banki —, ker si hoče ustvariti lastno industrijo. Poleg Cislitvanske trpe pod tem stremljenjem zlasti tudi

kraljevina Hrvatska, Herceg - Bosna in naš kmečki, pa ne agrarni narod.*)

Položaj je torej ta, da je Avstroogrsko od l. 1891 naprej v primeri s svojim tarifom od 1882 in 1887, v zvezi z Nemčijo in Italijo „zmerno“ četudi še previsoko in preobširno zaščitniška; da je sedanji tarif za ogrsko agrarstvo in za avstrijsko industrijo zelo oober, ker visokozaščitniški, manje ugoden za ogrsko industrijo, ki si zopet pomaga pri avstro-ogrski nagodbi, in zelo neugoden za avstrijskega malega in srednjega kmeta, splošna carinska tendenca Avstro-Ogrske pa je ta, v zvezi z omenjenimi državami ohraniti s „srednjeevropskim gospodarskim udruženjem“ (1891/1904) „enotnost gospodarskega prava, zblizanje skupin interesov, enotno obnašanje držav v važnih mednarodnih gospodarskih vprašanjih“ (Philippovich), n. pr. glede prednostnih klavzul, — vse to pa z načelnim izključevanjem vsakega stremljenja carinskim zvezam.

Vprašanje nastane: Kakšno stališče zavzame Avstroogrsko napram srbskobolgarski carinski zvezi, kakor je bila sklenjena med Belimgradom in Sofijo l. 1905, oziroma v kakšni trgovskopolitični situaciji se nahaja Avstroogrsko sedaj, 1914, napram Balkanu, ali bolje, napram Srbiji in Bolgariji? To vprašanje, koje obravnava Stojanov v svoji brošuri,**)

*) (Gl. načrt gospodarskega stanja Slovencev od dr. J. Agneletta v današnjem zvezku Vede ter spise: Matlekovits, Zollpolitik d. österr.-ung. Monarchie u. d. Deutschen Reiches; Bazant, Handelspolitik Oest.-Ungarn; Grünberg, Handelspolit. Beziehungen Oesterr. zu den Ländern d. untern Donau; Philippovich, Oesterr. ung. Handelspolitik u. d. Interessen Oesterreichs; Schmoller, Grundriss, za zgor. izvajanja str. 632 et sequ.)

**) Die handelspolitische Situation d. Balkanstaaten gegenüber Oesterreich-Ungarn.

je eno temeljnih vprašanj avstroogrške splošne politike, in je bilo za sedanji oboroženi konflikt vkljub nastalemu srbsko-bolgarskemu sovražstvu soodločilno poleg samopolitičnih vprašanj, zlasti pravočasnega varstva integritete monarhije.

Poleg gori kratko očrtanega carinskega položaja Avstroogrške si moramo pred vsem predložiti še druge momente: Visoko pasivnost avstroogrške trgovske bilance, t. j. primerjave uvoza in izvoza blaga, in neugodno stanje naše plačilne bilance, t. j. primerjave vseh medsebojnih plačil tu- in inozemstva; nadalje visoko, izmed vseh evropskih držav v Avstriji najvišjo draginjo,*) koje vzrok je ta, da smo v splošnem prenehali izvažati in da uvažamo, na moteno industrijsko življenje,**) ter staro in čisto resnico, ki je postala že značnica (Schlagwort), da je Balkan naš skorajda edini izvozni trg, edina trgovskopolitična avstroogrška kolonija, in da mora to ostati. (Odtod avstroogrsko „stremljenje do Soluna“.)

Ni tu mesta, niti ni sedaj čas za ekspertoracije o notranje- in zunanjepolitičnih dogodkih v Avstriji in na Balkanu v dobi od 1905 do danes, ker ima sedaj besedo ultima

garn. Dargestellt auf der Grundlage des bulgarisch-serbischen Zollunienvertrages vom 9. Juli 1905. Von Dr. r. er. pol. A. Stojanov, v. Abteilungschef im Handels-, Gewerbe- und Arbeitsministerium, Bulgarien. Wien 1914. Verlag M. Perles.—Str. 108. cena? 8*.

*) Gl. Mario Alberti, Il movimento dei prezzi e dei salari nell'anno 1911 a Trieste, con confronti internazionali. Trst, E. Vram, in isti, Quando aumentano i prezzi. (Piccolo št. 11622).

**) Gl. Dr. Emil Brezigar, Razvoj konjunktura in depresije v Avstriji od 1897—1911.—Veda IV. št. 1, 2, 3, (1914). in isti, Die wirtsch. Konjunktur- u. Depressionswellen in Oesterreich seit dem Jahre 1896.—Zeitschrift f. Volkswirtschaft, Sozialpolitik u. Verwaltung, XXIII., 1914.

ratio, orožje. Za avstroogrsko stališče je pa važno, kaj pomeni pojem bolgarskosrbske carinske zveze za ti dve državi.

Vsaka država skrbi s svojo carinsko politiko zlasti za to, da najde domača produkcija dovolj močan tuzemski trg, t. j. da je gospodarsko ozemlje države dovolj široko za temelj od inozemstva neodvisni produkciji in konzumpciji. Kjer tega ni, se skuša ozemlje razširiti z zvezo z drugim ozemljem. S tako zvezo se specializira in poceni produkcija, povišata promet in gospodarska ter politična moč države in se zenostavi populacijska, izseljeniška in kolonizacijska politika. S carinsko zvezo ali carinsko unijo se ustvari napram inozemstvu kompaktna carinska jednota, ki je velike važnosti vkljub raznim prirodnim in tehničnim težavam. Z bolgarskosrbsko unijo bi bila torej napram Avstriji ustvarjena carinska zveza, ki bi bila obrnjena naravnost proti dosedanemu avstroogrskemu gospodarskemu uplivu na Balkan: Dosedanja „industrijalna kolonija“ se je hotela osamosvojiti in sprejemati avstroogrške industrijske izdelke le pod pogojem, da jej Avstroogrška dovoli uspešno konkurenco lastnemu agrarništvu, zlasti Ogrskemu*). Dobro je označil naš temeljni gospodarski položaj napram Balkanu Stojanov sam v predgovoru: „Avstroogrski eksport obstoji iz fabrikatov, katerih najprirodnejši trg je ravno Balkan. Da pa je balkanski trg za Avstrijo tako važen, ne povzroča le njegova razširjenost in razvojna zmožnost, marveč zlasti tudi to, da Avstroogrška sploh nima nobenega nadomestka za morebitno izgubo tega trga. Iz te velike važnosti sledi tudi neka slabost trgovskopolitičnega stališča monarhije napram Balkanu. Sklenitvijo srbskobolgarske carinske unije bi se to stališče še poslabšalo,

*) Razlikujem med pojmom agraren itd. in kmetijski itd.

tako, da bi obe državi mogli monarhijo prisiliti h koncesijam. Vrhu tega je za monarhijo neugodno prodiranje Nemčije in splošni svetovni trg. Ker je Avstroogrška postala za žito importna država, bi morala po vzgledu Nemčije odpraviti žitno carino, saj bi že ozir na potrebe (nad 50 milijonskega) prebivalstva moral državo odvrniti od te vrste agrarne visokozaščitne carine. Kadar bodo to razvojno tendenco spoznale balkanske države in Avstroogrška, jo bodo lahko prisilile k ugodni carinski nagodbi, ali bo pa tačas monarhija že rada sama v to privolila, da več pridobi, takrat pa bo carinska unija tudi že nepotrebna.

Avstroogrski eksport na Balkan se bo torej okreplil le pri zelo spretni trgovski politiki monarhije“.

Kakor je videti, je torej to stališče bolgarskega ekonomista načeloma prijazno i avstroogrskemu eksportu in sploh trgovskopolitičnim tendencam monarhije, čim je razmerje zgrajeno na zdravem gospodarskem principu Do ut des, ki se mora po avtorju uporabljati tudi za razmerje med obema balkanskima državama. Toda avtor računa tudi s praktično vrednostjo unije napram Avstroogrski, kakršna je, ne kakršna bo, t. j. računa, je li unija mogoča napram monarhiji, koje splošna trgovskopolitična in državopolitična smer gre za polno nadvlado nad celim Balkanom, in čije carinska smer temelji na principu prednostnih trg. pogodb, ne pa diferencialnih.

(Konec prih.)

V. K.

Publicistika.

Prijatelju »Dom in Svetu«.

D. i S. je v zadnjih letih prevzel tudi nalogo »kulturnega svetilnika« po vzorcu Avenariusovega Kunstwarta. Žal zelo, zelo zaostaja za njim. V dveh številkah je počastil i »Vedo« radi mojih referatov, — si tacuisses! Radoveden je radi psevdonima in poudarja moje psevdonimnost pri vsaki priliki — njegov psevdonimni referent, misleč, da »psevdonimen kritik dela, kar hoče.« NB. je to naziranje DiS-a, ne Vede! Trdi, da sem v svojem slovstvenem referatu (št. 1/2) pisal o anatomiji, geologiji, kemiji, biologiji, sociologiji. To bi bilo dobro, da je res. Toda (anonimnemu) DiS-ovemu referatu se je najbrže sanjalo, ko je pisal svoj referat. — Ker v referatu o revijah ni omenjen Di S, mi (v užaljenem samoljubju, kalli?) očita pristranost in drugo. V

resnici sem v svojem referatu govoril o Slovanu, ki je izpremenil uredništvo in ves svoj značaj, Savremeniku, ki je z obliko izboljšal zlasti reprodukcije, Zvonu, ki se hoče — (to je bilo pisano po prvih številkah letnika!) — dvigniti iz povprečnosti prejšnjih let, — dalje o novoustanovljenih revijah nacionalistične smeri. DiS, ki se od lani ni izpremenil, istotako Čas, sta torej prezrta iz nevednosti, pristranosti? (NB: Naslov referata slove »Iz sl. slovstva po novem letu 1914«). Mala fides (anonimnega) referenta se še bolje kaže v drugem očitku, češ, da sem se hotel vsajati radi Šlebingerjeve bibliografije. Napisal sem, da se da mnogo debatirati o tem, je li so dela take vrste umestna za Matičino (razume se, da redno in polnoštevilno) izdanje, in ne bi li raje Matica izdala tega dela posebej ali v manjši nakladi, — v o-

pombi je pa dr. Prijatelj nastopil proti agitaciji v dnevnih listih, da naj se to izdanje sploh opusti, Di S pa mi podtika »druge namene«, kakor mi je malo prej podtaknil pristranost, da »prezrem velik del resnega slov. kulturnega dela in da z dr. P. vred nočem priznati eksistence dela, ki mi ni ljubo«. Sodim, da je podtikanje te vrste nevredno revije, kakor je Di S, in idej, ki jih ta revija zastopa. Toda ne dovolj! DiS-ovemu referentu je morda znano, da pri nas ni najlažje, dobiti dovolj referentov za vse stroke, za vsako publikacijo in ob vsakem času. Ker naš prejšnji stalni referent dr. G. že dokaj časa ne more oskrbovati svojega referata, vidi DiS-ov referent v tem Vedino animoznost proti Grafenauerju! Torej smo 1) nekulturni in neznanstveni, ker smo proti Šlebingerjevi bibliografiji, 2) isto, kar smo proti DiS-u in Času, in 3) ker smo proti Grafenauerju, torej sploh proti »velikemu delu resnega slov. kulturnega de-

la«, namreč proti katoliški struji ali stranki. Tako se pri nas konstruirajo očitki in kritike! Na osebne napade z drugih strani se nam ne zdi več vredno odgovarjati, DiS-a nam je pa žal, tembolj, ker kaže št. 7., da je Di S voljan nadaljevati, ko po vzgledu Ulka išče stilistične napake, ki jih konstruira, kjer jih ni, s tem, da zavije zmisel stavka. Ne vem, če je za DiS in za oni veliki del resnega kulturnega dela častno, če se hoče — referent ali urednik? — kosati s kakim Boltatovim Pepetom... Prosim, gospoda, ki Vam dela napotje »znanstvena« slovenščina, kaj bi rekli, če bi Vam kedo očital Vaše »kulturno« in »književno« stremljenje na temelju teh dejstev? Naj zadostuje za enkrat ta konstatacija in prošnja: Ne hodite pota dnevnega tiska, ki hočete biti varuhi kulture!

Dr. Zober.

Uredništvo je prejelo naslednje publikacije:

Periodične:

- Češke: Naše Doba, Správni Obzor, Slov. Přehled, Česká Mysl, Ped. rozhledy, Časopis mod. filologů.
- Poljska: Świat Słowiański.
- Jugoslovanske: Naši Zapiški (Dermotova številka), Čas. Popotnik, Ljubljanski Zvon, Slovan, Slov. Trg, Vestnik, Zadruga, Savremenik, Književne novosti, Vihor, Narodno jedinstvo, Liječnički Vjesnik, Vjestnik bolg. akad. na naukijte, Jugoslavija, Glas Juga.
- Druge: Slavische Monatshefte (Revue slave), Oesterr. Rundschau, Südslawische Rundschau.

Knjižna izdanja:

- Marko Car, *) Nacionalni duh u literaturi i umjetnosti, Trbojević, Rijeka.
- Gius. Mazzini, Ljubav i zadaća žene. Bibl. jugoslov. nac. omladine, „Vihor“, Zagreb.
- Милош Ђурић *), Видовданска етика. Bibl. jugoslov. nac. omladine, „Vihor“, Zagreb.
- Milkan Lovinač *), Purpurne noći. D H K, Zagreb.
- Hrvatska mlada lirika *). D H K, Zagreb.
- Scipio Sighele *), Letteratura e sociologia, Treves, Milano.
- Чаянци и прилози, Бъ. М. Српске. Нова Сад.
- Maksim Gorki, Mati, Moderna knjižnica, Zagreb.
- Dr. Gvidon Šajovie, Iz ptičjega življenja na Kranjskem 1912-13. (Odtis „Carniole“), Ljubljana.
- Dr. Valentin Rožič, Spomin na Gospodsvetsko polje. Ob 500-letnici, Celovec.
- Fran Jeran, Kažipot za izbiri šol in poklicev, D S Profl, Ljubljana.
- Carnegie-Segula, Za svetovno razsodišče. Lastna založba, Pragersko.
- Dr. Milan Šenoa, Doseljivanje tujinca u Srijem. (Prešt. iz „Rada“), Zagreb.
- M. M. Kosić, Der Geburtenrückgang in Ungarn. (Prešt. iz Allg. Stat. Archiv). München.
- IX. izvestje knezoškofijske priv. gimnazije (dr. A. Breznik, Začetna poglavja iz slov. srednješolske slovnice), St. Vid.
- Milan Pugalj, *) Mimo ciljev. Knjižnica S I T, Ljubljana.
- Dr. Emil Brezigar, Die wirtsch. Konjunktur- & Depressionswellen in Oesterr. seit 1896. (Sonderabdruck, Zeitschr. f. Volkswirtschaft etc.) Dunaj.
- Dr. A. Stojanov, *) Die handelspolitische Situation d. Balkanstaaten gegenüber Oester.-Ungarn, Perles, Dunaj.
- Dr. Ivan Prijatelj, *) Kersnik, njega delo & doba, II. Schwentner, Ljubljana.

*) Referat priobčimo v prih. številki.

**Vse gg. naročnike, ki niso poravnali
naročnine, prosimo, da nemudoma
store svojo dolžnost.**

** Čitajte, naročajte in razširjajte
našo revijo !**